ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 2/2000
Grímsnesafréttur
og jarðir umhverfis Lyngdalsheiði
í Grímsnes- og Grafningshreppi

ÓBYGGÐANEFND

21. mars 2002

EFNISYFIRLIT

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD 125

2. MÁLSMEÐFERÐ 125
2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar 126
2.2. Lýstar kröfur og kynning 127
2.3. Afmörkun máls nr. 2/2000 127
2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð 128

3. KRÖFUGERÐ 129
3.1. Kröfur íslenska ríkisins 129
3.1.1. Þjóðlenda 129
3.1.2. Kaldárhöfði 129
3.2. Kröfur Grímsnes- og Grafningshrepps o.fl. um sáttatillögu, frávísun o.fl. 129
3.3. Krafa þinglýsts eiganda Bjarkar vegna lands innan landamerkja 130
3.4. Krafa þinglýstra eigenda Búrfells I, II og III vegna lands innan landamerkja 130
3.5. Krafa þinglýstra eigenda Efri-Brúar og Brúarholts vegna lands innan landamerkja 130
3.6. Krafa þinglýsts eiganda Hæðarenda vegna lands innan landamerkja 131
3.7. Krafa þinglýstra eigenda Klausturhóla og Hallkelshóla I og II vegna lands innan landamerkja 131
3.8. Krafa þinglýsts eiganda Neðra-Apavatns vegna lands innan landamerkja 132
3.9. Krafa þinglýstra eigenda Þóroddsstaða vegna lands innan landamerkja 132
3.10. Krafa eigenda jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi sem eiga upprekstrarrétt vegna hins eiginlega afréttarlands og hreppsins vegna hluta úr landi Laugarvatns og Þingvallakirkju 133
3.11. Krafa Landsvirkjunar 133

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN 135
4.1. Almennt 135
4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar 135
4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru 135
4.4. Vettvangsferð 138
4.5. Skýrslutökur 139

5. STAÐHÆTTIR OG GRÓÐURFAR 140
5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður 140
5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess 140
5.3. Núverandi gróðurfar 141
5.4. Náttúruminjar 142

6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR 142
6.1. Landnám í Grímsnesi 142
6.2. Landnám og upphaf búsetu í Þingvallasveit 143
6.3. Björk 145
6.4. Búrfell 146

6.5. Efri-Brú og Brúarholt 147
6.6. Hæðarendi 148
6.7. Kaldárhöfði 149
6.8. Klausturhólar og Hallkelshólar I og II 150
6.9. Neðra-Apavatn 152
6.10. Þóroddsstaðir 153
6.11. Grímsnesafréttur 153
6.11.1. Saga og nýting Grímsnesafréttar 153
6.11.2. Land fengið í makaskiptum við Þingvallakirkju 1896 157
6.11.3. Land keypt úr Laugarvatni 1917 163

7. SJÓNARMIÐ ÍSLENSKA RÍKISINS 166
7.1. Almenn atriði 166
7.2. Laugarvatnsland 173
7.3. Land Þingvallakirkju 173
7.4. Sameignarafréttur Grímsnesinga 174
7.5. Kaldárhöfði 175

8. SJÓNARMIÐ JARÐEIGENDA O.FL. 176
8.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl. 176
8.2. Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur 177
8.3. Grímsnesafréttur 181
8.4. Laugarvatnsland 182
8.5. Land Þingvallakirkju 182

9. SJÓNARMIÐ LANDSVIRKJUNAR 183

10. ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR 184

11. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR Í MÁLI ÞESSU 184
11.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl. 185
11.2. Landnám 186
11.3. Björk 186
11.4. Búrfell I-III 187
11.5. Efri-Brú og Brúarholt 188
11.6. Hæðarendi 190
11.7. Kaldárhöfði 191
11.8. Klausturhólar og Hallkelshólar I og II 192
11.9. Neðra-Apavatn 194
11.10. Þóroddsstaðir 195
11.11. Grímsnesafréttur 196
11.11.1. Vesturhluti hins upphaflega Grímsnesafréttar 196
11.11.2. Land fengið í makaskiptum við Þingvallakirkju 1896 202
11.11.3. Land keypt úr Laugarvatni 1917 209

12. LANDSVIRKJUN 210
12.1. Almennt 210
12.2. Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum 211
12.3. Kröfur byggðar á lagaheimildum 211
12.4. Einstök mannvirki 213
12.4.1. Hrauneyjafosslína 213
12.4.2. Sultartangalína 3 214
12.4.3. Mælistöðvar 214
12.4.4. Miðlun í Þingvallavatni og Kaldárhöfði 215

13. ÚRSKURÐARORÐ 215

14. FYLGISKJÖL 217
I. Kort
II. Skjalaskrá
III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)
IV. Aðilaskrá (afréttur)

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2002, fimmtudaginn 21. mars, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000, tekið fyrir málið

nr. 2/2000, Grímsnesafréttur og jarðir umhverfis
Lyngdalsheiði í Grímsnes- og Grafningshreppi,
hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna,
hver séu mörk þjóðlendu við eignarland,
hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur
og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Allan V. Magnússon og Ragnheiður Bragadóttir.

Aðilar málsins eru:
Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna og f.h. Þingvallakirkju vegna jarðarinnar Kaldárhöfða, samkvæmt 11. gr. laga nr. 58/1998.
(Ólafur Sigurgeirsson hrl.)

Eigendur lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi og Grímsnes- og Grafningshreppur vegna Grímsnesafréttar auk þinglýstra eigenda jarðanna Neðra-Apavatns, Efri-Brúar (ásamt Brúarholti), Búrfells I, II og III, Hæðarenda, Klausturhóla (ásamt Hallkelshólum I og II), Bjarkar og Þóroddsstaða, hvers um sig vegna jarðar sinnar.
(Sigurður Jónsson hrl.)

Landsvirkjun.
(Þórður Bogason hdl. f.h. Hreins Loftssonar hrl.)

2. MÁLSMEÐFERÐ

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

a. Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
b. Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
c. Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor.

2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar

Meðferð þessa máls hófst 1. mars 1999 með því að óbyggðanefnd gaf út svohljóðandi tilkynningu, sbr. 8. gr. laga nr. 58/1998:

Óbyggðanefnd, sem starfar á grundvelli laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, hefur ákveðið að taka til meðferðar landsvæði sem afmarkast svo:

Austurmörk: Þjórsá.

Vesturmörk: Mörk Árnessýslu og Borgarfjarðarsýslu og vestur- og suðurmörk Þingvallalands.

Norðurmörk: Suðurmörk Hofsjökuls og Langjökuls og á milli jöklanna mörk milli afréttar Biskupstungnahrepps í Árnessýslu og Auðkúluheiðar í Húnavatnssýslu, skv. dómsátt frá 9. september 1983 fyrir aukadómþingi Árnessýslu.

Suðurmörk: Suðurmörk þeirra jarða, sem liggja að hálendinu eða afréttum, en þær jarðir virðast vera:

Í Þingvallahreppi: Þingvallaland, Gjábakki og Miðfell.

Í Grímsneshreppi: Kaldárhöfði, Brúarholt, Efri-Brú, Búrfell (I-III), Hæðarendi, Klausturhólar, Hallkelshólar (I-II), Björk, Þóroddsstaðir og Neðra-Apavatn.

Í Laugardalshreppi: Efra-Apavatn (I-II), Gröf, Lækjarhvammur, Eyvindartunga, Laugarvatn, Snorrastaðir (I-II), Hjálmsstaðir (I-II), Ketilvellir, Miðdalur, Miðdalskot, Laugardalshólar, Hólabrekka og Efstidalur (I-IV).

Í Biskupstungnahreppi: Miðhús, Úthlíð (I-II), Stekkholt, Hrauntún, Austurhlíð, Dalsmynni, Hlíðartún, Neðri-Dalur, Helludalur (I-II), Haukadalur (I-III), Torta, Bryggja, Laug, Brú, Kjóastaðir (I-II), Brattholt og Tunguheiði.

Í Hrunamannahreppi: Hamarsholt, Tungufell, Jaðar (I-II), Foss, Kluftar, Kaldbakur og Hrunakrókur.

Í Gnúpverjahreppi: Laxárdalur I-II, Skáldabúðir, Minni-Mástungur, Stóru-Mástungur (I-II), Hamarsheiði (I-II), Fossnes, Hagi, Ásólfsstaðir (I-II), Skriðufell og virkjanasvæði Landsvirkjunar.

Afréttir á svæðinu eru afréttir ofangreindra hreppa auk afréttar Flóa- og Skeiðamanna.

Gerður er fyrirvari um að aðrar jarðir/landskikar en tilgreindir eru kunni að liggja á mörkum svæðisins að sunnanverðu, svo sem land sem ráðstafað kann að hafa verið úr ofangreindum jörðum.

Óbyggðanefnd áskilur sér rétt til þess að minnka eða stækka það landsvæði sem hér er lýst. Slík breyting yrði auglýst sérstaklega.

Á þessu svæði mun óbyggðanefnd: a) kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, b) skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og c) úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendu.

Hér með er skorað á þá er telja til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á ofangreindu landsvæði að lýsa kröfum sínum skriflega fyrir óbyggðanefnd, Hverfisgötu 4a, 101 Reykjavík, innan þriggja mánaða frá útgáfudegi þess tölublaðs Lögbirtingablaðsins sem tilkynning þessi birtist í. Með kröfum þurfa að fylgja þær heimildir og gögn sem aðilar byggja rétt sinn á ásamt uppdrætti af mörkum þess landsvæðis/jarðar sem kröfur lúta að, allt í fjórriti.

Sérstaklega er áréttað að tilkynning þessi nær til allra þeirra aðila sem telja til réttinda á ofangreindu landsvæði, án tillits til þess hvort þeir koma fram í lýsingu á afmörkun svæðisins.

Tilkynning óbyggðanefndar var birt í Lögbirtingablaðinu 5. mars 1999. Útdráttur úr efni hennar var birtur í Morgunblaðinu og víðar. Jafnframt lét nefndin þinglýsa yfirlýsingu þessa efnis á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar eru í þinglýsingabók sýslumannsins á Selfossi, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Málið var að auki kynnt fyrir sveitarstjórnum, sýslumannsembættum og fleiri aðilum.

Óbyggðanefnd framlengdi hinn upphaflega frest í þeim tilvikum þegar leitað var eftir slíku með rökstuddum hætti. Jafnframt vakti nefndin athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málatilbúnaði og gaf færi á lagfæringum.

2.2. Lýstar kröfur og kynning

Óbyggðanefnd bárust kröfulýsingar íslenska ríkisins um þjóðlendur í 7 hreppum og 57 aðrar kröfulýsingar sem sumar tóku til fleiri en einnar jarðar eða stærri landsvæða. Síðustu kröfulýsingar bárust 22. október 1999.

Þann 29. október gaf óbyggðanefnd út yfirlit yfir lýstar kröfur og uppdrátt sama efnis. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu sýslumannsins á Selfossi, dagana 1.-30. nóvember 1999, og að auki til loka athugasemdafrests 31. desember. Vakin var athygli á kynningunni með auglýsingum í fjölmiðlum. Jafnframt fengu hlutaðeigandi sveitarstjórnir og afréttarmálafélag yfirlit og uppdrátt óbyggðanefndar til upplýsingar.

Engar athugasemdir bárust fyrir desemberlok en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum. Í janúar 2000 bárust kröfulýsingar fyrir fimm jarðir, allar í Hrunamannahreppi.

2.3. Afmörkun máls nr. 2/2000

Í janúar 2000 var aðilum tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í eftirfarandi 7 málum og var hreppamörkum þar fylgt í meginatriðum:

Mál nr. 1/2000; Þingvallakirkjuland og efstu jarðir í Þingvallahreppi.
Mál nr. 2/2000; Grímsnesafréttur og jarðir umhverfis Lyngdalsheiði í Grímsnes- og Grafningshreppi.
Mál nr. 3/2000; Laugardalsafréttur og efstu jarðir í Laugardalshreppi.
Mál nr. 4/2000; Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi.
Mál nr. 5/2000; Hrunamannaafréttur og efstu lönd í Hrunamannahreppi.
Mál nr. 6/2000; Flóa- og Skeiðamannaafréttur.
Mál nr. 7/2000; Gnúpverjaafréttur, Þjórsárdalur og efstu jarðir í Gnúpverjahreppi.

Jafnframt var gerð grein fyrir því hvaða nefndarmenn færu með hvert mál. Þá fengu fyrirsvarsmenn málsaðila afhent afrit kröfulýsinga og fylgigagna annarra aðila að viðkomandi máli. Óskað var eftir athugasemdum við fyrirhugaða skiptingu svæðisins í mál og hæfi einstakra nefndarmanna innan tiltekins frests. Engar athugasemdir bárust.

Vesturmörk þess svæðis, sem hér er til meðferðar, eru samkvæmt tilkynningu óbyggðanefndar frá 1. mars 1999 „Mörk Árnessýslu og Borgarfjarðarsýslu og vestur- og suðurmörk Þingvallalands.“ Á fundi óbyggðanefndar 21. desember 1999 var eftirfarandi bókað um þetta atriði:

Hér er nánar tiltekið um að ræða eftirfarandi: Úr suðvesturhorni Þórisjökuls í ós Brunnavatns, þar sem Reyðarlækur fellur úr því. Því næst í hæsta tind Kvígindisfells/Kvikfjáryndifells, þaðan í Mjóu-Súlu (eða Háu-Súlu), ...

Á fundi óbyggðanefndar 6. apríl 2000 var enn fremur bókað:

Úr suðvesturhorni Þórisjökuls þar sem forn varða stendur á fjallsbrúninni (neðan jökulmarka), í hábungu jökulsins og þaðan yfir að jökulrönd Geitlandsjökuls, í stefnu á hábungu Geitlandsjökuls.

Auk framangreindra marka eru að vestan Þingvallakirkjuland og jarðirnar Gjábakki og Miðfell. Að norðanverðu eru mörk þess svæðis, sem hér er til meðferðar, suðurmörk Langjökuls en að sunnanverðu suðurmörk jarðanna Kaldárhöfða, Brúarholts, Efri-Brúar, Búrfells (I-III), Hæðarenda, Klausturhóla, Hallkelshóla (I-II), Bjarkar, Þóroddsstaða og Neðra-Apavatns samkvæmt tilkynningu óbyggðanefndar frá fyrsta mars 1999.

Að austanverðu eru jarðirnar Efra-Apavatn (I-II) og Laugarvatn og Laugardalsafréttur.

Svo sem nánar greinir í kafla 3 er í máli þessu, nr. 2/2000, ágreiningur milli aðila um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem kallað hefur verið Grímsnesafréttur, þ.m.t. lands sem hreppurinn fékk í makaskiptum við Þingvallakirkju 1896 og keypti úr jörðinni Laugarvatni 1917, þó einungis um hluta hins síðastnefnda. Í megindráttum er þar annars vegar að stærstum hluta gerð krafa um þjóðlendu og hins vegar um eignarland. Enginn ágreiningur er hins vegar með aðilum um eignarréttarlega stöðu þeirra jarða á og umhverfis Lyngdalsheiði sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar og til umfjöllunar eru í málinu, að undanskildu Laugarvatni, svo sem áður greindi. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð

Mál nr. 2/2000 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila þann 29. febrúar 2000. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá. Fram kom krafa Grímsnes- og Grafningshrepps um að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu. Þá var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð. Við fyrirtöku málsins þann 28. mars var bókað um afstöðu óbyggðanefndar til fram kominnar kröfu um sáttatillögu, sjá nánar í kafla 11.1. Greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn voru lögð fram við sama tækifæri og öðrum málsaðilum veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerðum.

Við fyrirtöku málsins þann 8. maí voru lagðar fram greinargerðir „f.h. Grímsnes- og Grafningshrepps vegna landeigenda“ og Landsvirkjunar ásamt fleiri gögnum. Á fundi þann 30. maí voru lögð fram gögn og bókað um afstöðu óbyggðanefndar til krafna í greinargerð eigenda jarða og afrétta í Grímsnes- og Grafningshreppi um frávísun o.fl., sjá nánar í kafla 11.1. Málið var einnig tekið fyrir á fundi þann 4. júlí þar sem lögð voru fram gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti.

Aðalmeðferð stóð dagana 9.-10. ágúst 2000 í Menntaskólanum á Laugarvatni og skiptist í forflutning, vettvangsferð, skýrslutökur og málflutning. Að því loknu var málið tekið til úrskurðar. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.4.-4.5. og vísast þangað.

Þann 26. nóvember 2001 var málið endurupptekið, lögð fram ný gögn og málsaðilum gefinn kostur á að tjá sig um þau. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

3. KRÖFUGERÐ[1]

3.1. Kröfur íslenska ríkisins

Í máli þessu gerir íslenska ríkið annars vegar kröfu um þjóðlendu og hins vegar kröfu vegna jarðarinnar Kaldárhöfða.

3.1.1. Þjóðlenda

Af hálfu íslenska ríkisins er endanleg aðalkrafa sú að viðurkennt verði að þjóðlendumörk í Grímsnes- og Grafningshreppi séu svo sem hér segir:

> Lína sem dregin er frá syðsta hluta Litla Reyðarbarms og í beina stefnu vestur að mörkum Þingvallahrepps.

Varakrafa íslenska ríkisins er sú að viðurkennt verði að þjóðlendumörk í Grímsnes- og Grafningshreppi séu þessi:

> Lína dregin frá Kálfstindum að austan frá Hrossadal í topp Hrafnabjarga.

Verði ekki orðið við þessum kröfum íslenska ríkisins er þess krafist að þjóðlendulína verði ákveðin sem allra styst til norðurs frá þessum kröfulínum.

Viðurkenndur er réttur afréttareigenda til venjulegra lagalegra afréttarnota af Grímsnes- og Grafningsafrétti, sbr. lýsingu hreppstjóra á merkjum afréttarins í bréfi, dags. 2. maí 1979.

3.1.2. Kaldárhöfði

Þær kröfur eru gerðar að viðurkenndur verði beinn eignarréttur Þingvallakirkju til alls lands jarðarinnar innan núverandi landamerkja sem eru þessi:

> Að norðanverðu í miðjan Sprænutanga hinn háa og þaðan beina stefnu í gil það í Driptinni er Stóra skriða kemur úr; verður þá línan sunnan til við svokallaða Brík, sem er í Miðfellslandi og norðan til við Hraunskyggni, sem er í Kaldárhöfðalandi, svo úr Stóruskriðugili beina stefnu í miðborgina í Þrasaborgum. Að sunnanverðu úr Stapanum miðjum norðanvert við Dæluna beina stefnu í há-Moldárásenda vestri og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til í brúninni á Brúarskyggni og þaðan beina stefnu í áðurnefnda Þrasaborg.

Þá er þess krafist að jörðinni fylgi hlutdeild í sameignarafrétti Grímsness.

3.2. Kröfur Grímsnes- og Grafningshrepps o.fl. um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps var þess krafist að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu.

Þá er þess krafist af hálfu „eigenda jarða og afrétta í Grímsnes- og Grafningshreppi“ að kröfum ríkisvaldsins er lúta að þinglýstum eignarlöndum verði vísað frá óbyggðanefnd.

Þá var þess krafist að málflutningur færi ekki fram fyrr en umboðsmaður Alþingis hefði látið í ljósi álit sitt á atriðum varðandi kröfugerð ríkisins sem til hans hefði verið beint með kvörtun og fyrir lægju umsagnir allra þeirra aðila sem að ágreiningslandinu kæmu, svo sem Náttúruverndar-

1 Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og III-IV (aðilaskrár).

ráðs, héraðsnefndar Árnessýslu, iðnaðarráðuneytisins, Þingvallanefndar og allra þeirra aðilja sem gætu veitt upplýsingar um eða tengdust ágreiningslandinu með einhverjum hætti.

Jafnframt var þess krafist að óbyggðanefnd tæki ekki einstök svæði til úrlausnar áður en fyrir lægi kröfugerð til alls landsins.

Farið var fram á að framkomin frávísunarkrafa yrði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að málflutningi fyrir óbyggðanefnd kæmi.

3.3. Krafa þinglýsts eiganda Bjarkar vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Tryggva Tómassonar er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Bjarkar eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

> Syðsta þúfa á Skógarholti er hornmark milli jarðanna Stóruborgar, Klausturhóla og Bjarkar; þaðan sjónhending í stóran stein (Stóristeinn) austarlega á „Langamel“, þaðan sjónhending í þúfu sem er fyrir ofan austasta Lyngdalsmýraroddann. Þessi þúfa er hornmark milli Klausturhóla, Bjarkar og Þóroddsstaða. Þaðan sjónhending í þúfuna á Stelpuhæð, sem er hornmark milli Bjarkar, Þóroddsstaða og Svínavatns; þaðan sjónhending í þúfuna á Stóruhólahæð; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á Miðmarkahrygg; sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Svínavatns og Stærribæjar; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á „Smalaskála“, sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Stærribæjar og Brjánsstaða; þaðan sjónhending í þúfuna á Hlauphól, sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Minniborgar og Stóruborgar, þaðan sjónhending í fyrstnefnda þúfu á Skógarholtum.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.4. Krafa þinglýstra eigenda Búrfells I, II og III vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Böðvars Pálssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna Búrfells I, II og III eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

> Úr þúfu í Þrengslás (sem skal endurbyggjast) bein stefna norður í há Grensás, og áframhaldandi bein stefna í stein þann sem stendur á Nónhólataglinu, svo í klett þann sem stendur austan undir Tjarnarhólum og nefndur er „Hestur“, þaðan í Gildruhólinn, svo í Hnífhól, þaðan bein stefna um Sauðadalinn í Gilfarveg, sem liggur niður úr Búrfellsfjalli úr vatninu á Vatnsásnum. Úr Vatnsásnum áframhaldandi bein stefna í vestar Gilklofann sem liggur ofan úr norðari Búrfellsfjallsenda vestur að austari brún á Búrfellshálsi, þaðan yfir Búrfellsdal upp eftir Lingdalsheiði Klapparhólinn við efri Beinugrófarenda, og þaðan í Þrasaborgir, þaðan aftur til suðurs í Markagil sem liggur vestan við Lingbrekku, þaðan bein stefna í norðurendann á Grænugróf, svo eftir miðri Grænugróf og þaðan í Berjaholtalæk, svo ræður hann til Búrfellslækjar, svo ræður hann (Búrfellslækur) til áðurnefnds Þrengsla-áss.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.5. Krafa þinglýstra eigenda Efri-Brúar og Brúarholts vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Böðvars Guðmundssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur

jarðanna Efri-Brúar og Brúarholts eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að landamerki jarðanna séu þessi:

Millum landa Efri-Brúar og Syðri Brúar liggja landamerkin úr Soginu eptir Kaldalæk einum er rennur í Sogið fyrir sunnan Ljósafoss og ræður sá lækur upp að krók þeim er á honum er fáum föðmum neðar en hann greinist og hverfur í tvær keldur. Úr þessum krók á læknum ræður bein lína austur yfir hallinn til Draugagils. Þá ræður gilið mörkum norðan við Nyrðra Hallvelli til Brúarár gegnt Gunnlögslækjarminni í Svartabakka austan við ána. Frá Gunnlögslæk í Svartabakka ræður bein stefna í Dagmálagil við Búrfellsrætur og eptir því gili upp eptir fjallshlíðinni og efst úr gljúfri þessu beina stefnu í Vatnsás upp á Búrfelli.

Millum Efri-Brúar og Búrfells úr áðurnefndum Vatnsás í sömu stefnu í vestri gilklofann sem liggur úr norðari Búrfellsfjallsenda, vestan við eystri brún á Búrfellshálsi. Þaðan yfir Búrfellsdal upp eftir Lyngdalsheiði á Klapparhólinn í efri Beinugrófarenda og þaðan í Þrasaborgir.

Millum Efri-Brúar og Kaldárhöfða, úr miðjum stapanum við Sogið, norðanvert við dæluna, beina stefnu í há-Moldásarenda vestri og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til á brúninni í Brúarskyggnir og þaðan bein stefna í áðurnefndar Þrasaborgir.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.6. Krafa þinglýsts eiganda Hæðarenda vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Guðmundar Sigurfinnssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðarinnar Hæðarenda eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

Frá syðstu hæðinni á Þrasaborgum beina stefnu í Nýpuhól austast í Lingbrekkum, þaðan í Gálgagil, og eftir þeim vatnsfarveg sem úr því er niður í Bauluvatn, þá eftir læknum sem úr því rennur (Hæðarendalæk) heilt af út fyrir Kálfshóla, þaðan eftir gömlu lækjarfari, sem byrjar við lækinn að sunnanverðu og eftir því út í Búrfellslæk, þá eftir honum uppað gömlu lækjarfari að sunnanverðu við lækinn og eftir því þar til það liggur aftur að læknum, og þá eftir læknum aftur upp að lækjarmótum, þaðan eftir vestri læknum sem nefndur er Berjuholtalækur, eftir honum til enda, og þá eftir vatnsfarveg uppaf honum uppí Grænugróf, eftir henni miðri til enda, þaðan beint á fyrstnefndan stað við Þrasaborgir.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.7. Krafa þinglýstra eigenda Klausturhóla og Hallkelshóla I og II vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Guðmundar Jóhannessonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðanna Klausturhóla og Hallkelshóla I og II eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að landamerki jarðanna allra, sem eru allar hluti gömlu Klausturhólajarðarinnar, séu þessi:

1. Milli jarðanna Klausturhóla og Neðraapavatns eru þessi merki: Þrasaborgir hornmark, þaðan bein

stefna í þúfu, sem er fyrir ofan austasta Lyngdalsmýrar oddann, þess þúfa er hornmark milli Klausturhóla og Bjarkar.

2. Milli Klausturhóla og Bjarkar eru þessi merki: Næstnefnd þúfa og úr henni sjónhending í stóran stein (Stóri-Steinn) austarlega á Laugamel, þaðan sjónhending í syðstu þúfu á Skógarholti, sem er hornmark milli jarðanna Klausturhóla, Bjarkar og Stóru-Borgar.
3. Milli Klausturhóla og Stóruborgar eru þessi merki: Úr áðurnefndri þúfu á Skógarholti sjónhending í Tvíbytnu í Ljósvirki, þaðan ræður Tvíbytnulækur að Engjatungulæk.
4. Milli Klausturhóla og Foss eru þessi merki: Markakelda, sem er vestri bakka Engjatungulækjar úr Markakeldu sjónhending í Árnahreysi, sem er hornmark milli Klausturhóla, Foss og Hraunkots.
5. Milli Klausturhóla, Hraunkots og Vaðness eru þessi merki: Úr áðurnefndu Árnahreysi í Gráhellu.
6. Úr Gráhellu er bein stefna í vörðuna á Kálfhólaskeri þaðan sama bein stefna í Hæðarendalæk.
7. Svo ræður Hæðarendalækur mörkum uppí Bauluvatn, úr Bauluvatni ræður Hrólfsgil upp undir miðja Nýpuhálsflöt, þá sjónhending í miðjan Nýpuhól og úr honum sama stefna í fyrstnefndar Þrasaborgir.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.8. Krafa þinglýsts eiganda Neðra-Apavatns vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Ingibjargar Ebbu Magnúsdóttur er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Neðra-Apavatns eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

> Úr Apármynni svo lengi sem Apaá ræður, fyrir norðan efra Smiðjuholt og úr áarbotninum þar beint í Stórhól og þaðan sjónhending í Þrasaborgir, úr Þrasaborgum sjónhending í Markholt í þúfu á því, vestan undir nyrsta odda á Lyngdalsmýrum, úr Markholti í þúfu á syðstu Lyngdalshæð, þaðan sjónhending í þúfur á Melhól, mið Hoffmannahól, nyrsta Tjaldhól og beint í Morulækjarmynni, sem fellur í Stangarlæk og ræður sá lækur merkjum út í Apavatn, sem ræður í fyrstnefnt Apármynni.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.9. Krafa þinglýstra eigenda Þóroddsstaða vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Bjarna Þorkelssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Þóroddsstaða eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi:

> Að norðaverðu úr Morulækjarminni vestur í þúfu á norðasta Tjaldhól, þaðan beina stefnu í þúfu á mið Hofmannahól, þaðan áfram haldandi stefna um Melhól í Þúfu norðast í syðstu Lingdalshæð beint í hornmark millum Klausturhóla og Neðra-Apavatns. Að austan og sunnan ræður Stangarlækur útí Áttungslækjarminni, þaðan bein stefna út í syðstu þúfu á Stelpuhæð, þaðan sjónhending í opinn Lingdalslæk fyrir austan Lingdal, þaðan bein stefna í áðurnefnt hornmark.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.10. Krafa eigenda jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi sem eiga upprekstrarrétt vegna hins eiginlega afréttarlands og hreppsins vegna hluta úr landi Laugarvatns og Þingvallakirkju

Af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps vegna hluta úr landi Laugarvatns og hluta úr landi Þingvallakirkju er þess krafist að viðurkennt verði að hreppurinn hafi beinan eignarrétt að þessum hlutum afréttarins, að öðru leyti en því sem umsamdar kvaðir á landinu greini.

Af hálfu eigenda lögbýla í Grímsnesi er þess krafist að viðurkennt verði að hið eiginlega afréttarland, þ.e. land milli afrétta Laugardals og Þingvallasveitar sé eign eigenda þeirra lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi, sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum að öðru leyti en því sem umsamdar kvaðir á landinu greini.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki afréttarins séu þessi:

> Vesturmörk: Úr Þrasaborgum á Lyngdalsheiði í Driftarenda, þá Hamraselshæðir, þaðan í Stóra-Dímon, síðan eftir Eldborgum uppí stærstu (hæstu) Eldborgina. Þá er bein lína í Hrafnabjörg (Bjargarhornið), úr Hrafnabjörgum í Hlíðarstíg, þaðan bein lína í há Gatfell og af Gatfelli bein lína í vestasta Hrúðurkarlinn við Þórisjökul.

> Austurmörk: Úr Þrasaborgum í Biskupsbrekku í Litla-Barmshornið, þá ræður Litli-Barmur, svo Stóri-Barmur (Reyðarbarmur) Hrútafjöll, svo Skefilfjöll, þá Skefilfjallahnúkur í Skriðuna, þá ræður Skriðan í Skriðuhnúkinn. Úr Skriðuhnúknum í Mófellið, í há Sköflungahálsinn og síðan ræður Langafellið til Jökuls.

Þess er ekki krafist að eignarhluti hvers lögbýlis í sameiginlega landinu verði tiltekinn heldur einungis að landið sé sameign eigenda lögbýlanna. Krafa þessi er ekki gerð fyrir hönd ríkisjarða í Grímsnes- og Grafningshreppi en viðurkennd eru samsvarandi réttindi þeirra til afréttarins og kröfugerðin kveður á um.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Við munnlegan málflutning kvaðst talsmaður Grímsnes- og Grafningshrepps gera þá breytingu á kröfulýsingu að hún tæki einnig til skákar úr landi Laugarvatns sem væri afmörkuð af línu dreginni úr Reyðarbarmi í norðasta Kálfstind, þaðan með stefnu í Eldborgir að línu sem dregin væri úr Skefilfjallahorni að Hrútfjöllum og þaðan í Reyðarbarm. Breytingu þessari var ekki mótmælt af hálfu talsmanns íslenska ríkisins.

3.11. Krafa Landsvirkjunar

Með bréfi, dags. 24. júní 1999, lýsti Landsvirkjun kröfum sínum á svæði I í heild, en óbyggðanefnd hafði með auglýsingu í Lögbirtingarblaðinu 5. mars 1999 skorað á þá sem teldu til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á því landsvæði að lýsa kröfum sínum fyrir nefndinni innan tiltekins frests. Landsvirkjun lýsti kröfum sínum á svæði I í einu lagi þannig:

> Landsvirkjun gerir kröfu til þess að viðurkennd verði og staðfest eftirtalin réttindi fyrirtækisins á hinu auglýsta landsvæði:

> Öll vatnsréttindi (fallréttindi) í Þjórsá ofan ármóta Þjórsár og Fossár, landsréttindi sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta allt vatnsafl Þjórsár, þar með talið uppistöðulón, stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar á svæðinu.

Öll vatnsréttindi jarðarinnar Kaldárhöfða frá Þingvallavatni niður í Úlfljótsvatn, 38 ha lands ásamt réttindum sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta vatnsaflið, þar með talið stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar.

Landsréttindi og réttindi sem til þarf vegna háspennulínu frá Þjórsá að austanverðu að mörkum Þingvallahrepps og Borgarfjarðarsýslu um Þingvallahrepp, Grímsneshrepp, Laugardalshrepp, Biskupstungnahrepp, Hrunamannahrepp, afrétt Flóa- og Skeiðamanna og Gnúpverjahrepp (Hrauneyjafosslínu); Búrfellslínu 1, 2 og 3A í Gnúpverjahreppi; línu frá Sigölduvirkjun yfir Þjórsá að Sandafelli í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sigöldulína l); og línu frá Sultartangavirkjun í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sultartangalínu 2).

Önnur eignarréttindi sem til þarf vegna orkumannvirkja sem lýst er í kafla 3, Jörð/landsvæði og til þess að gera nauðsynlegar ráðstafanir á vatnasvæðum ofan virkjana Landsvirkjunar í Tungnaá og milli þeirra og Búrfellsvirkjunar sem nauðsynlegar þykja til að tryggja rekstur þessara virkjana á hverjum tíma.

Öll veiðiréttindi í virkjunarlónum og vatnsvegum Landsvirkjunar á landsvæði því sem auglýsing óbyggðanefndar tekur til, þ.e. í Bjarnalóni ofan Búrfellsvirkjunar, Sultartangalóni og 5. áfanga Kvíslaveitu.

Kröfugerð þessi er gerð með þeim almenna fyrirvara að Landsvirkjun áskilur sér rétt til að leiðrétta og bæta við hana síðar og leggja fram viðbótargögn eftir þörfum og ef krafist verður.

Í bréfi Landsvirkjunar, dags 19. október 1999, sem var svar við bréfi óbyggðanefndar frá 12. s.m., eru nokkrar athugasemdir við uppkast að kröfulínukorti sem Landsvirkjun hafði fengið sent. Auk þess var gerð grein fyrir því að láðst hafði að geta 6. hluta Kvíslaveitu, sbr. heimild í 4. gr. laga 74/1990.

Óbyggðanefnd barst síðan bréf Landsvirkjunar, dags. 30. desember 1999, þar sem eftirfarandi kom fram:

a. Landsvirkjun hefur látið gera áætlanir um veitu efstu kvísla Dalsár, Miklalækjar og Kisu yfir í fyrirhugað Norðlingaöldulón og einnig liggja fyrir áætlanir um aðra virkjunarkosti í Efri-Þjórsá en sýndir eru á korti óbyggðanefndar.

b. Landsvirkjun á og rekur allmargar mælistöðvar á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu.

Með greinargerð, dags. 3. maí 2000, var vísað í kröfugerð, dags. 24. júní 1999, ásamt síðari breytingum og jafnframt gerðar svofelldar kröfur í máli nr. 2/2000, þjóðlendumörk í Grímsneshreppi, o.fl.:

Krafist er að staðfest verði réttindi Landsvirkjunar á eða vegna eftirtalinna landsvæða í Grímsnes- og Grafningshreppi, hvort sem þau verða talin falla innan eða utan marka þjóðlendu, sbr. 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998:

Miðlun í Þingvallavatni
Jörðin Kaldárhöfði - Steingrímsstöð
Hrauneyjafosslína (220kV)

Fyrirhuguð Sultartangalína (400kV)
Mælistöðvar Landsvirkjunar.
Landsvirkjun krefst þess að óbyggðanefnd úrskurði um nauðsynlegan kostnað til handa fyrirtækinu vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni.

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Almennt

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-259, sjá nánar í fylgiskjali nr. II.

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Í þjóðlendulögum er mælt fyrir um skyldu aðila til að leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. Úrlausn óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við þær kröfur og gögn sem aðilar leggja fram heldur ber nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Í því felst að óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fáist um einstök álitaefni. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Könnun frumgagna var að hluta framkvæmd af óbyggðanefnd og að hluta falin sérfræðingum Þjóðskjalasafns Íslands, samkvæmt samkomulagi og mati þessara aðila. Í því sambandi hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Jafnframt var haft samstarf við Héraðsskjalasafn Árnesinga, handritadeild Landsbókasafns Íslands - Háskólabókasafns og fleiri aðila. Gerð er nánari grein fyrir þessari leit í kafla 4.3. Þá aflaði óbyggðanefnd álitsgerðar Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings, sjá kafla 5. Loks var að auki litið til almennra uppsláttarrita og ítarefnis um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsinga, árbóka o.s.frv. Nokkuð var lagt fram í málinu af ljósritum úr slíkum ritum. Gerð er grein fyrir einstökum heimildaflokkum og mati óbyggðanefndar í því sambandi í kafla 10.5.

Fyrirsvarsmönnum aðila var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Þeir gátu jafnframt bent á gögn sem ástæða væri til að kanna.

Þau gögn, sem í leitirnar komu og óbyggðanefnd taldi að þýðingu hefðu, voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu og afrit afhent málsaðilum. Jafnframt voru lögð fram minnisblöð um þá þætti gagnaöflunar sem lokið var hverju sinni.

4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru

A. Óprentuð frumgögn:

1. Landamerkjabréf

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarin (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Hjá Sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarin (sbr. minnisblað óbn., dags. 10.10.2001, skjal nr. 198).

2. Jarðabréf
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarin (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-1 (prentuð jarðabréf).

3. Afsals- og veðmálabækur
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarnar (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Hjá Sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarnar (sbr. minnisblað óbn., dags. 10.10.2001).

4. Fasteigna- og jarðamöt
Jarðamat 1804 – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags.7.11.2001, skjal nr. 190 a og skjal nr. 208).
Jarðamat 1849-1850 – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a og skjal nr. 209).
Sjá að öðru leyti lið B-2 (prentuð fasteigna- og jarðamöt).

5. Dóma- og þingabækur
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarnar (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-3 (prentaðir dómar).

6. Bréfabækur og gerðabækur sýslumanna og hreppa
Á Þjóðskjalasafni – Starfsmenn Þjóðskjalasafnsins töldu ekki þörf á að yfirfara þetta efni í heild sinni enda engar vísbendingar um að jarðeignir hreppsbúa hafi komið til úrskurða embættismanna (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).

7. Vísitasíubækur
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarnar (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).

8. Kirkjustólar
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarnir (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).

9. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja
Á Þjóðskjalasafni – Starfsmenn Þjóðskjalasafnsins töldu ekki þörf á að yfirfara þetta efni í heild sinni enda engar vísbendingar um að jarðeignir hreppsbúa hafi komið til úrskurða þessara embættismanna, (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-6 (prentað efni úr skjalasöfnum ...).

10. Bréfabækur biskupa
Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar – Yfirfarin (sbr. bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, dags. 30. júní 2000, skjal nr. 188).
Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið eftir því sem ástæða þótti til (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).
Sjá að öðru leyti lið B-8 (prentaðar bréfabækur biskupa).

11. Klausturumboð
Á Þjóðskjalasafni – Um slík gögn er ekki að ræða á þessu svæði (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 7.11.2001, skjal nr. 190 a).

12. Fornleifaskráning (yfirlit)
Lögð fram útprentun úr gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf. („Ísleif“) fyrir Grímsneshrepp, skjal nr. 175.

13. Örnefnaskráning (yfirlit)
Óbyggðanefnd hefur ekki talið ástæðu til að leggja fram gögn um þetta efni.

14. Önnur óprentuð frumgögn
Starfsmenn Þjóðskjalasafns töldu ástæðu til að kanna eftirtalda flokka óprentaðra frumgagna (sbr. minnisblað Þjóðskjalasafns, dags. 7.11.2001).
Landamerkjavitnisburðir Klausturhóla 1825 og 1830 og lögfesta jarðarinnar 1846 (kirknaskjöl). Sbr. skjal nr. 190 c (4 og 5).
Sátt um landamerki Kaldárhöfða og Miðfells 1862 (sáttabók Grímsness), sbr. skjal nr. 190 c (3).
Leitað var í skjölum dóms- og kirkjumálaráðuneytisins en þar fannst ekkert sem gaf tilefni til frekari athugunar (sbr. minnisblað óbn., dags. 5.7.2001, skjal nr. 216).
Einnig var leitað í skjölum stjórnarráðsins um sölu þjóð- og kirkjujarða en þar fannst ekkert sem snertir heiðalöndin í Grímsneshreppi, (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, skjal nr. 190 a).

B. Prentuð frumgögn:

1. Jarðabréf
Íslenskt fornbréfasafn – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 185).
Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (13. bindi) – Yfirfarin (sbr. minnisblað óbn., dags. 2.11.2001, skjal nr. 199).
Jarðabréf frá 16. og 17. öld – Yfirfarin (sbr. minnisblað óbn., dags. 7.6.2000, skjal nr. 179).
Sjá að öðru leyti lið A-2 (óprentuð jarðabréf).

2. Fasteigna- og jarðamöt
Jarðatal á Íslandi, J. Johnsen 1847 – Yfirfarið (sbr. skjal nr. 207).
Ný jarðabók 1861 – Sjá skjal nr. 206.
Fasteignabók 1922 – Sjá skjal nr. 202.
Fasteignabók 1932 – Sjá skjal nr. 203.
Fasteignabók 1938 – Sjá skjal nr. 204.
Fasteignabók 1957 – Sjá skjal nr. 205.
Sjá að öðru leyti lið A-4 (óprentuð fasteigna- og jarðamöt).

3. Dómar
Útgefnir dómar Hæstaréttar og Landsyfirréttar – Yfirfarnir (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.6.2000, skjal nr. 182).
Sjá að öðru leyti lið A-5 (óprentaðar dóma- og þingabækur).

4. Fjallskilareglugerðir
Stjórnartíðindi – Yfirfarin (sbr. bréf frá Héraðsskjalasafni Árnesinga, dags. 5.6.2000, skjal nr. 176).

5. Máldagar
Íslenskt fornbréfasafn – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 185).

6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja
Lovsamling for Island – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 180).
Stjórnartíðindi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 180).
Sjá að öðru leyti lið A-9 (óprentað efni úr skjalasöfnum ...).

7. Landnáma
Óbyggðanefnd hefur gengið úr skugga um að í málinu hefur verið lagt fram það efni Landnámu sem varðar landnám á því svæði sem um er fjallað í málinu. Skjal nr. 201.

8. Bréfabækur biskupa
Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar: Yfirfarin (sbr. minnisblað óbn., dags. 23.1.2001, skjal nr. 200).
Sjá að öðru leyti lið A-10 (óprentaðar bréfabækur biskupa).

9. Alþingisbækur Íslands
Yfirfarnar (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 181).

10. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi)
Yfirfarin (sbr. minnisblað óbn., dags. 5.6.2000, skjal nr. 178).
Sjá einnig lið B-1 (13. bindi Jarðabókar ...).

11. Önnur prentuð frumgögn
Hvorki starfsmenn Þjóðskjalasafns né óbyggðanefndar töldu ástæðu til að yfirfara gögn í þessum flokki.

4.4. Vettvangsferð

Vettvangsferð fór fram 9. ágúst 2000 og í henni tóku þátt, auk nefndarmanna, starfsmanna óbyggðanefndar og lögmanna málsaðila, þeir Gunnar Þorgeirsson oddviti og Böðvar Pálsson, fyrrverandi oddviti, af hálfu jarðeigenda. Heimamenn veittu leiðsögn um svæðið. Fyrst var haldið eftir Gjábakkavegi þar til snúið var við á móts við Stelpuhelli. Við Reyðarbarm var beygt til norðurs og haldið eftir vegarslóða að vörðunni Bragbót þar sem staðnæmst er og staðhættir skoðaðir. Þessu næst er haldið áfram eftir vegarslóðanum uns snúið var við hjá stórum steini sem kallaður mun Steingrímur, undir Skefilfjöllum. Var þá komin svo mikil þoka að ekki þótti fært að halda vettvangsferð áfram. Þann 10. ágúst var vettvangsferð haldið áfram og í henni tóku þátt, auk nefndarmanna, starfsmanna óbyggðanefndar og lögmanna málsaðila. Böðvar Pálsson veitti leiðsögn um svæðið. Fyrst var haldið upp Miðdalsfjall í Laugardalshreppi og staðnæmst þar sem útsýni var yfir staðhætti. Því næst var haldið áleiðis að Hlöðufelli og áð á Hlöðuvöllum. Þar gerði Ingvi Þorsteinsson grein fyrir gróðurfari Grímsnes- og Laugardalsafrétta fyrr og nú. Haldið var áfram Eyfirðingaveg en þaðan farið inn á svonefnda Langadalsleið og á vegarslóða þann undir Skefilfjöllum sem ekinn var daginn áður og þaðan niður á Gjábakkaveg.

4.5. Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu skýrslur þeir Gunnar Þorgeirsson, oddviti Grímsnes- og Grafningshrepps og garðyrkjubóndi í Ártanga, og Böðvar Pálsson, fyrrverandi oddviti og bóndi að Búrfelli II-III.

Fram kom hjá Gunnari Þorgeirssyni að sauðfé fer stöðugt fækkandi en afrétturinn er samt notaður fyrir sauðfjárbeit. Smalað sé inn í Lambahlíðar og þaðan niður í sveit. Á svæði norðan Skjaldbreiðar gangi fátt sauðfé og þá helst norður í Lambahlíðar. Þegar best hafi verið hafi 3-5000 fjár verið í Hólaréttum en sé nú um þriðjungur þess. Þá sé svæðið norðan Skjaldbreiðar og Tjaldafells deiliskipulagt og þar hafi verið heimilað að reisa fjallaskála. Ekki séu seld leyfi til rjúpnaveiða og ekki hafi þótt ástæða til að fylgjast með því hvort menn veiddu þar með eða án leyfis. Lóðarleigusamningar liggi ekki fyrir við eigendur fjallaskála á svæðinu.

Böðvar Pálsson, bóndi og fyrrverandi oddviti, Búrfelli III, kom fyrir nefndina og gaf skýrslu.

Hann sagðist hafa farið í leitir á Grímsnesafrétti frá 14 ára aldri eða allt frá árinu 1951. Hann kvað leitarfyrirkomulag eins og því væri lýst í ritinu, Sunnlenskar byggðir, lítið hafa breyst í þau 50 ár sem væru liðin frá því að hann tók fyrst þátt í leitum. Þá kvaðst hann einnig hafa farið í eftirleit en þá væri leitarfyrirkomulagið nokkuð annað en í fyrstu leit. Þegar komið væri í Kringlumýri smalaði hver sitt land á heiðinni heim til sín. Þeir sem ekki ættu land á heiðinni smöluðu Klausturhólaland niður í Klausturhólarétt. Væri litið á landið úr Klausturhólajörðinni, sem undan hefði verið skilið við sölu jarðarinnar árið 1992, sem eins konar rekstrarleið að Hólaréttum. Að því er varðaði girðingar á Lyngdalsheiði þá sagði hann að árið 1925 hefði verið girt vestan úr Sogi og austur að Apavatni. Girðingunni hefði verið haldið ágætlega við fyrst í stað, en ekkert frá árinu 1952, en það ár hefðu fjárskiptin farið fram. Hún væri nú fallin niður. Þá hefðu verið engjagirðingar á heiðinni, t.d. frá Búrfelli, en eftir að menn hefðu farið að rækta tún hefði slíkum girðingum ekki verið haldið við. Almennt væru tún jarða, sem liggja að heiðinni, afgirt.

Frá árinu 1976 kvaðst hann hafa tekið að sér að fara á bíl inn á afréttinn norðan Skjaldbreiðar í leitum á haustin. Væri litið á þetta sem eina og hálfa leit, en áður hefði þurft að senda þangað þrjá menn sérstaklega. Hann hefði oft séð för eftir kindur þarna inn frá en aðeins þrisvar fundið kindur, um það bil þrjár í hvert skipti. Svona hefði þetta verið síðustu 10 til 15 árin. Áður fyrr hefðu fundist þarna, í svokallaðri Lambahlíðaleit, allt upp í 8 til 10 kindur. Í einhver ár fyrir 1950 hefði þetta svæði ekki verið smalað í fyrstu leit en eftirleitarmenn hefðu alltaf farið þarna um, þ.e. hringinn í kringum Skjaldbreið, og gerðu þeir það enn þann dag í dag. Leitunum væri að öðru leyti skipt í austurleit og vesturleit. Austurleitin væri við Kerlingu og smalaði Skjaldbreið að austan en vesturleitin smalaði hann að vestan. Þessar leitir kæmu fyrst saman í Kringlumýri á þriðja degi en þaðan væri Lyngdalsheiðin smöluð að Klausturhólarétt.

Hann sagði að Grímsnesingar hefðu engin tök á að fylgjast með skotveiðimönnum á afréttinum en of dýrt væri að halda þar uppi einhverri vörslu. Hann sagðist vita til þess að bændur í Grímsnesi hefðu nýtt þetta land til rjúpnaveiða.

Aðspurður kvað hann Grímsneshrepp og fjallskilasjóð hafa lagt fyrsta veginn á afréttinum frá Hofmannaflöt inn að Kerlingu. Um 1967 hefði fjallvegasjóður Vegagerðarinnar lagt veginn upp á Miðdalsfjall og inn á Hlöðuvelli sunnan við Skjaldbreið og vestur úr. Um 1980 hefði Landsvirkjun síðan lagt svokallaðan línuveg norðan við Skjaldbreið.

Aðspurður um land úr Laugarvatnsjörðinni, sem lagt var til afréttarins 1917, kvaðst hann halda að bændur á þessum stóru jörðum eins og Laugarvatnsjörðinni hefðu ekki ráðið við smalamennsku á þeim. Þá hefði fé Grímsnesinga gengið á þessu landi og því hefði þótt eðlilegt að Grímsneshreppur keypti landið.

Hann sagði að munnmæli hermdu að menn hefðu deilt um landamerki jarða sinna í Þrasaborgum efst á Lyngdalsheiði. Aðspurður kvaðst hann halda að heimaland jarðanna næði alveg inn í Þrasaborgir.

Hann sagði að afrétturinn hefði breyst geysilega mikið en mikið uppfok væri inn við Tjaldafell.

5. STAÐHÆTTIR OG GRÓÐURFAR[1]

5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður

Kröfusvæði ríkisins er nær allur Grímsnes- og Grafningsafréttur nema landskiki syðst sem Grímsneshreppur keypti úr Laugarvatnsjörðinni. Þá er sneið af Gjábakkalandi innan svæðisins. Afréttur inn er um 394 km^2 að stærð.[2] Hann er langur en tiltölulega mjór og er mesta lengd hans frá suðurmörkum norður að jökulrönd Langjökuls um 45 km.

Syðsti hluti kröfusvæðisins er í 150-200 m hæð en þaðan hækkar undirlendið stöðugt er norðar dregur allt upp í 1000-1200 m hæð uppi við jökul. Þórisdalur er í 800-900 m hæð. Upp úr undirlendinu gnæfa fjöll eins og Skjaldbreiður (1060 m), Stóra- og Litla-Björnsfell (964 og 838 m), Prestahnjúkur (1226 m) og Þórisjökull (1329 m).

Berggrunnur mikils hluta svæðisins er basísk og ísúr hraun frá sögulegum tíma eða yngri en 1100 ára. Víðs vegar á svæðinu eru móbergshryggir og fell eins og Hrafnabjörg, Tindaskagi, Langafell og landið umhverfis Þórisjökul. Þessi berggrunnur er frá síðari hluta ísaldar eða yngri en 0,8 milljón ára gamall. Nyrst á svæðinu eru basísk og ísúr goslög (grágrýti) og setlög, einnig frá síðari hluta ísaldar.

Skjaldbreiðarhraun, sem er talið vera meira en 9000 ára gamalt, þekur suður- og miðhluta kröfusvæðisins allt norður undir Lambahlíðar við norðurjaðar Skjaldbreiðar. Þar taka við jökulset, urðir og melar, leirur og fjöll, allt norður að jöklum.

Berggrunnur og landslag ráða miklu um vatnsbúskap lands og þar með einnig um gróðurfar þess. Í heild er berggrunnur Grímsnes- og Grafningsafréttar lekur og yfirborð landsins því þurrt. Skjaldbreiðardyngjan er mjög snjóþung en sá gróður sem haldist hefur á svæðinu fram á þennan dag er ekki síst snjóalögum að þakka því að þau hafa verndað hann gegn erfiðum veðurskilyrðum.

Á norðurhluta afréttarins og í vestanverðu Skjaldbreiðarhrauni er mikið sandmagn sem berst fram og aftur, en þó einkum suður á bóginn í þurrum norðanáttum, og hleðst upp á suðurhluta svæðisins. Sandurinn sverfur jaðra gróðurlenda og kemur í veg fyrir að land nái að gróa upp. Úr leirum við jökulröndina berast einnig fokefni sem geta kaffært gróður og eytt honum. Fínustu efnin berast lengst og suður yfir byggð.

5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess

Eftir hæð landsins má skipta Íslandi í þrjú gróðurbelti en þó án skarpra skila: Láglendisbelti að 100-150 m hæð, hlíðabelti að 300-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra hæðarmarka.[3] Kröfusvæði ríkisins á Grímsnes- og Grafningsafrétti er nánast allt í efri beltunum tveimur.

Gera má ráð fyrir því að um landnám hafi mestallt land á þessu svæði upp undir 500 m hæð yfir sjávarmáli, þ.e. langleiðina inn undir Þórisjökul, verið þakið nokkuð samfelldum gróðri.[4] Þar ofan við, upp að 700-800 m hæð, hefur verið dreifður bersvæðisgróður sem hefur orðið því slitróttari sem ofar dró. Enn eru talsverðar breiður af gróðri í þeirri hæð sunnan og austan Þórisjökuls. Hæstu og bröttustu móbergsfjöll á svæðinu hafa verið gróðurlítil um landnám.

Birkiskógur og kjarr hefur verið ríkjandi í gróðurfari láglendisbeltisins og hefur að jafnaði teygt sig upp undir 400 m hæð yfir sjávarmáli þar sem önnur náttúrufarsleg skilyrði, eins og t.d. mikill snjóþungi í hlíðum Skjaldbreiðar og skjólleysi, hafa ekki staðið trjávexti fyrir þrifum. Eftir því sem

1 Kaflar 5.1-5.3 eru byggðir á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbyggðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. skjal nr. 191.

2 Rannsóknastofnun landbúnaðarins, 1965-1967. Gróðurkort (1:40 000).

3 Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Almenna bókafélagið.

4 Eyþór Einarsson og Einar Gíslason, 2000. Handrit að korti Náttúrufræðistofnunar Íslands (1:500 000). Hugmynd um gróðurfar á Íslandi við landnám.

ofar dró í hlíðabeltinu varð skógurinn lágvaxnari og gisnari og við tók lyng og víðir og ýmsar harðgerar jurtir. Í fjallbeltinu var ríkjandi mosagróður, fléttur og snjódældagróður en við efri mörk þess tók við bersvæðisgróður á því landi sem í daglegu máli er nefnt ógróið.

Landnámsgróður svæðisins var þannig gróskumikill en viðkvæmur fyrir því álagi sem búsetunni fylgdi, þeirri kólnun í veðurfari, sem hófst fljótlega eftir að landið var fullnumið og lauk ekki fyrr en í lok 19. aldar, og áhrifum eldgosa. Þá hafa breytingar í vatnsstöðu uppi við jökul leyst úr læðingi mikið magn jarðefna sem borist hafa yfir afréttinn og spillt honum. Samverkandi áhrif þessara þátta leiddu til mikillar gróðurrýrnunar og síðan til mikillar gróður- og jarðvegseyðingar. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, sem var skráð fyrir Grímsneshrepp árið 1708,[1] kemur fram að gróðri á þessum afrétti og núverandi Laugardalsafrétti sem voru sameiginlegir Grímsnesi og Laugardal, sem þá voru einn hreppur, hafi þá hnignað svo mjög að jafnvel var hætt að reka sauðfé á hluta hans.

Á síðari árum, sem réttað var í Barmaréttum undir Reyðarbarmi á Laugarvatnsvöllum, voru 15-16 þúsund fjár á afréttinum og ef til vill meira eftir að hætt var að færa frá um 1920.[2] En síðar var ástand lands á afréttum Þingvallasveitar, Grímsnes- og Laugardalshrepps talið vera orðið svo slæmt að á árunum 1975-1979 lét Landgræðsla ríkisins setja upp nær 59 km langa girðingu þvert yfir þessa afrétti frá austri til vesturs, m.a. til að friða sandfoks- og uppblásturssvæðin við Sandkluftavatn, í Skjaldbreið og við Hlöðufell. Þetta varð stærsta landgræðslusvæði landsins, um 43,1 ferkm að stærð. Í kjölfar þessara aðgerða var sáð í ýmis svæði innan hins friðaða lands. Girðingin hefur nú að mestu verið tekin niður.

5.3. Núverandi gróðurfar

Núverandi gróður á kröfusvæðinu á Grímsnes- og Grafningsafrétti er gerólíkur þeim gróðri sem klæddi svæðið við upphaf landnáms og sem hér að framan er lýst og framangreindra gróðurbelta gætir lítið í svipbragði landsins. Gróðurþekjan hefur dregist mikið saman vegna beinnar gróður- og jarðvegseyðingar og þekur nú um 170 ferkm lands. Snjóalög á svæðinu hafa öðru fremur spornað gegn enn frekari eyðingu.

Hins vegar hefur einnig orðið mikið tap á þeim landgæðum, sem felast í jarðvegi og gróðri vegna breytinga, sem orðið hafa á tegundasamsetningu, grósku og framleiðslugetu svæðisins síðan um landnám.

Skógur og kjarr, sem áður var svo snar þáttur í gróðurfari svæðisins, vex nú aðeins í takmörkuðum mæli syðst á svæðinu á hrauninu milli Hrafnabjarga og Hrauntúns. Hrafnabjörg, Tröllatindur og Tindaskagi eru að mestu ógróin en að öðru leyti eru á suðurhluta svæðisins allvel gróin hraun, klædd grámosa, fjalldrapa, víði og lyngi. Austan Tindaskaga nær þetta gróðurlendi yfir Þjófahraun norður undir hlíðar Skjaldbreiðar en vestan og norðvestan Skjaldbreiðar er það, með mismunandi þéttleika, á víðáttumiklu svæði allt vestur að mörkum kröfusvæðisins.

Hlíðar Skjaldbreiðar eru vel grónar og valda því einkum hagstæð snjóalög. Gróður er þéttastur neðan til í hlíðunum en verður gisnari þegar ofar dregur. Sunnan, vestan og norðan á dyngjunni er fyrst og fremst um að ræða grasvíðigróður sem endurspeglar mjög þung snjóalög, en suðaustan og austan á henni er starargróður ríkjandi. Nær hann austur yfir mörk kröfusvæðisins og norður undir Tjaldafell.

Norður við Þórisjökul eru dreifðar en allvíðáttumiklar breiður af tegundasnauðum mosa- og snjódældagróðri sem nær allt upp í 800-900 m hæð.

1 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 2. b. Kaupmannahöfn 1918-1921.

2 *Göngur og réttir.* 1. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri 1984. S. 271-274 (frásögn Böðvars Magnússonar).

Í heild er gróðurfar á kröfusvæðinu fjölbreytilegt en langalgengustu gróðurlendi eru mosaþembur, lyng- og starmóar. Mjög lítið er þar um votlendisgróður enda er svæðið afar þurrt.

Á hinum miklu sandsvæðum sunnan Þórisjökuls og Langjökuls á sér stað mikið jarðvegsrof. Á gróðurlendinu á afréttinum sunnanverðum er lítið um rof. Ástand jarðvegs á afréttinum í heild er hins vegar talið vera lélegt.[1] Þetta mat á ekki við um ástand gróðurs en Ingvi Þorsteinsson náttúrufræðingur, sem fór í vettvangsferð um svæðið í júlímánuði 2001, telur að gróðurrýrnun á svæðinu sé enn mun meiri en gróðurframfarir af hendi sjálfrar náttúrunnar eða af manna völdum.

5.4. Náttúruminjar

Innan þess svæðis sem hér er til umfjöllunar eru á náttúruminjaskrá eftirfarandi svæði að meira eða minna leyti, sbr. nánari skilgreiningu þar: „Skjaldbreiður“, „Þingvellir og Þingvallavatn“, „Laugarmýri og Bauluvatn“, „Kálfshólar, Búrfells- og Hæðarendalækur“, „Kringlumýri“ og „Tintron“, hraunketill sunnan við Stóru-Dímon. Þessi landsvæði njóta verndar samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999.

6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á því svæði sem til meðferðar er og síðan rakin í stórum dráttum saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á þeim jörðum sem tilgreindar eru í málinu. Að lokum verður á sama hátt gerð grein fyrir sögu afréttarins frá öndverðu til þessa dags.

6.1. Landnám í Grímsnesi

Tveir landnámsmenn eru nefndir í Grímsnesi. Annar þeirra var Ketilbjörn hinn gamli Ketilsson. Í Landnámu (Sturlubók og Hauksbók) segir svo:

> Ketilbjǫrn nam Grímsnes allt upp frá Hǫskuldslœk ok Laugardal allan ok alla Byskupstungu upp til Stakksár ok bjó at Mosfelli.[2]

Hinn landnámsmaðurinn hét Grímur. Ekki eru sögð önnur deili á honum en þau að hann hafi verið systursonur Véþorms hersis Vémundarsonar. Grímur fór til Íslands „ok nam Grímsnes allt upp til Svínavatns ok bjó í ønduðunesi fjóra vetr, en síðan at Búrfelli“.[3]

Einar Arnórsson lýsir landnámsmörkum Gríms á þessa leið:

> Suðurmörk landnáms Gríms eru Hvítá svo langt til austurs sem það hefur náð. Og vesturmörkin er Sogið allt upp til Þingvallavatns. Norðurmörkin eru óglögg, en Lyngdalsheiði liggur á því svæði fyrir ofan byggðina. Er Svínavatn undan suðausturhorni heiðarinnar. Austurmörk landnámsins eru mjög óviss, ef það hefur náð til Svínavatns.[4]

Einar bendir einnig á að miðhluti Grímsness hafi legið í landnámi þeirra beggja, Gríms og Ketilbjarnar. Haraldur Matthíasson segir Grímsnes vera mjög vötnum lukt en þó sé ekkert þessara stórvatna nefnt til marka í landnámi Gríms. Þetta kveður hann í samræmi við það sem víðar sé í

1 Ólafur Arnalds o.fl., 1997: *Jarðvegsrof á Íslandi.* Landgræðsla ríkisins og Rannsóknastofnun landbúnaðarins.
2 *Landnámabók*, 1986. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík. S. 385.
3 *Landnámabók* 1986, s. 387 (Sturlubók og Hauksbók).
4 Einar Arnórsson, 1950: *Árnesþing á landnáms- og söguöld.* Reykjavík. S. 165.

Landnámu, að nefna ekki mörk ef landnámið eigi sérstakt nafn. Hann vekur enn fremur athygli á því að Höskuldslækur sé um 6 km neðar en uppmörk Gríms, Svínavatn.[1] Um landið milli Höskuldslækjar og Svínavatns mun síðar hafa sprottið deila milli landnámsmannanna beggja sem ekki var útkljáð fyrr en Hrafnkell, hálfbróðir Ketilbjarnar, felldi Grím í hólmgöngu.

6.2. Landnám og upphaf búsetu í Þingvallasveit

Þar sem hluti þess svæðis, sem til umfjöllunar er í máli þessu, var áður hluti Þingvallakirkjulands er óhjákvæmilegt að gera hér grein fyrir landnámi og upphafi búsetu á því svæði.

Í Sturlubók og Hauksbók Landnámu segir m.a. um Ingólf Arnarson:

> Ingólfr fór um várit ofan um heiði; hann tók sér bústað þar sem ǫndvegissúlur hans hǫfðu á land komit; hann bjó í Reykjarvík; þar eru enn ǫndugissúlur þær í eldhúsi. En Ingólfr nam land milli Ǫlfusár ok Hvalfjarðar fyrir útan Brynjudalsá, milli ok Øxarár, ok ǫll nes út.[2]

> Í Hauksbók er frásögnin lítið eitt frábrugðin í lokin. Í stað orðanna „milli ok Øxarár, ok ǫll nes út“ stendur „ok millim Hrannagioll [nes út]“. Hér mun vera misritun fyrir „millim Hramnagjár ǫll [nes út]“.[3] Farvegur Öxarár á tíma landnámsins er talinn hafa legið miðja vegu milli Almannagjár og Brúsastaða, síðan skammt fyrir austan Kárastaðatún og loks út í Þingvallavatn skammt fyrir austan Skálabrekku.[4] Eftir frásögn Sturlubókar að dæma hefur landnám Ingólfs því náð að Öxará en ekki yfir vellina þar fyrir austan nema rétt sé frá því greint í Hauksbók að austurmörkin hafi verið Hrafnagjá. „Hrannagjá“ (eða „Hramnagjá“) gæti þó verið misritun fyrir „Hvannagjá“ en úr því verður ekki skorið.[5]

Ólafur Lárusson kvað líklegt að milli landnáms Ingólfs Arnarsonar og Ketilbjarnar gamla í Grímsnesi, sem nam land vestur að Lyngdalsheiði og Hrafnabjargarhálsi, hefði í fyrstu verið almenningur sem enginn taldi sér til eignar.[6]

Nokkrar líkur benda til að búseta hafi snemma hafist á völlunum austan Öxarár. Í 3. kafla Íslendingabókar skýrir Ari fróði svo frá að maður nokkur, er nefndur var Þórir kroppinskeggi, hafi gerst sekur um þræls morð eða leysings. Hann átti land í Bláskógum. Það varð síðan allsherjarfé „en þat lǫgðu landsmenn til alþingis neyzlu. Af því es þar almenning at viða til alþingis í skógum ok á heiðum hagi til hrossahafnar“. Jakob Benediktsson taldi að Bláskógar hefðu táknað svæðið norðan, vestan og sunnan Þingvallavatns og að Þórir hefði búið á jörð þeirri sem síðan var kölluð Þingvöllur.[7] Af orðum Íslendingabókar verður ekki ótvírætt sú ályktun dregin að allt land Þóris kroppinskeggja með gögnum og gæðum hafi verið gert að allsherjarfé heldur getur einnig falist í þeim að þingmönnum hafi verið heimilt að nýta skóg og hagbeitarland bótalaust. Björn Þorsteinsson virðist a.m.k. ekki hafa verið í vafa um að Bláskógar og síðar Þingvellir (-völlur)[8] hafi verið mikið land og í einkaeign á miðöldum.[9]

Einar Arnórsson var einnig þeirrar skoðunar að land Þóris hefði verið á milli Almannagjár og

1 Haraldur Matthíasson, 1982: *Landið og Landnáma.* 2. b. Reykjavík. S. 501.
2 *Landnámabók*, 1986. s. 45.
3 *Landnámabók* 1986, s. 45 (9. nmgr.).
4 Haraldur Matthíasson, 1982: *Landið og landnáma.* 2. b. Reykjavík. S. 505. Sbr. Einar Arnórsson 1950, s. 122.
5 Einar Arnórsson 1950, s. 194-195.
6 Ólafur Lárusson, 1930: „Alþingi og Þingvellir.“ *Árbók Ferðafélags Íslands.* S. 4.
7 *Íslendingabók*, 1986. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík. S. 8 (2. nmgr.). Almenningar vestri, vestan Kjaransvíkur, eru annað dæmi um að sektarfé hafi verið gert að almenningum (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 154).
8 Nafnið var fyrrum notað í eintölu um þingstaðinn og jörðina en síðar hvarf *r* í eignarfalli Þingvalla í samsetningum og fleirtölumynd nafnsins varð mönnum töm (Björn Þorsteinsson, 1986: *Þingvallabókin. Handbók um helgistað þjóðarinnar.* Reykjavík. S. 60).
9 Sbr. Björn Þorsteinsson 1986, s. 61-62.

Hrafnagjár. Bláskógaheiði hefði hins vegar náð yfir hálendið milli Borgarfjarðar og hraunsins vestanvert við Skjaldbreið að því er virðist sunnan undir Oki og suður um Hallbjarnarvörður eða jafnvel suður undir Kvígindisfell.[1]

Fleiri menn en Þórir kroppinskeggi voru kenndir við Bláskóga. Einn þeirra var Grímkell goði, sonur Bjarnar gullbera sem nam Reykjardal syðri (Lundarreykjadal) í Borgarfirði.[2] Í Harðar sögu og Hólmverja er Grímkell sagður hafa búið að Ölfusvatni en það er eldra nafn á Þingvallavatni. Fyrsti nafngreindi maðurinn sem vitað er með vissu að búið hafi á jörðinni Þingvelli með því nafni var hins vegar Brandur Þórisson og er þá komið fram undir 1200.[3] Skömmu síðar bjó á Þingvöllum Guðmundur Ámundason gríss, allsherjargoði og höfðingi mikill.

Rétt er að geta þess að í Ölkofra sögu, sem á að hafa gerst nokkru eftir aldamótin 1000, kemur fram að Þórhallur ölkofri hafi búið „í Bláskógum á Þórhallastöðum".[4] Þar er ekki minnst á allsherjarfé til alþingisneyslu en samkvæmt sögunni áttu sex goðorðsmenn skóg, svonefndan Goðaskóg, sem var að því er virðist milli Hrafnabjarga og Ármannsfells, og höfðu þeir keypt hann til þess að hafa til nytja sér á þingi. Ölkofra saga er skopleikur og háðsádeila og ekki talin á nokkurn hátt trúverðug heimild.[5]

Því hefur verið haldið fram að alþingi hafi verið valinn staður á Þingvelli við Öxará af því að hann lá vel við samgöngum úr helstu héruðum sunnan, vestan og norðan lands.[6] Enn lifa örnefni sem minna á fornar samgönguleiðir til Þingvalla. Norðlingavegur (eða Norðlendingavegur) nefndist þjóðleið þeirra sem komu úr Vestfirðingafjórðungi og Norðlendingafjórðungi vestanverðum. Hún lá milli Oks og Geitlandsjökuls og tengdist leið Borgfirðinga. Vegurinn upp úr Lundarreykjadal, um Uxahryggi, kom inn á Norðlingaveg þar sem nefnt er í Sæluhúsum á Bláskógaheiði, um 22 km fyrir norðaustan Þingvöll, en úr Reykholtsdal lá leið Borgfirðinga fyrir Ok og tengdist aðalveginum nokkru fyrir norðan Brunna.

Úr Eyjafirði fóru þingmenn Vatnahjallaveg í Kjalhraun, vestan undir Hofsjökli, og þaðan Kjalveg til Haukadals en á Þingvöll var síðan riðið um Hellisskarð og Hlöðuvelli, Eyfirðingaveg, um Goðaskarð og á Hofmannaflöt. Þaðan lá leiðin síðan niður á Þingvöll.[7]

Á síðari á öldum voru sagnir um að á þessu svæði hefði snemma myndast byggð. Um þetta ritaði Árni Magnússon eftirfarandi athugasemd í byrjun 18. aldar: „Byggð í kringum Skjaldbreið, byggð fram úr Lundarreykjadal, meinast eyðst hafa í plágu."[8] Um landnám í Lundarreykjadal er það eitt vitað sem áður er drepið á að Björn gullberi hafi numið „Reykjardal enn syðra ok bjó á Gullberastǫðum"[9] Ekki er þar minnst á byggð fram úr dalnum.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru höfð eftir munnmæli um að fyrr á tíð hafi verið fjölmennari byggð í Þingvallasveit: „Sagt er að fyrir pláguna stóru hafi í allri Þingvallasveit

1 Einar Arnórsson 1950, s. 211, sbr. 206. Matthías Þórðarson, 1945: *Þingvöllur. Alþingisstaðurinn forni.* Reykjavík. S. 54-55.

2 *Landnámabók* 1986, s. 72.

3 Einar Arnórsson 1950, s. 208-209.

4 Þórhallastaðir voru fyrir löngu komnir í eyði þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Þingvallasveit var gerð 1711. Talið er að Þórhallastaðir, einnig nefndir Ölkofrastaðir, hafi verið skammt fyrir austan Skógarkot (sbr. *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843 og lýsing Ölfushrepps anno 1703 eftir Hálfdan Jónsson.* Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Reykjavík 1979. S. 186).

5 Vésteinn Ólason o.fl., 1993: *Íslensk bókmenntasaga.* 2. b. Reykjavík. S. 120.

6 Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson, 1991: *Íslandssaga til okkar daga.* Reykjavík. S. 33.

7 Matthías Þórðarson 1945, s. 93-94.

8 Árni Magnússon, 1955: „Chorographica Islandica." *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta.* Annar flokkur, I.2. Reykjavík. S. 45. Sbr. einnig *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 363. Þar er sagt að fyrir pláguna stóru (sennilega átt við svartadauða 1402) hafi í allri Þingvallasveit verið 50 býli og að Hrafnabjörg hafi þá staðið í miðri sveit.

9 *Landnámabók* 1986, s. 72. Í Þórðarbók Landnámu segir að Björn hafi numið Reykjardal syðri „frá Grímsá ok til Flókadalsár".

verið 50 býli, og að Hrafnabjörg hafi þá staðið í miðri sveit.“[1] Flest þeirra virðast hafa verið á láglendi eða við jaðar þess en þó er rétt að nefna þrjú býli sem fjær lágu, Ólafsvelli, Eiríksstaði og Fífilsvelli. Í sóknalýsingu séra Björns Pálssonar frá 1840 er sérstakur kafli um eyðibýli. Þar nefnir hann m.a. Ólafsvelli sem eiga að hafa verið „í Klukkuskarði, milli Skjaldbreiðar og Tindaskaga“. Hann tekur þó fram að engar rústir hafi fundist eftir þetta býli.[2] Í Bárðar sögu Snæfellsáss er getið um mann sem Eiríkur hét og bjó „í Skjaldbreið á Eiríksstöðum“. Í Ármanns sögu er hann nefndur „Eiríkur á Eiríksstöðum undir Skjaldbreið“. Þar og í Atla sögu Ótryggssonar eru einnig sögð deili á Ólafi nokkrum á Fífilsvöllum.[3] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru Eiríksstaðir sagðir hafa verið „fyrir norðan Mjóafelli [!] á milli og Skjaldbreiðar“.[4] Pétur J. Jóhannsson frá Skógarkoti, sem ritað hefur um örnefni í Þingvallasveit, telur að í Jarðabókinni sé átt við svæðið milli Skjaldbreiðar og Gatfells, „sem er innsti hluti Innra-Mjóafells og þar tengt Lágafelli“.[5] Á öðrum stað setur hann fram þá tilgátu að Eiríksstaðir hafi verið „norðvestan í rótum Skjaldbreiðar, nálægt svokallaðri Breiðarflöt“.[6] Fífilvelli (Fífilsvelli) taldi hann hins vegar hafa verið „norðaustan við Skjaldbreið við hina fornu leið, sem lá milli uppsveita Borgarfjarðar og Biskupstungna og um Hlöðuvelli og Helluskarð og heitir Skessubásaleið“.[7] Um sögur þær sem hér er vitnað til er það að segja að þær geta ekki talist mjög trúverðugar. Elst þeirra er Bárðar saga Snæfellsáss, rituð á fyrri hluta 14. aldar en Ármanns saga er talin rituð á síðari hluta 18. aldar og Atla saga Ótryggssonar mun varla yngri en frá því um 1800.[8]

6.3. Björk

Björk var eign Skálholtsstóls samkvæmt jarðabók 1597. Hún var talin 21 hndr. og 160 álnir árið 1686 en 18 hndr. og 40 álnir árið 1695.[9] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) er dýrleikans ekki getið en eftir landskuldinni að dæma hefur hann verið óbreyttur frá 1695.[10] Jörðin var seld prófastinum Halldóri Finnssyni á stólsjarðauppboði 18. júní 1790. Hún var þá metin á 28 hndr. og 40 álnir.[11] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er hún skráð 21 hndr.[12]

Landamerkjabréf jarðarinnar var undirritað 1. júní 1886 og samþykkt vegna jarðanna Klausturhóla, Minniborgar, Stóruborgar, Þóroddsstaða, Stærrabæjar, Sveinavatns og Brjánsstaða. Bréfinu var þinglýst 24. júní sama ár:

> Syðsta þúfa á Skógarholti er hornmark milli jarðanna Stóruborgar, Klausturhóla og Bjarkar; þaðan sjónhending í stóran stein (Stóristeinn) austarlega á „Langamel“; þaðan sjónhending í þúfu, sem er

1 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 363.
2 *Árnessýsla* 1979, s. 192.
3 *Íslendinga sögur.* 3. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. (Bárðar saga Snæfellsáss.) [Reykjavík] 1953. S. 318. *Íslendinga sögur.* 12. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. (Ármanns saga.) [Reykjavík] 1953. S. 440, 445. *Íslendinga sögur.* 4. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. (Atla saga Ótryggssonar.) [Reykjavík] 1953. 470.
4 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 363.
5 Pétur J. Jóhannsson: *Þingvallaþankar & lýsing eyðibýla ásamt örnefnaskrá.* [Fjölrit án útgst. og árs.] S. XXII.
6 *Sunnlenskar byggðir.* 3. b. *Laugardalur, Grímsnes, Þingvallasveit, Grafningur, Ölfus, Hveragerði og Selvogur.* Búnaðarsamband Suðurlands, 1983. S. 181.
7 *Þingvallaþankar*…, s. XXIII.
8 *Íslendinga sögur* 3, s. VIII. *Íslendinga sögur* 4, s. X. *Íslendinga sögur* 12, s. XIII-XIV.
9 Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers.* Lundi. S. 114.
10 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 340.
11 Skjöl nr. 57 og 78.
12 *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu.* Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn 1847. S. 71. *Ný jarðabók fyrir Ísland, samin eptir tilskipun 27. maímánaðar 1848 og allramildilegast staðfest með tilskipun 1. aprílmánaðar 1861.* Kaupmannahöfn. S. 25.

fyrir ofan austasta Lyngdalsmýraroddann. Þessi þúfa er hornmark milli Klausturhóla, Bjarkar og Þóroddsstaða. Þaðan sjónhending í þúfuna í Stelpuhæð, sem er hornmark milli Bjarkar, Þóroddsstaða og Svínavatns; þaðan sjónhending í þúfuna í Stóruhólahæð; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á Miðmarkahrigg; sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Svínavatns og Stærribæjar; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á „Smalaskála“, sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Stærribæjar og Brjánsstaða; þaðan sjónhending í þúfuna á Hlauphól, sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Minniborgar og Stóruborgar, þaðan sjónhending í fyrstnefnda þúfu á Skógarholtum.[1]

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á jörðinni Björk frá því hennar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[2]

6.4. Búrfell

Í máldaga sem með nokkurri óvissu er talinn frá 1269 segir um kirkjuna á Búrfelli að hún sé helguð með guði Maríu drottningu, Blasíusi biskupi og Þorláki biskupi og eigi heimaland hálft. Ekki er þess getið hver eigi hinn helming heimalands en tekið fram að biskup eigi forræði kirkjufjár sem nánar er tilgreint í máldaganum. Þar virðist einvörðungu um að ræða lausamuni og kirkjugripi.[3] Í Vilkinsmáldaga frá 1397 er ekki minnst á þetta forræði biskups.[4] Í máldaga sem talinn er frá árunum 1553-1554 er komist svo að orði að kirkjan á Búrfelli eigi hálft heimaland og síðar er bætt við: „hun er Skalholltz eign“.[5] Frá lokum 16. aldar var Búrfell leigujörð Skálholtsstóls.[6] Það bendir til að biskupsstóllinn hafi átt kaupahlutann og síðan öðlast forræði yfir jörðinni allri.

Í jarðabókunum 1597, 1686 og 1695 er Búrfell skráð sem eign Skálholtsstóls og einnig í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708). Búrfell var talið 33 hndr. og 80 álnir árið 1686 en 33 hndr. og 40 álnir árið 1695.[7] Þegar jörðin var seld á stólsjarðauppboði 29. sept. 1794 var hún metin á 47 hndr.[8] Samkvæmt Jarðatali Johnsens 1847 var Búrfell 47 hndr. að dýrleika. Þar er einnig nefnd hjáleigan Búrfellskot og mun hennar fyrst getið í jarðabók 1803.[9] Hún mun vera sama hjáleiga og nefnd er Suðurhjáleiga í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.[10] Í Nýrri jarðabók 1861 er Búrfell ásamt hjáleigunni talið 41,7 hndr. að dýrleika.[11]

Landamerkjabréf Búrfells var undirritað 20. október 1884 og samþykkt vegna Ásgarðs, Efribrúar, Miðengis, Hæðarenda og Klausturhóla. Bréfið var þinglesið 6. júní 1885:

Úr þúfu í Þrengslás (sem skal endurbyggjast) bein stefna norður í há Grensás, og áframhaldandi bein stefna í stein þann sem stendur á Nónhólataglinu, svo í klett þann sem stendur austan undir Tjarnarhólum og nefndur er „Hestur“, þaðan í Gildruhólinn, svo í Hnífhól, þaðan bein stefna um Sauðadalinn í Gilfarveg, sem liggur niður úr Búrfellsfjalli úr vatninu á Vatnsásnum. Úr Vatnsásnum áframhaldandi

1 Skjal nr. 71.
2 Skjal nr. 219. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 128.
3 *Íslenskt fornbréfasafn.* 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 63.
4 *Íslenskt fornbréfasafn.* 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 90.
5 *Íslenskt fornbréfasafn.* 12. b. Reykjavík 1923-1932. S. 661.
6 *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar.* Reykjavík 1919-42. S. 283.
7 Björn Lárusson 1967, s. 115.
8 Skjöl nr 56 og 57. Dagsetningin er í skjali nr. 57 sem er samantekt Páls Lýðssonar. Skv. annarri heimild var jörðin seld 8. sept. 1798 (*Kirkjueignir á Íslandi 1597-1984.* II. Skrár. Október 1992. S. 77). Þar er miðað við útgáfudag sölubréfs konungs (sbr. einnig *Jarðatal* 1847, s. 420).
9 *Jarðatal* 1847, s. 71.
10 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 134.
11 *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

bein stefna í vestar Gilklofann sem liggur ofan úr norðari Búrfellsfjallsenda vestur að austari brún á Búrfellshálsi, þaðan yfir Búrfellsdal upp eptir Lingdalsheiði Klapparhólinn við efri Beinugrófarenda, og þaðan í Þrasaborgir, þaðan aptur til suðurs í Markagil sem liggur vestan við Lingbrekku, þaðan bein stefna í norðurendann á Grænugróf, svo eptir miðri Grænugróf og þaðan í Berjaholtalæk, svo ræður hann til Búrfellslækjar, svo ræður hann (Búrfellslækur) til áðurnefnds Þrengslaáss.

Hér að auki tilheyrir jörð þessari svo kallaður „Hólmi“ fyrir sunnan Búrfellslæk, sem er afmarkaður í suðursíðuna með gömlum lækjarfarveg.

Þar að auki á jörðin skógarítak í Miðengislandi sem liggur innan þeirra ummerkja er nú skal greina: Frá kirkjuvaðinu á Búrfellslæk suður vestari kirkjugötuna suður á hraunbrún, svo ræður brúnin til landnorðurs í Kálfshóla, þaðan bein stefna norður í Búrfellslæk.

Þar á móti á jörðin Miðengi slægjuítak, sem kallað er „Ítala“, sem er þríhyrnd spilda siðst við Búrfellslæk, sem takmarkist að austanverðu af litlum farveg sem liggur til vesturs, þvert yfir lækjarbakkann, og þaðan ræður bein stefna vestur í klett í hrauninu.

Landamerki þessi sem eru samþykkt og undirskrifuð af eiganda téðrar jarðar og öllum umráðamönnum kringumliggjandi jarða, skulu héðan í frá óröskuð standa.[1]

Árið 1939 stofnuðu þeir bræður Páll og Halldór Diðrikssynir tvíbýli á jörðinni, Búrfell I og II. Skiptu þeir húsum, túnum og engjum en annað land er óskipt. Nýbýlið Búrfell III stofnaði Böðvar Pálsson árið 1963. Það er á hálfu landi jarðarinnar Búrfells II eða ¼ hluta alls Búrfells.[2]

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Búrfelli frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[3]

6.5. Efri-Brú og Brúarholt

Í þessum kafla verður fjallað um jörðina Efri-Brú en jafnframt vikið að býlinu Brúarholti sem stofnað var á ofanverðri 20. öld. Á Efri-Brú var kirkja á miðöldum og átti samkvæmt Vilkinsmáldaga 1397 10 hundruð í heimalandi.[4] Jörðin er sögð í einkaeign í heimildum frá 17. öld og metin á 30 hundruð í jarðabókum 1686 og 1695.[5] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) og einnig í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er jörðin skráð 34,1 hundrað. Kirkjan (bænhúsið) á Efri-Brú mun líklega hafa niður fallið um miðja 17. öld.

Landamerkjabréf Efri-Brúar var undirritað 4. maí 1887 og samþykkt vegna jarðanna Kaldárhöfða, Syðri-Brúar og Búrfells. Bréfið var þinglesið á manntalsþingi sumarið 1887 (staðar og dagsetningar er ekki getið):

Millum landa Efri-Brúar og Syðri-Brúar liggja landamerkin úr Soginu eptir Kaldalæk einum, er rennur í Sogið fyrir sunnan Ljósafoss og ræður sá lækur upp að krók þeim er á honum er fáum föðmum neðar en hann greinist og hverfur í tvær keldur. Úr þessum krók á læknum ræður bein lína austur yfir

1 Skjal nr. 39.
2 Sbr. skjal nr. 219 (samningurinn var gerður 1938 og honum þinglýst 1939). *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 134-135. Nafntökuleyfi Búrfells III var þinglýst 4. maí 1971 (skjal nr. 219).
3 Skjal nr. 219. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 133-135.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 63. *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 91.
5 Björn Lárusson 1967, s. 115.

Hallinn til Draugagils; þá ræður gilið mörkum norðan við nyrðra Hallvelli til Brúarár gengt Gunnlögslækjarminni í Svartabakka austan við ána; frá Gunnlögslæk í Svartabakka ræður bein stefna í Dagmálagil við Búrfellsrætur, og eptir því gili upp eptir fjallshlíðinni, og efst úr gljúfri þess beina stefnu í Vatnsás upp á Búrfelli.

Millum Efri-Brúar og Búrfells úr áðurnefndum Vatnsás, í sömu stefnu í vestari gilklofann, sem liggur úr norðari Búrfellsfjallsenda, vestan við eystri brún á Búrfellshálsi. Þaðan yfir Búrfellsdal upp eptir Lingdalsheiði á Klapparhólinn í efri Beinugrófarenda og þaðan í Þrasaborgir.

Millum Efri-Brúar og Kaldárhöfða, úr miðjum Stapanum, við Sogið, norðanvert við dæluna, beina stefnu í há-Moldásarenda vestri, og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til á brúninni á Brúarskyggnir og þaðan bein stefna í áðurnefndar Þrasaborgir.

Þessi landamerki, sem eru samþykkt og undirskrifuð af öllum eigendum og umráðamönnum jarðarinnar, Efri-Brúar og allra kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.[1]

Árið 1958 var stofnað nýbýlið Brúarholt í landi jarðarinnar Efri-Brúar. Óskipt land jarðanna Efri-Brúar er 11/32 og Brúarholts 7/32.[2]

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Efri-Brú frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[3] Í því sambandi má geta þess að árið 1932 keypti Raftækjaverslun Íslands öll vatnsréttindi sem tilheyrðu Efri-Brú, frá landamerkjum Efri-Brúar og Kaldárhöfða að ofan, í Úlfljótsvatni og Soginu, niður að landamerkjum Efri-Brúar og Syðri-Brúar milli Ýrufoss og Ljósafoss, að neðan. Reykjavíkurbær keypti þessi sömu vatnsréttindi með samningi 20. desember 1935.[4]

6.6. Hæðarendi

Hæðarendi (Hægindi) var eign Skálholtsstóls þegar jarðarinnar er fyrst getið í heimildum en seld Ólafi nokkrum Árnasyni árið 1553 í skiptum fyrir jörðina Tungu í Grafningi.[5] Jörðin komst aftur í eigu Skálholtsstóls 1586 en gekk síðar til erfingja Odds biskups Einarssonar og var eftir það bændaeign.[6] Árið 1686 var jörðin talin 20 hndr. að dýrleika en 15 hndr. árið 1695.[7] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) er jörðin sögð 16 hndr. Þar er þess einnig getið að jörðin heiti Hægende (í fleirtölu) í gömlum bréfum og sé almennt enn kölluð svo.[8] Jarðardýrleikinn var óbreyttur, 16 hndr., í Jarðatali Johnsens 1847 en 18,6 hndr. samkvæmt Nýrri jarðabók 1861.

Varðveitt er afrit af áreiðarbréfi frá 1586 þar sem lýst er eignum og ítökum Hæðarenda:

Það gjörum vér eftirskrifaðir menn, Jón Jónsson p., Stefán Gunnarsson ráðsmann, Jón Gíslason lögréttumann, Snorri Jónsson og Ólafur Arnþórsson góðum mönnum kunnigt með þessu voru opnu bréfi að á miðvikudaginn eftir Maríumessu enu fyrri þann 17. augusti vorum vér viðstaddir í ferð og sam-

1 Skjal nr. 21.
2 Sbr. skjal nr. 22 (a). *Í Sunnlenskum byggðum* 3 (s. 137) segir að Brúarholt sé 7/16 af öllu landi Efri-Brúar.
3 Skjöl nr. 26, 219. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 136-137.
4 Skjal nr. 219 (dags. þinglýsingar kemur ekki fram).
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 533.
6 Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 6. b. Reykjavík 1933-1940. S. 464.
7 Björn Lárusson 1967, s. 115.
8 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 343.

reið þá þann góði mann, Ólafur Árnason, afhenti herra Gísla Jónssyni jörðina Hægindi eftir þeirra kaupbréfi og með öllum þeim ummerkjum sem greindri jörðu fylgir og fylgt hefur og Ólafur vissi sönnust vera eftir gamallra manna sögn og lýsingu sem var Gestur Pálsson hver að í 40 ár hafði búið á Hægindum og svo hans sonur, Gvendur Gestsson, hver þar hafði uppalist. Í fyrstu hóf Ólafur sína reið frá fjárhellirinum austan undir Hægindatúni og upp með læknum allt í Baulversvatn og sjónhending úr ósmynninu inu neðra í þann ós fyr ofan vatnið, sem rennur úr Hrólfsgili, og svo úr ósmynninu efra og sjónhending á efra gilsbarminn á Hrólfsgili, sjónhending þaðan og í Grenjabrekkur er liggur fyrir austan Puntamýri [Punttamyre, hdr.], sjónhending þaðan í stein þann sem stendur fyrir vestan Lyngbrekkur á gilsbarminum vestara, sjónhending þaðan og suður í Grænugróf og svo síðan ofan með þeim öllum læk sem rennur í millum Hæginda og Búrfells, allt ofan í kringum Grásteinsvöllu, allt fram í odda þar sem mætast lækirnir, sá sem rennur ofan hjá Hægindum fyr austan en Búrfellslækur fyr vestan og svo upp með þeim læk öllum sem kallast Kálfhólalækur og allt upp að Hægindahellri, þar Ólafur hóf upp sína reið. Item lýsti Ólafur að Hægindi ætti torfskurð í Hægindamýri fyrir vestan Hóla, en Hólar ættu mánaðarbeit í Lyngbrekku í annað mál. …[1]

Landamerkjabréf Hæðarenda var undirritað 24. maí 1885 og samþykkt vegna Miðengis, Klausturhóla og Búrfells. Bréfið var þinglesið 6. júní 1885:

Frá syðstu hæðinni á Þrasaborgum beina stefnu í Nýpuhól austast í Lingbrekkum, þaðan í Gálgagil, og eptir þeim vatnsfarveg sem úr því er niður í Bauluvatn, þá eptir læknum sem úr því rennur (Hæðarendalæk) heilt af út fyrir Kálfshóla, þaðan eptir gömlu lækjarfari, sem byrjar við lækinn að sunnanverðu og eptir því út í Búrfellslæk, þá eptir honum uppað gömlu lækjarfari að sunnanverðu við lækinn og eptir því þar til það liggur aptur að læknum, og þá eptir læknum aptur upp að lækjarmótum, þaðan eptir vestri læknum sem nefndur er Berjaholtalækur, eptir honum til enda, og þá eptir vatnsfarveg uppaf honum uppí Grænugróf, eptir henni miðri til enda, þaðan beint á fyrstnefndan stað við Þrasaborgir.[2]

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Hæðarenda frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[3]

6.7. Kaldárhöfði

Kaldárhöfði var eign biskupsstólsins í Skálholti á 16. öld. Hann var talinn 11 hndr. og 160 álnir árið 1686 en 13 hndr. og 40 álnir árið 1695. Jörðin virðist hafa rýrnað nokkuð að landgæðum þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var gerð 1708 því að þá hafði landskuld lækkað úr 80 álnum í 60 álnir. Leigukúgildum hafði einnig verið fækkað úr fimm í fjögur sökum skriðufalla.

Kaldárhöfði var metinn á 12 hndr. og 40 álnir þegar hann var seldur Bessa Sigurðssyni í Klausturhólum á stólsjarðauppboði 18. júní 1790. Dýrleikinn var óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 og var jörðin þá enn skráð bóndaeign. Í Nýrri jarðabók (1861) er Kaldárhöfði sagður hafa verið 10 1/3 (þ.e. 10 hndr. og 40 álnir) að fornu mati og mun þar hafa verið farið eftir umsögn hreppstjóra.[4] Samkvæmt nýju mati var jörðin 11,1 hndr. að dýrleika.

Landamerkjabréf Kaldárhöfða var undirritað 3. maí 1884 og samþykkt vegna jarðanna Efri-

1 Skjal nr. 190 (6).
2 Skjal nr. 49.
3 Skjal nr. 219. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 132.
4 *Ný jarðabók* 1861, s. 25. Sbr. *Jarðatal* 1847, s. 71, 9. nmgr.

Brúar og Miðfells. Kaldárhöfði var þá orðinn eign Grímsneshrepps. Landamerkjabréfið, sem þinglýst var 24. maí 1884, er á þessa leið:

> Að norðanverðu í miðjann Sprænutanga hinn háa og þaðan beina stefnu í gil það í Driptinni er Stóra skriða kemur úr; verður þá línan sunnan til við svokallaða Brík, sem er í Miðfellslandi og norðan til við Hraunskignir, sem er í Kaldárhöfðalandi, svo úr Stóruskriðugili beina stefnu í miðborgina í Þrásaborginn. En að sunnanverðu, úr Stapanum miðjum norðanvert við Dæluna beina stefnu í há Moldásarenda vestri og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til í brúninni á Brúarskignir og þaðan beina stefnu í áðurnefnda Þrásaborg.[1]

Árið 1896 seldi Grímsneshreppur Kaldárhöfða í makaskiptum fyrir afréttarland Þingvallakirkju og er hér vísað til þess sem um það er sagt í kafla nr. 6.11.2.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Kaldárhöfða frá því að jarðarinnar er fyrst getið og að hún hafi framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett fram til þess tíma er Grímsneshreppur eignaðist jörðina.

6.8. Klausturhólar og Hallkelshólar I og II

Í þessum kafla verður fjallað um jörðina Klausturhóla en jafnframt vikið að býlunum Hallkelshólum I og II sem stofnuð voru um miðbik 20. aldar.

Klausturhólar voru kirkjujörð og nefndust fyrr á öldum Hólar. Í máldaga Vilkins biskups frá 1397 er greint frá því að kirkjan eigi 20 hndr. í heimalandi. Sama kemur fram í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570.[2] Klausturhólar voru 40 hndr. að dýrleika samkvæmt jarðabókinni 1686 en 30 hndr. árið 1695 og skýrist þessi munur sennilega af landspjöllum. Eftir þessu að dæma hefur kirkjan átt helming í heimalandi.

Í fyrrnefndum máldaga Gísla Jónssonar er ekki minnst á það hver eigi heimalandið til móts við kirkjuna. Í jarðabók frá 1597 eru Klausturhólar skráðir sem eign Skálholtsstóls, en í heimild frá svipuðum tíma (1569) eru Hólar taldir með jörðum Viðeyjarklausturs (þaðan er nafnið *Klausturhólar* komið).[3] Kaupahluti jarðarinnar hefur þannig verið „innlimaður“ í jarðagóss klaustursins. Konungur eignaðist Klausturhóla eftir siðaskipti, eins og aðrar klausturjarðir. Árið 1652 gaf konungur út tilskipun um stofnun holdsveikraspítala á Klausturhólum og þremur öðrum jörðum.[4] Spítalahald á Klausturhólum virðist hafa að mestu lagst af áður en Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var gerð 1708 en í stað landskuldar var áskilin „forsorgun eins spítelsks ómaga“.[5]

Þegar stólsjarðauppboðið fór fram í lok 18. aldar voru Klausturhólar boðnir upp á 50 hndr. og 240 álnir þó að jörðin væri sögð 75 hndr. Ekkert tilboð fékkst.[6] Með konungsleyfi 31. júlí 1801 var kirkjan á Snæfoksstöðum lögð niður sökum örbirgðar og eignir hennar seldar á opinberu uppboði en í hennar stað var kirkjan á Klausturhólum gerð að sóknarkirkju.[7] Eftir það voru Klausturhólar skráðir sem beneficium (staður) eins og Snæfoksstaðir höfðu áður verið (sbr. Jarðatal Johnsens 1847).[8] Í Nýrri jarðabók 1861 er dýrleiki Klausturhóla ásamt Hólakoti færður úr 75 hndr. í 35,7 hndr.[9]

1 Skjal nr. 14. Sbr. skjal nr. 215.
2 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 90. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 646.
3 *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar,* s. 283. Sbr. *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 79.
4 Sbr. Björn Lárusson 1967, s. 170 (22. nmgr.). *Lovsamling for Island.* 1. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 245-246.
5 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 342. Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík 1990. S. 490.
6 Skjal nr. 57.
7 *Lovsamling for Island.* 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 520-522.
8 Sbr. *Jarðatal* 1847, s. 71.
9 *Ný jarðabók* 1861, s. 25.

Árið 1830, 20. júní, lögfesti Jón Jónsson landamerki Klausturhóla:

Eptir skriflegum og munnlegum vitnisburðum þeirra gamalla manna, sem verið hafa á Klausturhólum og þar í grend sem kunnugir og minnugir sömuleiðis eptir máldögum kirkna og Árna Magnússonar jarðabók lögfesti eg undirskrifaður Klausturhólaland með þess gögnum og gæðum engium og ítökum til lands og vatns innan hjer tjeðra landamerkja, sem eru að norðan úr Þrasaborgum sjónhending austur eptir því hæðst liggjandi upp á Löngubrekkum og í hæðsta og austasta melinn á Hrólfshólahálsinum og í gilið, sem þar byrjar neðan undir og rennur ofan á Sláttuflöt, sjónhending aptur úr því gili í þúfuna eður giljaklafana austur af Lingdalsmýraroddanum, sem er hornmark á Klausturhólalandi, en Bjarkarland tekur við að sunnan, og ráða þar mörkum litlu holtin milli Lingdalslækjanna og sjónhending í stóra steininn austarlega á Langamel og þaðan stefnu í þúfurnar á Skógarholti til þeirrar syðstu, þaðan aptur sjónhending í tvíbytnuna í Ljósaviki, ræður svo lækurinn úr henni í Engjatungulækinn, þá úr Markakeldu, sem er á vestri lækjarbakkanum á straxnefndum Engjatungulæk og sjónhending eptir þeim vörðum sem eru á Háfaleyti sömu stefnu neðan undir Hústóptinni í Arnahreysi, sem er hornmark, og þaðan aptur sjónhending í Gráhellu, þaðan stefnu í vörðuna á Kálfshólakeri og sömu stefnu norður í lækinn, ræður svo Hæðarendalækur mörkum og Bauluvatn, síðan Hrólfsgil upp undir miðja Nípuhólsflöt, þá sjónhending í miðjan Nípuhól og sömu stefnu upp í Þrasaborgir. Sömuleiðis á kirkjan skógarhögg í Miðengislandi til eldiviðar. Fyrirbýð eg einum og sjerhverjum að hagnýta sjer, yrkja eður yrkja láta Klausturhólaland innan hjer tjeðra landamerkja nema mitt lof eða leyfi hafi, undir fullkomnar bætur sem lög til segja.[1]

Svipaðar lögfestur eru frá árunum 1842 og 1846.[2]

Landamerkjabréf Klausturhóla með tilheyrandi hjáleigu var undirritað 3. júní 1890 og samþykkt vegna jarðanna Hæðarenda, Stóruborgar, Neðra-Apavatns, Vaðness, Snæfoksstaða og Foss. Bréfið var þinglesið á manntalsþingi að Stóruborg 6. júní 1890:

Milli jarðanna Klausturhóla og Neðraapavatns eru þessi merki: Þrasaborgir hornmark, þaðan bein stefna í þúfu, sem er fyrir ofan austasta Lyngdalsmýrar oddan, þess þúfa er hornmark milli Klausturhóla og Bjarkar.

Milli Klausturhóla og Bjarkar eru þessi merki: næstnefnd þúfa og úr henni sjónhending í stóran stein (Stóri-Steinn) austarlega á Laugamel, þaðan sjónhending í syðstu þúfu á Skógarholti, sem er hornmark milli jarðanna Klausturhóla, Bjarkar og Stóruborgar.

Milli Klausturhóla og Stóruborgar eru þessi merki: úr áðurnefndri þúfu á Skógarholti sjónhending í Tvíbytnu í Ljósaviki, þaðan ræður Tvíbytnulækur og Engjatungulæk.

Milli Klausturhóla og Foss eru þessi merki: Markakelda, sem er vestri bakka Engjatungulækjar; úr Markakeldu sjónhending í Árnahreysi, sem er hornmark milli Klausturhóla, Foss og Hraunkots.

Milli Klausturhóla, Hraunkots og Vaðness eru þessi merki: Úr áðurnefndu Árnahreysi í Gráhellu.

Úr Gráhellu er bein stefna í vörðuna á Kálfshólakeri þaðan sama bein stefna í Hæðarendalæk.

Svo ræður Hæðarendalækur mörkum uppí Bauluvatn, úr Bauluvatni ræður Hrólfsgil upp undir miðja Nýpuhálsflöt, þá sjónhending í miðjan Nýpuhól og úr honum sama stefna í fyrstnefndar Þrasaborgir.[3]

1 Skjal nr. 190 (5).
2 Skjal nr. 190 (8-10).
3 Skjal nr. 60.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Klausturhólum frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[1] Í því sambandi má geta þess að árið 1917 voru Klausturhólar seldir ábúanda jarðarinnar, Magnúsi Jónssyni, samkvæmt ráðherrabréfi og lögum nr. 50/1907, um sölu kirkjujarða. Klausturhólar voru seldir Grímsneshreppi með afsali sem undirritað var 4. september 1986 (þingl. 20. október). Sex árum síðar, 9. maí 1992, seldi hreppurinn ábúendum Klausturhóla jörðina til eignar en undanþeginn við söluna var Rauðhóll með þriggja hektara spildu. Jörðin var þó ekki öll seld því að samkvæmt afsalinu náðu mörk hins selda lands ekki lengra en „í há Nýpuhól, þá hugsast bein lína í stóran stein austarlega á Langamel sem er hornmark Klausturhóla, Hallkelshóla og Bjarkar".[2] Landið þar fyrir ofan var því áfram eign hreppsins.[3] Býlin Hallkelshólar (I og II) voru stofnuð þar sem áður var hjáleigan Hólakot. Hallkelshólar I fengu nafntökuleyfi 1943 en Hallkelshólar II árið 1959.[4]

6.9. Neðra-Apavatn

Kirkja var að Neðra-Apavatni á miðöldum. Í máldaga sem talinn er vera frá um 1220 segir að Maríukirkja að Apavatni eigi 10 hndr. í heimalandi.[5] Ekkert er hins vegar minnst á eignarhlut kirkjunnar í Vilkinsmáldaga 1397.[6] Í jarðabók frá lokum 16. aldar er Neðra-Apavatn skráð sem eign Skálholtsstóls og svo er einnig í jarðabókum eftir þann tíma. Í jarðabókum 1686 og 1695 er jörðin talin 40 hndr. að dýrleika svo að kirkjan hefur ekki átt nema fjórðung í heimalandi.[7] Ef miðað er við landskuld virðist dýrleiki jarðarinnar hafa verið óbreyttur í byrjun 18. aldar (1708) þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var gerð. Þá var kirkjan þar fyrir löngu horfin.[8]

Neðra-Apavatn var metið á 55 hndr. og 40 álnir þegar það var selt á stólsjarðauppboði 23. febrúar 1791.[9] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er jörðin talin 30,5 hndr.

Landamerkjabréf Neðra-Apavatns var undirritað 2. júní 1890 og samþykkt vegna Þóroddsstaða, Efra-Apavatns, Bjarkar, Klausturhóla og Mosfells. Bréfið var þinglesið á manntalsþingi á Stóruborg 6. júní sama ár:

> Úr Apármynni svo lengi sem Apaá ræður, fyrir norðan efra Smiðjuholt og úr áarbotninum þar beint í Stórhól og þaðan sjónhending í Þrasaborgir, úr Þrasaborgum sjónhending í „Markholt" í þúfu á því, vestan undir nyrsta odda á Lingdalsmýrum, úr Markholti í þúfu á syðstu Lingdalshæð, þaðan sjónhending í þúfur á Melhól, mið Hoffmannahól, nyrsta Tjaldhól og beint í Morulækjarmynni, sem fellur í Stangarlæk, og ræður svo sá lækur merkjum út í Apavatn, sem svo ræður í fyrstnefnt Apármynni.[10]

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Neðra-Apavatni frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.

1 Sbr. skjöl nr. 61 (a-h), 65, 219.
2 Sbr. skjöl nr. 61, 64 og 65. Afsalinu var þinglýst 15. júlí sama ár.
3 Sbr. skjal nr. 63 (a).
4 Skjal nr. 61 (3).
5 *Íslenskt fornbréfasafn.* 1. b. Kaupmannahöfn 1857-76. S. 405.
6 *Íslenskt fornbréfasafn.* 4. s. 91.
7 Björn Lárusson 1967, s. 114.
8 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 325.
9 Skjal nr. 98. *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 80.
10 Skjal nr. 92.

6.10. Þóroddsstaðir

Þóroddsstaðir voru eign Skálholtsstóls samkvæmt jarðabók 1597. Jörðin var nálægt 22 hndr. að dýrleika samkvæmt jarðabókunum 1686 og 1695.[1] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) er tekið fram að jörðin kallist almennt „Þórustadir“ þótt aðrir segi rétt nafn vera „Þóroddzstadir“. Jörðin var seld ábúanda á uppboði stólsjarða 18. júní 1790. Hún var þá metin á 32 hndr. og 40 álnir.[2] Þetta jarðamat er óbreytt í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er jörðin talin 23,8 hndr. að dýrleika.

Landamerkjabréf Þóroddsstaða er frá 15. maí 1885 og samþykkt af „eigendum og umráðamönnum allra kringumliggjandi jarða“. Bréfinu var þinglýst 6. júní sama ár:

> Að norðanverðu úr Morulækjarminni vestur í þúfu á norðasta Tjaldhól, þaðan beina stefnu í þúfu á mið Hofmannahól, þaðan áfram haldandi stefna um Melhól í þúfu norðast í syðstu Lingdalshæð beint í hornmark millum Klausturhóla og Neðra-Apavatns. Að austan og sunnan ræður Stangarlækur útí Áttungslækjarminni, þaðan bein stefna út í syðstu þúfu á Stelpuhæð, þaðan sjónhending í opinn Lingdalslæk fyrir austan Lingdal, þaðan bein stefna í áðurnefnt hornmark.
>
> Þessi skráðu landamerki sem eru undirskrifuð af eiganda Þóroddsstaða og eigendum og umráðamönnum allra kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.[3]

Fjórir menn rituðu nöfn sín undir bréfið en um jarðir þeirra er ekki getið. Af samanburði við önnur landamerkjabréf má þó ráða að þeir hafi verið fulltrúar þessara jarða: Þóroddsstaða (Árni Guðmundsson), Neðra-Apavatns (Guðjón Vigfússon), Svínavatns (Guðmundur Guðmundsson) og Bjarkar (Jónas Sigvaldason).

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Þóroddsstöðum frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[4]

6.11. Grímsnesafréttur

6.11.1. Saga og nýting Grímsnesafréttar

Í þessum kafla verður rakin saga og nýting Grímsnesafréttar að fornu og nýju en fyrst vikið að skiptingu afréttarins sem átti sér stað þegar Grímsneshreppi hinum forna var skipt og Laugardalshreppur stofnaður.

Í maí 1905 barst Stjórnarráði Íslands bréf frá sýslumanni Árnessýslu og fylgdi því erindi hreppsnefndar Grímsneshrepps um skiptingu hreppsins í tvö sveitarfélög. Stjórnarráðið féllst á þessi tilmæli með bréfi 21. nóvember sama ár og var þar tekið fram að mörkin milli hinna nýju hreppa skyldu verða „Apá, Apavatn og Hagaós, og nefnist efri hlutinn Laugardalshreppur, en syðri hlutinn haldi nafninu Grímsnesshreppur“. Skipting hreppsins fór fram 1906 og var ákveðið að ¾ hlutar allra eigna, skulda og sveitarþyngsla skyldu falla til Grímsneshrepps en ¼ til Laugardalshrepps.[5]

Á fundi hreppsnefnda Grímsnes- og Laugardalshreppa 12. maí 1920 var að fullu komist að niðurstöðu um skiptingu afréttarins milli hreppanna:

> Kálfstindar ráða inn að Skífilfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.[6]

1 Björn Lárusson 1967, s. 114.
2 Skjal nr. 89.
3 Skjal nr. 81.
4 Skjal nr. 219. Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 120.
5 Skjal nr. 226.
6 Skjal nr. 195. Sbr. *Göngur og réttir.* 2. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri 1984. S. 253.

Samþykkt þessi var þinglesin að Minniborg 27. júní 1922.

Hér kemur skýrt fram að Grímsnesingar miðuðu norðausturmörk afréttar síns við jökulrætur, þ.e. fyrir norðan Skjaldbreiðarsvæðið eins og það er afmarkað í landamerkjabréfi Þingvalla.

Ásmundur Eiríksson, oddviti Grímsneshrepps, lýsti landamerkjum afréttarins árið 1975 með þessum orðum:

> Úr vestasta Hrúðurkarli um Fremra Sandfell, þaðan í há Gatfell, um Prestastíg í vestasta horn á Hrafnabjörgum, í suð-austur horn á Hrafnabjörgum, um Eldborgir í Stóra Dímon þaðan í Driftarhorn, í há Þrasaborgir, í Litla-Barmshorn, inn með Litla- og Stóra-Barmi að vestan, þaðan í fremsta Skefilfjallahorn inn yfir há Skefilfjöll, þaðan í Skriðuhorn um Skriðuhnjúk, í há Sköflung, þaðan í Langafell síðan inn í Jökul.[1]

Lýsing þessi var undirrituð af oddvitanum einum og er ekki að sjá að henni hafi verið þinglýst. Böðvar Pálsson, hreppstjóri Grímsneshrepps, gerði einnig nákvæma grein fyrir afréttarmörkum:

> Vesturmörk: Úr Þrasaborgum á Lyngdalsheiði í Driftarenda, þá Hamraselshæðir, þaðan í Stóra-Dímon, síðan eftir Eldborgum uppí stærstu (hæstu) Eldborgina. Þá er bein lína í Hrafnabjörg (Bjargarhornið), úr Hrafnabjörgum í Hlíðarstíg, þaðan bein lína í há Gatfell og af Gatfelli bein lína í vestasta Hrúðukarlinn við Þórisjökul.
>
> Austurmörk: Úr Þrasaborgum í Biskupsbrekku í Litla-Barmshornið, þá ræður Litli-Barmur, svo Stóri-Barmur (Reyðarbarmur) Hrútafjöll, svo Skefilfjöll, þá Skefilfjallahnúkur í Skriðuna, þá ræður Skriðan í Skriðuhnúkinn. Úr Skriðuhnúknum í Mófellið, í há Skuflungahálsinn og síðan ræður Langafellið til Jökuls.
>
> Afréttur Grímsneshrepps í Lyngdalsheiði að Eldborg vestan við Barm er keypt úr landi Laugarvatns.
>
> Afréttur úr Hrafnabjörgum, Hlíðarstígur o.s.frv. = Hálfur Skjaldbreiður, er keypt af Þingvallakirkju fyrir aldamót og Kaldárhöfði látinn í staðinn. (Þinglýst líklega 1924).[2]

Landamerkjalýsing þessi er frá árinu 1979. Hún var undirrituð af hreppstjóranum einum og henni var ekki þinglýst.

Aðra lýsingu hefur Böðvar Pálsson samið og er hún birt í *Sunnlenskum byggðum*:

> Þegar landamerki afréttarins eru rakin er eðlilegt að byrja á Þrasaborgum á há-Lyngdalsheiði. Þaðan bein lína í Driftarendann. Þaðan um Hamraselið. Þaðan í Stóra-Dímon, upp eftir Eldborgunum og í Hrafnabjörg. Úr há-Hrafnabjörgum í Hlíðarstíg. Inn eftir Hlíðargjánni inn fyrir Prestastíg og þaðan beina línu í há Gatfell. Þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlunum. Á austurkantinum eru afréttarmörkin úr Þrasaborgum í vörðuna á Biskupsbrekku. Þaðan í Litlabarmshornið og síðan fyrir vestan Litlabarm og Stórabarm eða Reyðarbarm og áfram inn eftir Skefilfjöllum. Úr Skefilfjöllum beint í Skriðuna og meðfram henni að Skriðuhnúknum. Úr Skriðuhnúknum beina línu í há Sköflung. Síðan eftir Langafelli alla leið upp í Klakk við Langjökul.[3]

1 Skjal nr. 259
2 Skjal nr. 102.
3 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 84.

Böðvar Magnússon á Laugarvatni kvað hins vegar vesturmörkin liggja í Fanntófell („Fantafell“) þegar hann lýsti mörkum Grímsnesafréttar og Þingvallaafréttar. Þó kann að vera að Böðvar hafi fremur átt við leitarmörk en ystu merki þess afréttar sem Grímsnesingar gerðu tilkall til:

> Að vestan úr Þrasaborgum, sem eru klapparhólar á há-Lyngdalsheiði, í Driftarenda um Hamarsselshelli og um Stóra-Dímon í Hrafnabjörg. Úr norðurhorni Hrafnabjarga í Gatfellsenda, úr norðurhorni Gatfells í Fantafell [Fanntófell] og liggur það við Ok.
>
> Afréttarlönd Grímsnesinga eru því aðallega Skjaldbreiður á móti Laugdælingum, svo hin ágætu sauðlönd Hrafnabjargaháls og hraunin frá Hrafnabjörgum inn að „fjöllum“, Mjóufjöllum og Gatfelli. Þessi mörk, sem nú voru talin, eru á milli Grímsnesafréttar að vestan og Þingvallaafréttar að austan. Að norðan eru mörk Þingvallaafréttar úr Hrúðurkötlum við Langjökul, þaðan vestur sjónhendingu yfir Sjónarhól, yfir há-Kvífénaðsfell eða Kvígindisfell, þaðan yfir Botnsúlur, yfir Kjöl norðan Búrfells, þaðan í Skálafell og Moldbrekkur, sem eru austarlega á Mosfellsheiði. Þingvallaafréttur liggur að norðan og vestan á móti afréttarlöndum og heimalöndum Borgfirðinga, Kjósaringa, Mosfellinga og Grafningshrepps.[1]

Að síðustu skal hér vitnað í 2. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996, en þar segir orðrétt:

> Afréttur Grímsneshrepps afmarkast af Hrafnabjörgum, Hlíðargjá og Gatfelli í Hrúðurkarla sem vesturmörk, en að austan ráða Skefilfjöll í Sköflung um Langafell í Klakk í Langjökli.[2]

Næst skal hugað að því hvernig afrétturinn hefur verið nytjaður.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708) mun vera ein elsta heimild um afrétt Grímsnesinga. Í lýsingu Efstadals segir svo um afréttinn:

> Afrjett á jörðin ásamt öllum Grímsnesíngum norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið, og var þá siður að reka þángað sem heitir Lambahraun. Sá afrjettur er nú aflagður fyrir nær því 40 árum; síðan gánga lömb í búfjárhögum, sem til fjalls vita, og með því jörðin á mikið land til fjalls, þiggja stundum fleiri, stundum færri, sumarhaga fyrir lömb sín af ábúandanum fyrir einhvorn góðvilja eftir því sem um semur.[3]

Hér er einnig rétt að taka upp það sem sagt er um afrétt Miðfells í Þingvallasveit:

> Afrjett hefur til forna brúkuð verið í Skjaldbreiðarhrauni og meinast allur þessi hreppur eigi afrjettinn saman við Grímsnesínga, en nú yfir 40 ár hefur þángað ei rekið verið, lagðist það af vegna þess að þaðan voru slæmar heimtur, svo er nú og landið þar mjög blásið og liggur undir snjóum lángt fram á sumur.[4]

Grímsnesingar virðast þannig hafa átt afrétt sameiginlegan með Þingvellingum.

Séra Halldór Jónsson á Mosfelli kemst svo að orði um afréttinn í sóknarlýsingu sinni 1840:

1 *Göngur og réttir* 2 (1984), s. 252-253.
2 Skjal nr. 176 (14).
3 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 313.
4 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 359-360.

> Í Kræklur og Lambahraun, sem eg heyri sagt, að liggja muni á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða (Laugarvatns og Miðdals), en nú í langan tíma ei brúkaðan. Mun helst grasleysi valda, og fé rennur þaðan víðs vegar, so tapast að öllu leyti, hvorsvegna nokkrir sóknarbændur hafa leigt nú um nokkurn tíma Hestfjall af Skálholtseiganda til lambaupprekstur.[1]

Kræklur eru á svæðinu milli Hlíðargjár og Hrafnabjarga en það hlýtur að vera ranghermi hjá prestinum að Lambahraun liggi á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða nema hann hafi átt við Lambahlíðar austan við Skjaldbreið. Einnig kemur til greina, þótt ólíklegra sé, að hann sé að vísa til Lambagjárhrauns sem liggur norðan Hrauntúns, upp að Ármannsfelli og austur að Víðivöllum.

Séra Björn Pálsson, prestur á Þingvöllum, víkur einnig að Grímsnesingum í lýsingu á afrétti sóknarmanna sinna árið 1840:

> Afréttur fyrir Grafnings- og Ölvesmenn, sem rétta saman, er í fjöllunum milli Grafnings og Ölvess, þegar kemur vestur fyrir Hrómundartind, og það vestur á Mosfellsheiði. Fyrir norðan Súlur, Ármannsfell og Lágafell og suður af Skjaldbreið er afréttur fyrir Þingvallasókn, sem tilheyrir Þingvallaprestakalli og brúkast leigulaust. Fáeinir úr Grímsnesi reka þangað. Réttir eru haldnar þriðjudag í 21tu viku sumars í Almannagjá, kippkorn fyrir norðan Þingvelli, sóttar af sóknarmönnum. Kjósar- og Mosfellssveitarmenn og Grímsnesingar vitja þangað einnig marka sinna.[2]

Rúmlega hálfri öld eftir að þessi lýsing var gerð eignuðust Grímsnesingar drjúgan hluta afréttarins með makaskiptasamningi eins og frá er sagt í næsta kafla.

Í ritinu *Göngum og réttum* lýsir Böðvar Magnússon á Laugarvatni fjársmölun og fjallskilum á Grímsnesafrétti. Þar kemur fram að farið var um líkt leyti í afrétti Grímsnesinga, Þingvellinga og Laugdælinga enda liggja þeir saman eins og áður hefur verið tekið fram.

Yngri lýsing er í ritinu *Sunnlenskum byggðum*:

> Í smalamennskum er leitum skipt í Austurleit og Vesturleit. Í hvorri leit eru 10-11 menn. Reglan var sú að Austurleitin fór á föstudagskvöldi upp að Snorrastöðum og Hjálmsstöðum og tjaldaði þar. En núna er farið í einni lotu alla leið inn að Kerlingu. Er þá farið inn úr Klukkuskarði, inn Langadal og að Kerlingu. Er þetta fjögurra tíma ferð frá Snorrastöðum að Kerlingu og þar gista þessir menn en trússið fer á bíl um Þingvöll, norður fyrir Gatfell og inn að Kerlingu. Rudd er braut frá Kerlingu áfram inn á Hlöðuvelli. Var hún rudd upphaflega 1955-1956 en lagfærð var hún 1967. Þá var braut gerð frá Miðdal upp á Hlöðuvelli og vestur úr og endurbætt ári síðar.

Austurleitin smalar svo á sunnudaginn Skjaldbreið að austan og fer norður á Skersli og aftur til baka. Hún smalar utan í Sköflungahálsinum og suður að Kerlingu, niður með Skriðu. Á mánudeginum smalar Austurleitin á „milli fjalla“ sem kallað er, milli Skefilfjalla og Tindaskaga og niður í Kringlumýri þar sem menn gista.

Vesturleitin fer með hesta sína gjarnan á efstu bæi, Efri-Brú til dæmis, á föstudagskvöldinu. Ríða menn svo frá Efri-Brú upp að Gjábakka og áfram alla leið inn að Gatfelli og eru þar fyrstu nóttina. Smala þeir síðan á sunnudagsmorgninum og fara þá vestur í Brunna. Þar er skipt liði. Menn smala nú frá vesturmörkum afréttarins austur að Karli og Kerlingu og reka dálítið niður með Tindaskaganum, suður fyrir Söðulhóla og fara síðan aftur í tjaldstað og eru aðra nótt við Gatfell. Næsta dag er smalað frá Gatfelli austur að Tindaskaga. Hefur sá háttur verið á hafður undanfarin

1 *Árnessýsla* 1979, s. 154-155.
2 *Árnessýsla* 1979, s. 182-183.

20-30 ár að vera 2-3 tímum á eftir Þingvallasveitarmönnum þannig að þeim gefist kostur á að ná fé niður að Gjábakka. Síðan er safnið rekið saman niður við Hrafnabjörgin og áð þar aðeins áður en farið er yfir Hrafnabjargaháls. Eiga leitirnar að koma saman suðaustan undir Hrafnabjörgunum og síðan er smalað saman niður í Kringlumýri. Í Barmaskarðið er sendur maður úr byggð í fyrirstöðu svo safnið renni ekki austur á Laugarvatnsvelli. Í Kringlumýrinni er það rekið inn í gerði og haft þar síðustu nóttina. Þangað kemur einnig Grímsnesfé úr Gjábakkarétt. Síðasta daginn er Lyngdalsheiðin smöluð og rekið til rétta.[1]

Böðvar Magnússon komst svo að orði að ekki „[hefði verið] lengra farið en inn að Langjökli og Skjaldbreið, hlökkuðu fjallmenn mikið til að fara í leitirnar“.[2] En í máli bæði núverandi og fyrrverandi oddvita Grímsneshrepps hefur komið fram að ekki er farið lengra í leitir en inn í Lambahlíðar.[3]

6.11.2. Land fengið í makaskiptum við Þingvallakirkju 1896

Árið 1896 eignaðist Grímsneshreppur „... tiltekið stykki af afrjettarlandi Þingvallakirkju“ í skiptum fyrir jörðina Kaldárhöfða. Ástæða er því til að gera nokkra grein fyrir sögu Þingvallakirkjulands.

Á Þingvöllum var reist kirkja fljótlega eftir kristnitöku. Í sögu Ólafs konungs Haraldssonar segir Snorri Sturluson frá því að konungur hafi sent við til kirkjubyggingar á Þingvöllum en ekki er ljóst hvort þá hafi verið þar fyrir önnur kirkja, væntanlega minni, í umsjá bóndans á staðnum.[4]

Vitað er að um 1200 var prestsskyld kirkja á Þingvöllum. Það bendir til að hún hafi þá verið alkirkja með fulla messuskyldu. Þingvallakirkja hafði þá sérstöðu að hún þjónaði þinghaldi landsmanna og hefur því trúlega notið góðs af því fé sem lagt var til alþingisneyslu og greint er frá í Íslendingabók Ara fróða (3. k.).

Í elsta máldaga Þingvallakirkju, Vilkinsmáldaga, frá 1397 er greint frá eignum hennar í fríðu fé, þ.e. bústofni, einnig kirkjugripum og öðrum umbúnaði til helgihalds. Ekki er vikið að heimalandi kirkjunnar eða eignarhlut hennar í því eins og þó var venja í máldögum en tekið fram að kirkjan hafi átt 6 hundruð í Brúsastaðajörð.[5]

Næst er getið ítarlega um eignir kirkjunnar í máldaga sem kenndur er við Gísla Jónsson biskup í Skálholti og mun vera frá um 1575. Þar er í fyrsta skipti minnst á heimaland kirkjunnar og í beinu framhaldi af því taldar upp aðrar eignir hennar:

> Kirkian ä Thijngvelle. ä heimaland alltt med gøgnum og giædum.
>
> Skialldbreid.
>
> Vridaveijde i allre Øxar äa. Silungaveide ad Ölafsdrætti.
>
> Jtem thessar Jarder Bru leigd fyrer c. Kärastader x^{c}. Leigd fyrer x. aura. Heidarbær xv^{c}. leigd fijrer x aura. Stiflisdalur xv^{c}. leigd fijrer iiij ærgildi.
>
> Jtem fastaeign xx^{c}.
>
> Lausagötz Lxxx^{c}.[6]

Björn Þorsteinsson sagnfræðingur taldi að Þingvellir hefðu á miðöldum verið í einkaeigu en orðið kirkjustaður og sjálfseignarstofnun líklega seint á 15. öld, væntanlega með því að henni hefur

1 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 85-86.
2 *Göngur og réttir* 2, s. 254.
3 Skýrslutökur í máli 2/2000, 9. 8. 2000 (Gunnar Þorgeirsson og Böðvar Pálsson).
4 Sbr. Matthías Þórðarson 1945, s. 261-271.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 93-94.
6 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 644-645 (skjal nr. 212).

verið gefið heimaland allt.[1] Í máldaganum er kirkjunni eignað fjallið Skjaldbreið. Óvíst er að hve miklu leyti það hefur verið metið í dýrleika jarðarinnar. Árið 1695 voru Þingvellir taldir 20 hundruð að dýrleika eða sem næst meðaljörð.[2] Til samanburðar má geta þess að landmiklar jarðir eins og Skútustaðir og Grænavatn í Þingeyjarsýslu voru taldar 30 hundruð að dýrleika árið 1712.[3]

Við útgáfu Gíslamáldaga í 15. b. Íslensks fornbréfasafns var handritið Lbs. 350, 4to lagt til grundvallar. Inn á saurblað þess handrits hefur Jón Þorkelsson, fyrrv. þjóðskjalavörður, ritað að bókin sé öll með hendi Bjarna prests Gissurarsonar í Þingmúla sem var skrifari Brynjólfs biskups Sveinssonar á þessum tíma (1643) „og er þetta helzta afskriptin, sem til er, af máldagabókum þeirra Vilchins og Gísla (22/11 92.J.Þ.)“.

Rétt er að taka fram að orðið „Skialldbreid“ er í handritinu ekki í stakri línu eins og álykta mætti af hinum útgefna texta í Íslensku fornbréfasafni.[4]

Önnur afskrift Gíslamáldaga er *AM 261, fol.* frá 1642 og er hún, hvað Þingvallakirkju snertir, efnislega samhljóða *Lbs. 350, 4to.* Loks er að nefna handritið *JS 411, 4to* sem skrifað var um 1850 fyrir Jón Sigurðsson. Þar er upphaf máldagans á þessa leið:

> Kirkjan á Þíngvelli á heimaland allt með gögnum ok gæðum, urriðaveiði í allri Öxará, silúngsveiði at Ólafsdrætti.[5]

Athygli vekur að hér er ekki minnst á Skjaldbreið. Líklegast verður að telja að um glöp sé að ræða nema þá að ekki hafi verið talin ástæða til að nefna Skjaldbreið þegar hér var komið sögu því að nytjar af fjallinu höfðu þá að mestu lagst af.

Nær samhljóða Gíslamáldaga er lýsing Þingvallakirkju í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 25. apríl 1644.[6] Tveimur áratugum síðar var sami máldagi færður inn í vísitasíubók Þórðar biskups Þorlákssonar og enn að nýju í vísitasíubók Jóns biskups Árnasonar 1726 með þeim breytingum í hvort skipti að fleiri jarðir voru eignaðar Þingvallakirkju og leigugjöld önnur.[7]

Árið 1736 gaf amtmaður út álitsgerð um Þingvelli þar sem hann áréttaði þau ævafornu réttindi þingmanna að nýta sér almenninginn á svæðinu til skógartekju og beitar jafnframt því sem þeim væri heimilt að reisa þar búðir. Tilefnið var beiðni sóknarprestsins á Þingvöllum um að fá bætur vegna búðabygginga og annars átroðnings á staðnum.[8] Ef til vill hefur þessi álitsgerð amtmanns ráðið nokkru um það að árið 1740 sá presturinn á Þingvöllum, séra Markús Snæbjörnsson, ástæðu til að lögfesta landareign kirkjunnar:

> Soknarprestur til Þíngvallar og Ulfliotsvatns Kyrkiu Safnada Eg Markus Snæbjörnsson lögfesti hér i Dag mér forlénad kongl. Maj^{sts} Beneficium Þíngvelli innann Arness Syslu, til efter skrifadra Takmarka: Á Mjóaness Sídu: i Saudanes fyrer sunnann Arnarfell, þadann beint uppi Prestsveginn og vestur epter sem hann heldur ad Hrafnagiá, sidann epter endelángri sömu Giá nordur ad Hrafnabjarga Vegi, Enn fyrer nordann vegenn strandlengis efter Fjöllum nordr ad Skialdbreid hvörja eg lögfesti alla itra; þadann beint i Leirárhöfda og so vestur epter allt þar til vötnum hallar ad Borgarfyrdi: þad[an] beint yfer ad Steinkyrkiu eda Steinkistu (af sumum kalladri) úr henni i midja þúfuna sem stendr hædst uppa

1 Björn Þorsteinsson, 1986: *Þingvallabókin. Handbók um helgistað þjóðarinnar.* Reykjavík. S. 61. Nánar er fjallað um eignarréttarstöðu Þingvalla í máli nr. 1/2000.
2 Björn Lárusson, 1967 s. 116.
3 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 11. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 228, 231.
4 Sbr. Lbs. 350, 4to, s. 543-544.
5 JS 411, 4to, s. 68.
6 Skjal nr. 213 (1).
7 Skjöl nr. 255 og 256.
8 Matthías Þórðarson 1945, s. 279-283.

Brattafelli, sidann beint ofann i Holmavad, úr Holmavadi midt yfer um stóra Saudafell, þadann i Riúpnagil, úr Riúpnagili i Steininn á litla Saudafelli, frá Steini þeim i Sýsluvördur á eystri Moldbreckum, og so þvert yfir i Klofníngа, enn úr þeim i Þingvallavatn, epter gilinu milli Heidarbæar og Nesia. Innann þessara Marka lögfesti eg Tödur og Engiar, Skóga Holt og Haga Vötn og Veidistadi, Eggver og allar landsnytiar þær sem þessu Landi eiga ad logum ad fylgia og Kongl Maj^{t} ei allranádugast epter láted hefr Landsþinginu til nytsemda, allt ad ordfullu lögfullu og lögmáli réttu, fyrerbjódande hédann af hvörjum manni sér ad nýta tilteked Þingvallar Beneficii land edur i því vinna nema mitt leifi þar til fái. Eg lögfesti og i allann sama Máta Þingvallar kyrkjujörd Sydri Brú i Grimsnesi og allt henni ad lögum tilheyrandi hvört heldur þad vera kann epter lögföstum Skiölum edur Lagahefd. Lögfestuna stadfester Nafn mitt med egenn hendi skrifad her ad nedann.[1]

Lögfestan var lesin upp á manntalsþingi að Stóruborg 16. maí 1740 en ekki sjást þess merki í heimildum að hún hafi verið staðfest með dómi.

Í byrjun árs 1832 fékk sýslumaðurinn í Árnessýslu, Þórður Sveinbjörnsson, bréf frá stiftamtmanni með fyrirspurn um hvar mörkin lægju milli Árnessýslu og Gullbringu- og Kjósarsýslu. Björn Gunnlaugsson aðjunkt var þá að vinna að kortagerð um landið og vildi amtmaður veita honum skýr svör um sýslumörkin. Í janúar sama ár lýsti sýslumaðurinn í Árnessýslu, Þórður Sveinbjörnsson, vesturmörkum sýslunnar á þessa leið:

Fra Sysslusteinar under Geitahlÿd over Fieldet i Nærheden af Vífilfell til den store Steen med den ostlige Ende af Liklafell, som ogsaa kaldes Sysslusteinn, derfra til Borgarholar paa den saakaldte Mosfellsheide, derfra til de sydligere Moldbreckur, derfra i Riúpnagil mellem Gaardene Stardal, som tilhörer Kiose Syssel, og Styblisdal, som tilhörer Arness-Syssel, derfra i Tuen, som er opfört paa Store-Saudafell, derfra i Sysselholmer (:Syssluhólma:) i Store-Laxaaen, derfra i Steenkierken (:Steinkyrkiu:), derfra i Fieldet Súlur, hvorfra Grændserne af Arness- og Borgerfiörds-Sysseler begynde til Hrosshædir, derfra til Uxahrigg, derfra i Leÿrárhöfda og til Eiriksnÿpu i Baldjökulen.[2]

Þórður sýslumaður kvaðst hafa stuðst við lögfestu Þingvallaprestakalls hvað nyrstu punktalínu snerti og einnig haft hliðsjón af gögnum frá Stefáni Pálssyni, hreppstjóra á Oddgeirshólum en hann hafði um svipað leyti (10. janúar) tekið saman landamerkjaskrá Þingvalla. Stefán virðist þó hafa dregið landamerkjalínuna nokkru vestar en Þórður:

Þingvalla Kirkju Landamerki edur Takmörk milli Kiósar= og Borgarfiardar Sýsslna, ad vestann og Nordann verdu til móts vid Arnes=Sýsslu veit eg ecki betur en væru haldin eptir hér teiknudum Örnefnum:

Útsudurs Hornmark; Borgarhólar á Mosfells=heidi, ur þeim í Sÿdri Moldbreckur þadan nordr yfir Litla Saudafell í Riúpnagil, sem er milli Stíblisdals og Stardals, ur nefndu gili, í Þúfuna á Stóra Saudafelli, þadan í Laxár – edur – Sýssluhólma úr hönum í Steinkirkju, ur henni nordr eptir Kiöl og sem vötnum hallar austur á Botnsheidi, sem mun vera nálægt Leggjabriot, þadan i gégnum Súlur og í Hrosshædir úr þeim eptir Uxahrÿgg, og í Leÿrárhöfda úr hönum, í Skurdi, Sunnan til vid Kaldadal, þadan í Eyríks=Nýpu í Baldjökli. – Þetta mÿnnir mig ecki betur en væri tilgreint í tveimur Lögfestum, er vóru við Þíngvalla Kÿrkju Skiölin.[3]

1 Skjal nr. 213 (2).
2 Skjal nr. 213 (3). Lýsing þessi er í fullu samræmi við lýsingu Páls Melsteðs sýslumanns á sýslumörkum sem hann gerði fyrir Hið íslenska bókmenntafélag 1842 (*Árnessýsla* 1979, s. 18).
3 Skjal nr. 213 (9).

Eins og sjá má gerðu bæði Þórður og Stefán ráð fyrir að Leirárhöfði væri á markalínu. Lögfestu Markúsar Snæbjörnssonar ber þó fremur að túlka á þann veg að Leirárhöfði sé viðmiðunarpunktur en vatnaskil ráði að öðru leyti vesturmörkum.

Í febrúar 1840 gerði presturinn á Þingvöllum, séra Björn Pálsson, að beiðni Hins íslenska bókmenntafélags í Kaupmannahöfn, grein fyrir takmörkum þeirra sókna sem hann þjónaði. Hann virðist að mestu hafa fylgt lýsingu bróður síns, Stefáns hreppstjóra á Oddgeirshólum, og bætti jafnvel um betur því að hann tók fram að Fanntófell væri á sýsluskilum.[1] Um fjallið Skjaldbreið fer hann svofelldum orðum:

> Skjaldbreið, hátt og kringlótt, skjaldmyndað eldfjall með miklum gíg í kollinum. Yfir um mið þessi 3 seinast nefndu fjöll [þ.e. Hrafnabjörg, Tindafjöll eða Tindaskaga og Skjaldbreið] eru afréttarskil milli Laugardals og Þingvallahrepps.[2]

Árið 1844 kom út Íslandskort Björns Gunnlaugssonar. Þar voru vesturmörk Árnessýslu sýnd mun austar en þeir Þórður, Stefán og Björn gerðu ráð fyrir: um austurenda Leirvogsvatns í Búrfell, þaðan í Súlur, um Hvalvatn í Kvígindisfell, þaðan um Uxahryggi í Kerlingu í suðvesturenda Langjökuls.[3]

Árið 1882 voru gefin út lög um landamerki jarða og fjórum árum síðar, 1. september 1886, var landamerkjabréf prestssetursins Þingvalla undirritað. Það var þinglesið 7. júní 1890 á manntalsþingi að Þingvöllum og er á þessa leið:

> Frá Öxarármynni liggur Þingvallavatn fyrir landinu suður að Langatanga (Sauðanesi). Úr klofnum hellusteini á Langatanga liggja svo mörkin beina stefnu að sjá í slakkann milli Gildruholta allt til markavörðu við hinn forna svonefnda Prestsveg; þá ræður Prestsvegurinn mörkum til Hallstígs á Hrafnagjá, og svo Hrafnagjá inneptir þartil hún þrýtur við Rauðshól. Úr Rauðshól í vörðu á sprungnum klapparhól á Innri-Gaphæðum, þaðan beint í Hlíðarstíg; úr Hlíðarstíg beina stefnu yfir Þúfuhól í Hrafnabjörg. Síðan liggja mörkin strandlengis með fjallabrúnum allt til norðausturenda Tindaskaga, svo sem hjer segir: eptir norðureggjum Hrafnabjarga, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatindi sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eptir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs, sem allt er eign Þingvallakirkju, og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess, og úr norðurrótum þess eptir beinni stefnu á Leirárhöfða, þartil vötnum hallar að Borgarfirði, en það er um þá línu, sem liggur sjónhending úr norðvesturhorni Geitlandsjökuls í hæsta tind Kvikfjáryndisfells. Þar sem þessi síðast nefnda lína sker línuna úr norðurrótum Skjaldbreiðs í Leirárhöfða er hornmark. Úr hornmarki þessu liggja landamerkin sjónhending í hæsta tind Kvikfjáryndisfells, þaðan í Mjóu-Súlu (eður Háu-Súlu), þaðan til Öxarárupptaka, eður þess staðar er Öxará rennur úr Myrkavatni, þaðan beina stefnu í há-Kjöl móts við upptök Búrfellsgils, og eptir því gili til Öxarár, sem þá ræður landamerkjum til Þingvallavatns.
> Ítök:
> 1. Í Brúsastaðalandi eiga Þingvellir rjett til beitar á svonefndu þingi móts við Þingvallabæ, og í Almannagjá; og til slægna í Hestagjá. En þar á móti á kirkjujörðin Brúsastaðir torfristu í Brúsastaðamýri og vetrarbeit á Brúsastaðabrekkum.
> 2. Þingvallakirkja á alla urriðaveiði í Öxará og alla silungsveiði á Ólafsdrætti.
> 3. Þingvellir eiga slægjur í Þingvallagróf og á Kjálkunum.[4]

1 *Árnessýsla* 1979, s. 174-175, 190.
2 *Árnessýsla* 1979, s. 175.
3 Björn Gunnlaugsson, 1844: *Uppdráttr Íslands 1844.* (Suðvesturland.) Pr. í Haraldur Sigurðsson, 1978: *Kortasaga Íslands frá lokum 16. aldar til 1848.* Reykjavík (39. myndblað).
4 Skjal nr. 211.

Bréf þetta var samþykkt með undirskrift vegna jarðanna Gjábakka, Vörðufells, Þverfells og Stórabotns. Að auki var handsalað nafn Jóns Pétursonar en hann mun hafa búið á Ingunnarstöðum í Kjós. Með landamerkjabréfinu var presturinn á Þingvöllum, séra Jens Pálsson, í reynd að falla frá tilkalli kirkjunnar til þess lands á mörkum Borgarfjarðarsýslu sem þeir bræður, Stefán og Björn Pálssynir, höfðu áður eignað henni. Sagnir eru um að þessi tilfærsla landamerkjanna hafi stafað af ágreiningi um greiðslu á refaveiðikostnaði. Lundarreykjadalshreppur greiddi þennan kostnað og taldi sig eiga endurkröfu á Þingvallakirkju en presturinn, sr. Jens Pálsson, á að hafa neitað að greiða og viljað heldur láta landið af hendi við hreppinn.[1] Erfitt er að finna þessari skýringu stað í rituðum heimildum.[2] Á það skal hins vegar bent að landamerki Þingvallakirkju voru nú aftur orðin nokkurn veginn í samræmi við lögfestu séra Markúsar Snæbjörnssonar frá 1740. Um leið var hafnað þeirri túlkun á lögfestu séra Markúsar að norðurmörk Þingvallalands skyldu dregin í Leirárhnjúk heldur væri hann til viðmiðunar „allt þar til vötnum hallar ad Borgarfyrdi“. Árið 1890, sama ár og landamerkjabréfinu var þinglýst, gerðist það síðan að hreppsnefndin í Lundarreykjadalshreppi lögfesti hreppnum „land það á fjalli, er liggur fyrir norðan Reyðarlæk á milli Þingvallakirkju- og Reykholtskirkjulands“.[3]

Í byrjun september 1895 ritaði presturinn á Þingvöllum, séra Jón Thorstensen, konungi bréf og fór fram á heimild til að selja Grímsnessveit til eignar og afnota „tiltekið stykki af afrjettarlandi Þingvallakirkju í makaskiptum fyrir jörðina Kaldárhöfða, sem er eign Grímsnessveitar“. Í bréfinu vísaði presturinn til niðurstöðu fundar sem haldinn var á Gjábakka 4. júní sama ár og vakti jafnframt athygli á því að afgjald af jörðinni Kaldárhöfða gæti fært prestakallinu allt að 60 kr. árlega í tekjur. Síðan bætti hann við:

> Með því að þannig hagar til, að Þingvallakirkja hefur nægilegt afrjettarland eptir sem áður, en Grímsnessveit lítið, og löndin liggja saman, svo að ágangur af fje Grímsnesinga er óumflýjanlegur, leyfi jeg mjer allra þegnsamlegast að beiðast þess, að þessi gjörningur mætti fá staðfestingu.[4]

Að auki ritaði presturinn stiftsyfirvöldum bréf um málið en þau vísuðu því til landshöfðingja, æðsta fulltrúa konungs í landinu.[5] Í byrjun næsta árs, 1896, barst bréf frá stjórnvöldum í Kaupmannahöfn þar sem makaskiptin voru heimiluð en með tilteknum skilyrðum:

> Daa Ministeriet for Islands efter Modtagelsen af Hr. Landshövdingens behagelige Skrivelse af 11 oktober f.A. derom nedlagte allerunderdanigste Forestilling har det under 14 d.M. behaget Hans Majestæt Kongen allernaadigst at meddele allerhöjeste Tilladelse til at det i bemeldte Skrivelse omhandlede af Thingvellir Kirkes Sommergræsgang maa bortmageskiftes med Jorden Kaldarhöfdi i Arnes Rep, saaledes at nævnte Stykke i Henseende til Afgifterpligt for Fremtiden betragtes som Bondejord, medens den for Kirken erhvervede Jord stilles lige med anden Kirkejord.[6]

Makaskiptin fóru fram 7. september 1896 og var þeim þinglýst með undirritun stiftsyfirvalda 16. júní 1897.[7] Í samningnum er hinu framselda afréttarlandi lýst með þessum orðum:

---

1 Hrd. 1969. S. 924, 927.

2 Sbr. *Álitsgerð próf. Magnúsar Más Lárussonar 1. maí 1967*. Viðbótarágrip í Hæstaréttarmálinu nr. 84/1966 (Z. Nýtt skjal), s. 22-25.

3 Skjal nr. 213 (8).

4 Skjal nr. 252, sbr. skjal nr. 254.

5 Sbr. skjal nr. 213 (7).

6 Skjal nr. 213 (5). Í bréfi landshöfðingja til stiftsyfirvalda eru skilmálarnir orðaðir á þessa leið:„…þannig að farið verði eptirleiðis með nefndan afrjettarlands hluta sem bændaeign, að því er gjaldskyldu snertir, en með Kaldárhöfða apturámóti einsog hverja aðra kirkjujörð“ (skjal nr. 213 (4)).

7 Skjal nr. 214. Lítils háttar breytingar voru gerðar á texta samningsins þegar hann var færður inn í þinglýsingabók og lúta þær einkum að stafsetningu. Í hornklofum eru viðbætur eða orðalagsmunur í þinglýsingabók.

Jeg Jón Thorstensen prestur á Þingvöllum afhendi Grímsneshreppi til löglegrar [lögfullrar] eignar, afnota og umráða afrjettarland það alt, tilheyrandi Þingvallakirkju, sem liggur fyrir austan þessa línu. Frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan beina stefnu í hæsta hnúkinn á Galtafelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Alt það afrjettarland Þingvallakirkju, þar með talið fjallið Skjaldbreiður, sem liggur fyrir austan nefnda markalínu, er því upp frá þessu rjett eign Grímsneshrepps og honum heimil til allra löglegra afnota, með skilyrðum þeim og takmörkunum, sem nú skal greina.

1. Grímsnesingar smala landið, sem annan afrjett sinn til allra rjetta.
2. Að vorinu mega Grímsnesingar enga kind reka í landið fyrir 15. dag júnímánaðar, og engan rekstur mega þeir skilja eftir fyrir framan beina línu úr hæsta hnúk á Gatfelli um suðurenda á Söðulhólum og austur að Tindaskaga. Sje sannað brot móti þessu sæta hlutaðeigendur sektum 10 kr. fyrir hvern rekstur, hvort sem hann er stór eða lítill og fellur sektin til Þingvallahrepps. Hross má engin reka á þennan afrjett.
4. Grímsnesingar flytja aðalrjettir sínar upp á Laugarvatnsvöllu, þar sem þær hafa verið að fornu. Hreppsnefndir Þingvalla- og Grímsneshreppa koma sjer saman um hvernig afrjettasmölun fer fram og skulu leitir jafnan vera samhliða.
5. Refaveiðar í afrjettalandi þessu kostar Grímsneshreppur. Hreppsnefnd Grímsneshrepps getur með samkomulagi falið hreppsnefnd Þingvallahrepps framkvæmd refaveiðanna en hafi hreppsnefnd Grímsneshrepps þá framkvæmd á hendi, lítur hreppsnefnd Þingvallahrepps eftir að verkið sje trúlega unnið. Sje verkið illa af hendi leyst, er hreppsnefnd Þingvallahrepps heimilt að ráðstafa umbótum á því á kostnað Grímsneshrepps. Hausteitrun kosta Grímsnesingar, þó ekki að öðru en því, að leggja til eina kind til eitrunar og kosta eitran hennar. Alla aðra eitrun taka Þingvallasveitarmenn að sjer endurgjaldslaust.
6. Ábúendur á jörðunum Gjábakka, Skógarkoti og Hrauntúni hafa rjett til að reka fjallfje upp í eitt eða fleiri skifti hvert sumar og greiðir Grímsneshreppur þann kostnað með 20 kr. árlega. Upp í þennan kostnað [Upp í þetta gjald] kemur þó sektarfje, sem til kann að falla (sbr. 2. gr.).
7. Grímsnesingar hirða fje sitt í Þingvallarjettum eins og verið hefur og senda þangað í því skyni 6 menn í fyrstu rjett á hausti hverju.
8. Jeg Stefán Stephensen prestur að Mosfelli og oddviti í Grímsneshreppi afhendi aftur á móti Þingvallapresti og kirkju hreppseignina allan Kaldárhöfða í Grímsnesi innan Árnessýslu 11,1^{c} að dýrleika eftir nýju mati með 2 kúgildum og öllu, sem henni ber að fylgja til fullrar eignar, umráða og afnota. Þar eð makaskifti þessi eru að sljettu og eigi bundin öðrum skilmálum [eða skilyrðum] en þeim, sem fram eru tekin hjer að framan, lýsum við því hjer með yfir að áðurnefnt afrjettarland er upp frá þessu lögleg eign Grímsneshrepps og jörðin Kaldárhöfði einnig upp frá þessu lögleg eign Þingvallakirkju [Þingvallahreppskirkju].[1]

Rétt er að benda á að í makaskiptasamningnum var austurhluti Skjaldbreiðar lagður að jöfnu við fremur rýra jörð. Kaldárhöfði var talinn 11,1 hundrað að dýrleika samkvæmt nýju jarðamati um miðja 19. öld, og í lok aldarinnar höfðu mikilvægustu hlunnindi jarðarinnar, veiðirétturinn, verið seld undan henni.[2]

Árið 1924, 4. júlí, var samningnum þinglýst að nýju með eftirfarandi viðbót sem oddviti Grímsneshrepps, Magnús Jónsson, hafði undirritað 2. febrúar sama ár: „Söluverð án veiðirjettar kr. 1000,00 – eitt þúsund krónur.“ Hér er átt við söluverð Kaldárhöfða.

1 Skjal nr. 104.
2 Sbr. *Ný jarðabók* 1861, s. 25. Árni Erlingsson 1987: „Upphaf stangaveiði austanfjalls.“ *Veiðimaðurinn. Málgagn stangveiðimanna.* Apríl 1987, s. 7-20.

Í makaskiptasamningnum er dregin lína úr Galtafelli [þ.e. Gatfelli] „og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum“. Hér verður að líta svo á að Hrúðurkarlarnir séu viðmiðunarpunktur fremur en að þeir standi á markalínu. Að öðrum kosti er ekki samræmi á milli makaskiptasamningsins og landamerkjalýsingar Þingvalla. Þetta er þó umdeild túlkun eins og kemur fram í því að við merkjalýsingu afréttarins frá síðari hluta 20. aldar er ævinlega gert ráð fyrir því að Hrúðurkarlar (Hrúðurkatlar) séu nyrst á vesturmörkum afréttarins (sjá k. 6.11.1).

6.11.3. Land keypt úr Laugarvatni 1917

Árið 1917 gerði Grímsneshreppur samning við Böðvar Magnússon um kaup á landspildusneið af Laugarvatnslandi „til eignar og umráða, með öllum gögnum og gæðum, sem hún hefur í sér fólgin“. Af þessari ástæðu þykir rétt að rekja hér í stórum dráttum sögu Laugarvatns.

Ekki er vitað hvenær fyrst var reistur bær að Laugarvatni. Fyrst er Laugarvatns getið í Njálu en óvíst er hvort þar sé átt við vatnið sjálft eða bæ sem þar stóð hjá.[1]

Á Laugarvatni var bændakirkja helguð heilögum Blasíusi. Í máldaga, sem talinn er frá 1379, er sagt að kirkjan eigi 10 hndr. í heimalandi.[2] Þetta er síðan endurtekið í Vilkinsmáldaga 1397 og máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570.[3] Árið 1497, að talið er, var lýst landamerkjum milli Laugarvatns og Snorrastaða og er ljóst að á þeim tíma var jörðin orðin eign klaustursins í Viðey:

> landa merki aa milli laugarvatz og snorrastada.
>
> Þessi ero landa merki j mille lavgar vatz og snorastada.
>
> vr hellinvm ofan vpp j brvninne og sionhending ofan j rvnnin firir avstan hrístanga þar sem lýr(i)tarner liggia vnder. og sionhending yfer j þvfvna er stendur hia divpaa. Enn mille eyvindar tvngv skilvr ain og nedann vnder gotvrnar firir vtann aana er ridit er vt aa vollvna. og fra hnvkvm og vt til blondv og svo yfer vnder goturnar er ridit er vr skalhollti. og vt epter heidinne sem goturnar liggia. og vp j stelpv steins helli og nordvr j sanndgýgi og þadann nordvr j hrafna biorg. Af henti oddvr brandzson lavgar vatnn med þessvm tilsogdvm landamerkivm brodur ormi jonssyne conventubrodur j videý vegna klavstvrzins j videy.
>
> Ridv aa fir sogd landa merki gvdmvndvr magnvsson. gestvr andreosson og hafdi gestur þa verid xxiij vetvr aa lavgar vatnni.[4]

Við siðaskiptin eignaðist konungur Laugarvatn þegar hann lagði hald á allar klaustureignir í landinu en árið 1616 lét hann jörðina af hendi ásamt Bakka og Kiðafelli í Kjósarsýslu í makaskiptum fyrir Reykjavík.[5] Eftir það var Laugarvatn í einkaeign.

Um landamerki Laugarvatns er til vitnisburður sem saminn var í Skálholti 31. mars 1618. Vitnisburðurinn var síðan borinn fram í staðfestu afriti á manntalsþingi að Stóruborg 14. maí 1728 og í nýju afriti á manntalsþingi á sama stað 21. maí 1833. Vitnisburðurinn er á þessa leið:

> Þad medkénni eg Magnús Brandsson ad eg er barnfæddur á Laugarvatni j Middals kyrkiu sókn og ólst eg þar upp og var eg þar hjá mínum föður til þess eg hafdi fimm um tvítugt og sídan hef eg hvörgi annarstadar til vista enn þar í Laugardalnum verid nema fjögur ár á Arnarbæli í Grímsnesi og nú þrjú

1 Haraldur Matthíasson, 1961: „Árnessýsla. Grímsnes og Biskupstungur.“ *Árbók Ferðafélags Íslands.* S. 53.
2 *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 343.
3 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 91. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 646.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 324-325.
5 Björn Lárusson 1967, s. 127-128 (28. nmgr.).

ár í Haukadal í Biskupstúngum enn eg hefi nú sex um fertugt og um allan þann tíma sem eg hefi til vitad hefir svo verid haldit um Laugarvatns landamerki.

Í fyrstu á milli Laugarvatns og Ejvindartungu rædur litla áin (í sínum gamla farveg) allt upp fyrir Nónhólin sem kalladur er Nónhóll frá Laugarvatni og þadan í Smalaskálan sem er austan til á Hnúkaheijdi og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steinin á Blönduhálsi og úr þeim steini réttsýnis í Þrasaborgir sem standa hædst sudur á heijdinni og úr þeim Þrasaborgum sjónhending í nordra Driftar endan á þeirri vestustu Driftinni. Þadan sjónhending og í Stelpusteinshellir vestur á hrauninu. Þadan upp í sandgygjenn sem er í Hrafnabiargahálsi langt frá Reidarbarminumm.

J ödru lægi á millum Laugarvatns og Snorrastada. Fyrst sjónhending úr Markatánga (fyrir austan stóra Hrístanga) og í Markagilskjaptin. Úr því rædur Markagilid þángad sem Hellirsskútin er í fjallsbrúninni.

J þridia máta úr fyrnefndum Markatánga sjónhending fram í Hialmstadaá. Þar sem ein fuglstapaþúfa er Hiálmstada mégin á arbackanum. Hún stendst á vid Borgarstædid á Lambhagaholti. …[1]

Árið 1626 báru nafngreindir menn því vitni að Oddur Einarsson hefði látið lesa upp opinberlega fyrir Magnúsi Brandssyni fyrrnefndan vitnisburð og hefði Magnús staðið við hvert orð sem þar kæmi fram.

Lögfesta fyrir Laugarvatni var lesin upp á Alþingi 1669 og er hún á þessa leið:

Eg Sæmundur Árnason í handsöluðu og vottuðu umboði Jóns Árnasonar lögfesti hér í dag hans eignarjörð Laugarvatn, liggjandi í þessari sýslu og Miðdals kirkjusókn, akra og töður, engjar og skóga, holt og haga, vötn og veiðistaði og allar landsnytjar, þær er því landi eiga að fylgja, til þessara takmarka, þar til önnur löglegri með sanni reynist: Í fyrstu millum Laugarvatns og Eyvindartungu ræður litla áin í sínum gamla farveg allt upp yfir Nónhólinn, sem kallaður er Nónhóll frá Laugarvatni, og þaðan í Smalaskála, sem er austan til á Hnúkaheiði, og sjónhending úr þeim Smalaskála og í stóra steininn á Blönduhálsi, og úr þeim steini réttsýnis á Þrasaborgir, sem standa hæst suður á heiðinni, og úr þeim Þrasaborgum sjónhending í norðra Driftarendann á þeirri vestustu Driftinni, þaðan sjónhending og í Stelpusteinshellir vestur á hrauninu, þaðan og upp í sandgíginn, sem er í Hrafnabjargarhálsi langt frá Reyðarbarminum. Í öðru lagi millum Laugarvatns og Snorrastaða: Fyrst sjónhending úr Markatanga fyrir austan stóra Hrístanga og í Markagilskjaftinn. Úr því ræður Markagilið þangað sem hellisskútinn er í fjallbrúninni. Í þriðja máta úr fyrrnefndum Markatanga sjónhending fram í Hjálmsstaðaá, þar sem ein fuglstapahrúga er Hjálmsstaðamegin á árbakkanum. Hún stenzt á við borgastykkið á Lambhagaholti. Fyrirbýður Jón Árnason hverjum manni sér að nýta eður brúka, nema hans sé lof eður leyfi fyrir. Að vitni lögmanna og lögréttumanna, er orð mín heyra.[2]

Laugarvatn var talið 30 hndr. jörð í jarðabókunum 1686 og 1695.[3] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1708). Kirkjuhúsið var þá fyrir löngu niður fallið en munnmæli voru að þar hefði að fornu verið hálfkirkja. Eigandi jarðarinnar var sagður Oddur Sigurðsson varalögmaður eða móðir hans, Sigríður Hákonardóttir. Eins og aðrar jarðir í hreppnum átti Laugarvatn afrétt „norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið“. Raftviðarskógur jarðarinnar var gereyddur en til kolgerðar og eldiviðar var hann enn nýtilegur. Tvær hjáleigur eru nefndar með jörðinni, Stekkjarbakki sem hafði legið 14 ár í eyði og „hjáleigunefna“ sem varaði aðeins í eitt ár.[4]

1 Skjal nr. 242.
2 Skjal nr. 240 (*Alþingisbækur Íslands*. 7. b. Reykjavík 1944-1948. S. 153-154).
3 Björn Lárusson 1967, s. 113.
4 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 319-320.

Í Jarðatali Johnsens 1847 er dýrleiki Laugarvatns enn sagður 30 hndr. en samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 var jörðin metin á 40,3 hndr.[1]

Landamerkjabréf Laugarvatns í Grímsnesi var undirritað 12. maí 1890:

> Milli Laugarvatns og Eivindartungu ræður litla áin í sínum gamla farveg þangað til að gilið, sem er norðanundir Skógarhólnum kemur í hana, úr því gilmynni beina stefnu í vörðu á Kolhól, þaðan sjónhending rjetta í stóra steininn á Blönduhálsi; þaðan beint fram í Blönduhálsklofa, þaðan sjónhending í vörðu á Biskupsbrekku; þaðan sjónhending rjetta í Þrasaborgir, sem er hæzti hnúkurinn á sunnanverðri Lingdalsheiði, þaðan sjónhending í nyrðri Driptarendan á vestustu Driptinni, þaðan sjónhending í Hamraselshelli, sem er langt vestur á hrauni, þaðan aptur beina sjónhending í Eldborgir á Hrafnabjargahálsi, úr Eldborgum sjónhending í háan hnúk á norðan og austan verðri Hrossadalsbrún, úr nefndum hnúk aptur sjónhending fram á fjallsbrúnina, þar sem hellisskúti er efst í Markagili; síðan ræður Markagil niður að mýrinni, en úr því sjónhending niður í Hjálmstaðaá, þar sem Fuglstapaþúfa er, Hjálmstaðameigin og stenzt sú þúfa á við borgarstæðið á Lambhagaholti. Frá áður nefndri þúfu ræður Hjálmstaðaá niður í Laugarvatn.[2]

Landamerkjabréf þetta samþykktu ýmist eigendur, ábúendur eða umráðamenn eftirtalinna jarða: Miðfells, Gjábakka, Snorrastaða, Hjálmsstaða, Eyvindartungu, Grafar, Efra-Apavatns, Kaldárhöfða, Neðra-Apavatns, Búrfells og Klausturhóla.

Nokkur munur kemur í ljós þegar borin eru saman landamerkjabréfið og lögfestan frá 1669. Þar ber helst að geta að Laugarvatn átti áður land vestur í Stelpusteinshelli. Einhvern tíma fyrir 1890 keypti Eiríkur Grímsson í Gjábakka stórt landsvæði af Magnúsi Magnússyni á Laugarvatni og færðust þá landamerkin í Hamraselshelli eins og nánar er greint frá í landamerkjabréfinu.[3]

Samkvæmt kaupsamningi sem undirritaður var 28. ágúst 1917 seldi Böðvar Magnússon Grímsneshreppi landspildusneið af Laugarvatnslandi „til eignar og umráða, með öllum gögnum og gæðum, sem hún hefur í sér fólgin“. Landamerki landspildunnar voru þessi:

> Markaþúfan á Biskupsbrekku, úr henni bein lína í Þrasaborgir, þaðan sjónhending í norðurendann á Driftinni, þaðan um Hamarsselshellir, Stóra Dímon, Eldborgir og þaðan sjónhending í norðasta Kálfstind. Þaðan fram með fjallgarðinum fram í syðra Litlubarmshorn og þaðan sjónhending í áðurnefnda þúfu í Biskupsbrekku.[4]

Í samningnum áskildi seljandi að hreppsnefnd Grímsneshrepps leyfði engum að reka sauðfé til sumargöngu í hinu selda landi heldur væri það aðallega notað fyrir afrennslisfé úr afrétti Grímsnesinga. Á móti skuldbatt hann sig til að taka engan sauðfénað af öðrum jörðum í Laugarvatnslandi sem valdið gæti átroðningi á hinu selda landi. Samningnum var þinglýst að Laugardalshólum 22. júní 1918.

Um smölun jarðarinnar Laugarvatns hefur verið nokkur ágreiningur á síðari árum. Hreppsnefnd Laugardalshrepps hefur haldið því fram að eigendur Laugarvatns eigi að sinna og bera allan kostnað af smölun jarðarinnar utan girðinga og vísar til 39. gr. laga um afréttamálefni o.fl. nr. 6/1986 þar sem segir að hver bóndi sé skyldur að smala heimaland sitt á haustin samhliða leitum ef sveitarstjórn mæli svo fyrir. Eigendur jarðarinnar Laugarvatns hafa hins vegar verið þeirrar skoðunar að 12. gr. sömu laga ættu við um þennan hluta jarðarinnar en þar er fjallað um beitilönd

1 *Jarðatal* 1847, s. 70. *Ný jarðabók* 1861, s. 25.
2 Skjal nr. 241.
3 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 221.
4 Skjal nr. 103.

einstakra jarða sem notuð eru til upprekstrar eða sem sameiginlegur bithagi með líkum hætti og afréttir.[1]

Vorið 1910 var reist nýbýli í Reyðarbarmi á Laugarvatnsvöllum, í helli einum sem frá fornu fari hafði verið notaður fyrir beitarfé og fjármannaskýli. Býlið var nefnt Reyðarmúli. Þar var um skeið veitingarekstur. Í maí 1919 seldi Böðvar Magnússon á Laugarvatni Símoni Símonarsyni, fyrrverandi bónda í Reyðarmúla, hluta úr eignarjörð sinni, Laugarvatni, sem var hálft nýbýlið og er merkjum þess nánar lýst í kaupsamningnum.[2] Búskapur mun hafa lagst af í Reyðarmúla 1922.[3]

Árið 1919 eignaðist Laugarvatnsskóli hálfa jörðina ásamt hálfum Reyðarmúla og árið 1949 var gerður samningur um friðun skóglendis á jörðinni. Á Laugarvatni hefur á síðari árum verið rekin fjölbreytt fræðslustarfsemi auk þess sem ferðaþjónusta er þar vaxandi atvinnugrein.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfellt á Laugarvatni frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin verið framseld með hefðbundnum hætti og veðsett.

7. SJÓNARMIÐ ÍSLENSKA RÍKISINS

7.1. Almenn atriði

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að fljótlega eftir að menn komu til landsins hafi komist á hið venjulega landnámsfyrirkomulag germanskra þjóða, að nema land annars vegar til eignar og hins vegar til afnota. Heimildir eins og landnámabækur, Íslendingasögur, fornminjar og búsetusaga segi okkur nútímamönnum að í aðaldráttum hafi byggð haldist á þeim svæðum sem numin hafi verið til eignar. Á svæðum utan og ofan byggða hafi afmarkað land ýmist verið tekið afnotatöku eins eða fleiri jarðeigenda (afréttir) eða afnot öllum fjórðungsmönnum jafnheimil (almenningar). Um afnot afrétta tveggja eða fleiri aðila og svo um afnot fjórðungsmanna að almenningum hafi fljótlega verið settar lagareglur og þær sem lögfestar hafi verið með Jónsbók 1281 hafi haldist fram á 20. öldina.

Hvorki sé talið að afréttareigandi hafi getað gefið eða selt einkaafrétt frá jörð sinni né að jarðeigandi hafi getað selt eða gefið sinn hlut í sameignarafrétti nema láta um leið af hendi jörð sína og bústofn að mestu leyti því að afréttur eða hlutdeild í sameignarafrétti hafi fylgt jörðum. Kirkjur hafi því getað eignast hlut í afrétti ef hann fylgdi heimalandi því, sem þeim var gefið. Sama hafi gilt um klaustur að þessu leyti.

Ráða megi af máldögum að gögn og gæði lands hafi einungis fylgt heimajörð kirkna en ekki öðrum löndum þeirra og því aðeins að öll heimajörðin væri eign þeirra. Þessi regla, að gögn og gæði fylgi aðeins heimajörð kirkju, sé ein helsta skýringin á því að stór afréttarlandsvæði hafi smám saman tekið að safnast að kirkjujörðum en ekki öðrum jörðum. Síðan hafi þessir afréttir oft og tíðum verið innlimaðir í merkjalýsingar, bæði í máldögum og landamerkjabréfum. Þetta sé helsta skýringin á því, að í flestum tilvikum séu það kirkjujarðir sem telji til mikilla landsvæða í óbyggðum.

Þá hafi sagnfræðingar sett fram aðra skýringu á afréttareign kirkjujarða, sem sé þá að á grundvelli máldaga hafi kirkjujarðir ranglega eignað sér heilu afréttina þegar þeir einungis áttu tiltekna hluta í sameignarafrétti. Þetta hafi gerst með þeim hætti að kirkju hafi verið gefin jörð ásamt þeim afréttarrétti sem henni fylgdi. Þessi afréttareign hafi svo verið skráð í máldaga og mörkum afréttarins lýst. Eftir samdrátt í búsetu, eins og t.d. varð á 15. öld vegna mannfalls af völdum svarta

1 Skjöl nr. 208 og 209. Samkomulag mun hafa náðst um að fara að tilmælum hreppsnefndar, sbr. skýrslutökur 28. júní 2000 (Theodór Vilmundarson).

2 Skjal nr. 238

3 *Sunnlenskar byggðir* 3, s. 57.

dauða, hafi máldagar um eign kirkju á nánar tilgreindu afréttarlandi verið lagðir fram er menn vildu taka að nýta þá að nýju en jarðeigendur hafi enga hliðstæða skriflega sönnun haft fyrir rétti sínum. Þeir hafi því farið halloka fyrir kirkjuvaldinu og greitt afréttartolla til kirkjunnar til þess að fá heimild til nýtingar. Á annan hvorn framangreindan hátt sé talið að flestir afréttir í Húnavatnssýslu og víðar hafi skilist frá jörðum og orðið kirkjueign. Löngu síðar, aðallega á 19. og 20. öld eftir að stétt sjálfseignarbænda reis upp að nýju í landinu, hafi viðkomandi sveitarfélög keypt þessa afrétti.

Lönd hafi gengið kaupum og sölum á öllum tímum Íslandssögunnar og það hafi alltaf verið viðurkennd regla að sá sem afsali landi geti ekki veitt viðsemjanda sínum betri rétt en hann sjálfur átti. Sé venjulegu afréttarlandi afsalað verði það ekki að afrétti með beinum eignarrétti í höndum viðsemjandans.

Að því viðbættu hvað skýrar línur um inntak eignarréttar að landi skipti miklu, vegna ýmissa lagaákvæða sem snerta fasteignir, megi benda á að aukin og breytt nýting á landi utan eignarlanda kalli á að ljóst sé hver sé bær til að taka ákvarðanir vegna þess. Sem dæmi um þetta megi nefna fjölda ferðamanna sem sæki heim óbyggðir og sívaxandi eftirspurn eftir því að byggja upp aðstöðu fyrir ferðamenn. Í nútímanum felist í óbyggðunum miklu meiri verðmæti en áður hafi verið þegar þau hafi einskorðast við ávexti jarðar og veiði.

Ísland skiptist nú í þjóðlendur og eignarlönd. Dómstólar hafi í nokkrum tilvikum hafnað grunneignarrétti einstaklinga og lögaðila að ákveðnum svæðum á landinu og gagnályktun frá þeim niðurstöðum leiði til þeirrar úrlausnar að slík svæði séu þjóðlendur. Það hafi hins vegar aldrei verið fjallað um mörk eignarlanda og þjóðlendna í dómsmálum svo öll þau mörk séu óákveðin en þess sé að vænta að þau verði öll ákveðin af óbyggðanefnd innan nokkurra ára. Þessi mörk hafi verið til í landinu frá lokum landnáms en aldrei verið skilgreind.

Við skilgreiningu þjóðlendulínu í Grímsneshreppi sé að meginstefnu við það miðað að mörk eignarlanda og þjóðlendu í hreppnum séu þau sömu og landnámsmörk. Sunnan þjóðlendulínu séu eignarlönd sem numin hafi verið til eignar en ofan og norðan þjóðlendulínu séu landsvæði sem að einhverju leyti hafi verið tekin til afnota í öndverðu og að öllu leyti á síðari tímum.

Nám hafi verið sá háttur sem hafður hafi verið á frumstofnun eignarréttar að landi hérlendis og meðal annarra germanskra þjóða. Við námið og eftirfarandi aðgerðir landnámsmannsins við að brjóta land til ræktunar og gera landið að bújörð hafi stofnast honum til handa beinn eignarréttur að þessum hluta náttúrunnar. Í íslenskri lögfræði sé þessi beini eignarréttur nefndur ýmsum nöfnum, eins og grunneignarréttur, eignarland, fullkomið eignarland, einkaeign og land undirorpið einstaklingseignarrétti. Í nýjustu lögum sé um þetta aðallega notað orðið eignarland eða landareign með sérstökum orðskýringum og sá réttur að einstaklingar geti átt hlut af náttúrunni sé nefndur séreignarréttur.

Benda megi á nokkur ákvæði í fornlögum okkar sem skýri að strax í upphafi byggðar hafi verið mikill eðlismunur á jörðum og öðrum lendum. Engar nýtingarreglur hafi verið í lögum um jarðir. Eigandinn hafi ráðið hvenær og hvernig hann beitti landið, hvenær eða hvort hann sló tún eða engi. Hins vegar hafi bæði í Grágás og Jónsbók verið mörg og ítarleg ákvæði um hvernig nýta hafi mátt afrétti og almenninga. Til dæmis hafi ekki mátt slá gras í afréttum né reisa þar sel. Hins vegar hafi mátt reisa sel í almenningum. Um báðar þessar landgerðir hafi svo verið ýmsar reglur um hvernig og á hvaða tímum hafi mátt beita þar fé.

Í kristinna laga þætti Grágásar hafi verið mismunandi reglur um líkflutningaskyldu eftir því hvort um var að ræða jörð manns, afrétt, almenning eða háfjöll og öræfi. Í þessu tilliti hafi jörð manns verið í sérstökum flokki öndverðum við hinar þrjár landgerðirnar.

Ákvæði Jónsbókar um lögfestur hafi sumpart verið til að skera úr um hvort land var eignarland, afréttur eða almenningur. Þá sé í landsleigubálki Jónsbókar settur eiðstafur er sverja skyldi eftir þegar deilt var um hvort land væri einstaklingseign eða almenningur eða afréttur. Þar séu afréttir hliðstæðir almenningum.

Í nýbýlatilskipun 1776 hafi konungur talið sig geta ráðskast með eigendalausar eyðijarðir enda hafi þær verið flokkaðar sem almenningar í tilskipuninni. Sömuleiðis hafi konungur getað ráðskast með afrétti og almenninga en aldrei jarðeignir einstaklinga og hafi þó stjórnarskrárákvæðið um friðhelgi eignarréttar ekki verið komið til sögunnar. Vísað sé til þeirrar niðurstöðu Bjarna Jónssonar frá Vogi í skýrslu hans til fossanefndar Alþingis árið 1919 að frá 1776 hafi almenningar og afréttir verið mótmælalaust þjóðareign. Nýbýlalögin frá 1897 hafi ekki breytt þessu enda þótt með þeim hafi það skilyrði verið sett fyrir veitingu nýbýlaleyfis að sveitarstjórn þess sveitarfélags, sem afréttinn átti eða hagsmuna átti að gæta í almenningi, samþykkti.

Í þessu sambandi megi benda á umfjöllun í síðari dómi Hæstaréttar um Landmannaafrétt. Þar segi að telja verði að handhafar ríkisvalds, sem til þess séu bærir, geti í skjóli valdheimilda sinna sett reglur um meðferð og nýtingu landsvæðis þess sem um ræði. Þetta sé niðurstaða Hæstaréttar eftir að rétturinn hafi komist að þeirri niðurstöðu að enginn ætti þrætulandið. Það væri eigandalaust með öllu. Þetta sé eitt skýrasta dómafordæmið um að afréttarland geti ekki verið eign í skilningi laga en að hægt sé að eiga tiltekinn rétt til landsins. Gildi þessi regla um þau lönd sem nú kallist þjóðlendur þá hafi ekki verið hægt að hefða rétt til slíks lands þar sem samkvæmt hefðarlögum sé einungis hægt að hefða fasteign er geti verið eign einstakra manna.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt að þar sem réttindi til afréttar byggist einvörðungu á upprekstrar- eða beitarrétti frá fornu fari sé einungis um afréttareign að ræða en ekki fullkomið eignarland. Slíkir afréttir séu því þjóðlenda. Þetta verði leitt af fyrrnefndum dómi Hæstaréttar um Landmannaafrétt. Þá er af hálfu ríkisins ekki fallist á þá skoðun að í þeim tilvikum er lönd jarða hafa verið lögð til afréttar leiki enginn vafi á um að viðkomandi afréttarland sé undirorpið beinum eignarrétti. Kanna verði hvort slíkt afréttarland hafi verið undirorpið beinum eignarrétti við framsal þess og hvort grunneignarrétturinn, hafi hann verið til staðar, hafi verið framseldur eða einungis beitarrétturinn. Ekki sé unnt að byggja á H 1971 1137 (Reyðarvatn II) sem fordæmi hvað þetta atriði varðar.

Til viðbótar við ofangreinda umfjöllun sé á því byggt að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd í þjóðlendu á nýtingu þeirra. Eignarlönd séu nýtt allt árið til búrekstrar en afréttir til sumarbeitar. Um nýtingu megi oft fá talsverðar upplýsingar í skrifuðum heimildum. Allt frá Jónsbók hafi verið í gildi þau lagaákvæði að eigandi smali sitt land en allt annað land sé smalað sameiginlega af fjallskilastjórn.

Í bók sinni, *Árnesþing á landnám og söguöld,* fjalli Einar Arnórsson um landnám í Grímsnesi. Þar segi að Ketilbjörn gamli hafi numið Grímsnes allt upp frá Höskuldslæk. Þá sé einnig getið um landnám Gríms í Grímsnesi, sem greint sé frá í Sturlubók, Hauksbók og Þórðarbók Landnámu (S 388, H 342, Þ 58). Þessar bækur séu samhljóða um það að Grímur hafi komið að landi rétt við Stokkseyri í á þar rétt fyrir austan sem nefnd hafi verið Grímsá. Land hafi þá verið numið um þessar slóðir og hafi Grímur því leitað lengra upp í landið. Er Grímur hafi verið kominn upp í núverandi Grímsnes hafa honum litist landkostir góðir. Segi landnámabækur að hann hafi numið Grímsnes allt upp til Svínavatns. Suðurmörk landnáms Gríms séu Hvítá svo langt til austurs sem það hefur náð. Vesturmörkin séu Sogið allt upp til Þingvallavatns. Norðurmörkin séu hins vegar óglögg en Lyngdalsheiði liggi á því svæði fyrir ofan byggðina. Bærinn og vatnið Svínavatn sé undir suðausturhorni heiðarinnar. Austurmörk landnámsins séu mjög óviss en skipti ekki máli í þessari umfjöllun.

Eins og fyrr segi telji landnámabækur Ketilbjörn gamla hafa numið Grímsnes allt til Höskuldslækjar sem renni úr Lyngdalsheiði austanvert við Klausturhóla og suður í Hvítá austanvert við Hraunin í Grímsnesi. Samkvæmt þessu sé allur miðhluti Grímsnessins í landnámi þeirra Gríms og Ketilbjarnar beggja. Rekist því sagnir um landnám þeirra því á að þessu leyti. Þetta skipti þó ekki máli þar sem báðar heimildirnar séu í samræmi hver við aðra um hvaða land var numið.

Af dómafordæmum Hæstaréttar verði að ráða þá reglu að sé deilt um upphaflegt nám lands verði aðeins stuðst við glöggar landfræðilegar heimildir. Til að skýra þetta frekar er bent á H 1960

726 (Skeljabrekka), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1161 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá), H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1999 368 (Víðihólar).

Sammerkt sé öllu því landi innan þjóðlendumarka samkvæmt kröfulýsingu fjármálaráðuneytisins að þar sé um að ræða landsvæði sem séu annað hvort ógróin eða vaxin heiðargróðri. Um sé að ræða miklar hálendisvíðáttur og háfjöll allt til jökla.

Ráða megi þá reglu af heimildum um landnám og því sem þekkt sé um nýtinguna, sem fylgt hafi í kjölfarið, að hálendi, fjöll og öræfi hafi ekki verið numin til eignar og því hafi dómstólar gert ríkari sönnunarkröfur um beinan eignarrétt að slíku landi en öðru landi á mörkum byggðar. Í þessu tilliti hafi Hæstiréttur litið til atriða eins og staðhátta, víðáttu og gróðurfars, sbr. H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá). Í þessu sambandi skipti hæðarlínur miklu máli enda í rökréttu samhengi við ofangreint. Íslenska ríkið telji að af löggjöf og dómum Hæstaréttar megi ráða að þessi atriði skipti mestu þegar ákveða skuli mörk jarða gagnvart óbyggðum. Litið sé til þessara atriða við kröfugerð í aðalkröfu. Í varakröfunni sé tekið mið af sömu atriðum en farið eftir augljósum kennileitum í landslagi.

Það er þó talið skipta meginmáli að samkvæmt gildandi rétti verði landeigandi að sanna eignarheimildir sínar. Það sé því hans að sanna að raunveruleg og eðlileg nýting tiltekinnar jarðar eða önnur atriði hafi tekið til stærra svæðis en kröfulína ríkisins gefi til kynna.

Aðra reglu megi einnig leiða af dómum Hæstaréttar, þ.e. að tengsl verði að vera milli eldri og yngri landsréttar. Samhengi þurfi að vera í frumstofnun eignarréttar og framsali hans áfram. Í því sambandi sé vísað til H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1980 1225 (Sandfellshagi, Öxarfjarðarheiði I), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Til þess að greina á milli eignarlanda og þjóðlendna skipti miklu máli að átta sig á nýtingu lands. Því þurfi að skoða hvernig nýtingu þrætulands sé háttað. Allt frá lokum landnámsaldar og fram að 21. öldinni hafi þeir sem með löggjafarvald hafa farið sett ýmsar reglur um nýtingu þeirra landsvæða sem nú heiti þjóðlendur. Um nýtingu eignarlanda hafi hins vegar ekki verið settar nýtingarreglur nema þær sem teljist til grenndarréttar. Eitt meginatriði skilji á milli eignarlanda og þjóðlendna en það sé að allt frá Jónsbókartíma hafi eigandi átt að smala eignarland sitt en þjóðlendan, sem svo heitir nú, hafi verið smöluð sameiginlega af fjallskilastjórn.

Benda megi á fjölmarga dóma Hæstaréttar þar sem litið hafi verið til þessara atriða við úrlausn um ágreining um eignarhald að landi. Þar sé um að ræða H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Fram komi í bók Braga Sigurjónssonar, Göngur og réttir, að allt fjalllendi og heiðar í hreppnum, þar á meðal Lyngdalsheiði, séu smöluð að frumkvæði sveitarstjórnar. Lyngdalsheiðin sé svo að segja í miðri sveit og þar skipti girðingar ekki löndum, hvorki á hreppamörkum né á landamerkjum jarða. Þá mun heiðin sjálf ekki vera afgirt. Vegna þessa sé greinilega það fyrirkomulag haft á leitum að heimalöndin séu smöluð á leiðinni heim í réttir á Klausturhólum, undir Lyngdalsheiðinni. Lýsing Braga á fjallskilum og smölun landa í hreppnum sé þannig ekki glögg heimild um hvort jarðir, er liggja að heiðinni, skiptist í heimalönd og útlendi. Allt sé smalað í einu. Jafnframt sé ljóst að sá hluti Lyngdalsheiðarinnar, sem tilheyri Grímsnes- og Grafningshreppi, sé ekki smalaður eins og um eignarland sé að ræða, sbr. ákvæði laga um afréttarmálefni og fjallskil.

Samkvæmt kröfulýsingu fjármálaráðuneytisins liggi þjóðlendumörk langt fyrir norðan landamerki jarða í hreppnum og reyndar norðan við ýmsa sameignarafrétti einnig. Því sé engin þörf á að ræða mörk heimalanda og afrétta í máli þessu.

Af Landnámu og áðurgreindri umfjöllun Einars Arnórssonar sé ljóst að Grímsnesið hafi verið numið til eignar. Ekki sé frá því greint að Lyngdalsheiðin hafi verið numin en það þurfi ekki endilega að þýða að svo hafi ekki verið. Land hafi verið numið til eignar og umráða í því skyni að reisa þar býli og stofna þannig til beins eignarréttar að landi. Býli þessi hafi náð mislangt inn til óbyggða. Ekki sé rökrétt að telja Lyngdalsheiðina til óbyggða þar sem land inn á hana smáhækki og engin skörp skil verði á gróðurfari. Hæsti punktur heiðarinnar, Þrasaborgir, sé aðeins 404 m y.s. en meginhluti heiðarinnar virðist vera u.þ.b. 200 m y.s. Af þessum sökum sé óljóst hvar mörk landnámsins hafi verið á heiðinni. Engra heimilda njóti við hversu lengi heiðin hafi verið nefnd þessu nafni, Lyngdalsheiði, en hún gæti áður hafa verið talin hluti af Grímsnesinu.

Þau rök sem hnígi að því að telja Lyngdalsheiðina alla innan þjóðlendumarka séu þau helst að óglöggt sé hvort hún hafi verið numin í öndverðu. Heiðin sé ekki smöluð sem eignarland heldur að frumkvæði fjallskilastjórnar en sá háttur hafi verið hafður á hvað afréttina varði allt frá Jónsbókartíma. Þá hafi eigendur jarða, sem telja sig eiga land á Lyngdalsheiði ekki girt af lönd sín þar.

Þrátt fyrir framangreind rök hafi íslenska ríkið ekki séð sér fært að krefjast þess að Lyngdalsheiðin teljist innan marka þjóðlendu. Ráði þar mestu að öll heiðin sé eða hafi verið innan landamerkja lögbýla sem mætist í Þrasaborgum á miðri heiðinni. Heiðin sé frekar láglend landtunga, sem gangi fram í Grímsnesið, umlukin byggð á allar hliðar nema að norðan. Hún sé öll gróin og landfræðilega hafi hún engin mörk við óbyggðir. Þá megi benda á hún sé öll langt fyrir sunnan það svæði sem heyri undir svæðisskipulag miðhálendis. Heiðin skeri sig því úr öðrum jaðarsvæðum í Árnessýslu að þessu leyti.

Þá sé fallist á að afréttarland Grímsnesinga sunnan Þrasaborga, er áður tilheyrði jörðinni Klausturhólum, sé undirorpið beinum eignarrétti og því ekki þjóðlenda.

Af hálfu íslenska ríkisins er því mótmælt að landsvæði norðan kröfulínu íslenska ríkisins sé undirorpið beinum eignarrétti annars vegar hreppsins en hins vegar þeirra jarðeigenda, sem upprekstrarrétt eigi á afréttinn. Af hálfu íslenska ríkisins er þó viðurkenndur upprekstrarréttur þessara aðila á afréttinn og af þess hálfu eru engar athugasemdir gerðar við mörk afréttarins svo sem þeim sé lýst í kröfugerð hreppsins þar sem engar afréttarkröfur séu gerðar. Landsvæði þetta skiptist í svonefnt Laugarvatnsland, sem Grímsneshreppur keypti árið 1917, land Þingvallakirkju, sem Grímsneshreppur eignaðist með makaskiptasamningi árið 1897 og innafrétt Grímsnesinga, þ.e. landsvæði á milli afrétta Laugardals og Þingvallasveitar.

Hugtakið heimaland hafi ekki verið skilgreint í lögum. Þó hafi orðið heimaland strax í Jónsbók verið notað í öndverðri merkingu við úthaga sem notaðir hafi verið til sumarbeitar. Benda megi í þessu sambandi á Jónsbók Llb. 53 „Um afréttarfé, ef þat gengr í heimaland“. Orðið heimaland sé notað í máldögum kirkna frá fyrstu tíð og án skilgreiningar. Í lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl. hafi verið lagaákvæði um heimalönd án skilgreiningar. Í þessu sambandi megi benda á lög nr. 6/1986. Í 3. gr. l. mgr. laganna segi þetta: „Í fjallskilasamþykkt, er héraðsnefnd setur, skal kveðið á um réttindi manna og skyldur að því er varðar afnot afrétta og annarra sameiginlegra sumarbeitilanda, fjallskil, smalanir heimalanda vor og haust, svo og um önnur atriði, er að framkvæmd fjallskila lúta“. Einnig sé vísað til 1. gr. landskiptalaga, nr. 46/1941. Landskiptagerðir vegi þungt um mörk heimalanda.

Í nokkrum dómum Hæstaréttar sé vikið að hugtakinu heimaland. Í því sambandi sé vísað til H 1976 55 (Arnarvatnsheiði), H 1980 1225 (Sandfellshagi, Öxarfjarðarheiði I), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Um þessa dóma sé það að segja að glöggt komi fram í dómunum varðandi Kalmanstungu og Sandfellshaga í Öxarfirði að innan landamerkjalýsingar jarðar sé tvenns konar land, heimaland sem sé í heilsársnotum og síðan afréttarland sem sé í sumarnotum. Í fleiri málum eins og dómi Hæstaréttar um Jökuldalsheiði hafi verið reynt að varpa ljósi á hversu mikinn hluta fjallajarðarinnar Gilsár mætti nýta á heilsársgrundvelli og hversu mikill hluti væri aðeins í sumarnotum. Skilgreiningin

á hvaða hluti jarðar teljist heimaland sé því sú að heimaland sé það land innan landamerkja sem sé í heilsársnotum. Þegar svo þetta heimaland sé í aðaldráttum í samræmi við heimildir um upphaflegt nám, blandist engum hugur um að beinn eignarréttur jarðeiganda nái til alls heimalandsins.

Því er haldið fram með tilvísun í framangreint að kröfulínu um þjóðlendumörk í gegnum Laugarvatnslandið skuli taka til greina þar sem með kröfulínunni sé búið að finna út í samræmi við tilteknar heimildir, mörk heimalands jarðarinnar við óbyggðir. Landamerkjabréf Laugarvatnsjarðarinnar hafi ekkert um þetta að segja enda hefði ekki þurft að stofna til þessa máls og skipa óbyggðanefnd ef landamerkjabréf væru heimild um þjóðlendumörk, jafnvel þótt þinglýst séu.

Bent sé á að kirkja hafi snemma verið reist að Laugarvatni en það sé sammerkt hinum víðáttumiklu fjallajörðum að þar sé eða hafi verið kirkjustaður. Augljóst sé að kirkjujarðirnar hafi smám saman farið að eigna sér víðlend svæði til fjalla. Í máldaga kirkjunnar á Laugarvatni frá 1379 sé frá því greint að kirkjan eigi 10 hundruð í heimalandi. Þetta komi einnig fram í Vilkinsmáldaga frá 1397. Þetta sýni að land jarðarinnar hafi snemma skipst í heimaland annars vegar og útlendi hins vegar. Landamerkjabréf jarðarinnar og lýsing á landamerkjum hennar í afsali fyrir hluta jarðarinnar til Grímsneshrepps frá 1917 sé ekki í samræmi við eldri heimildir.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að landamerkjabréf sé ekkert annað en yfirlýsing um yfirráðasvæði á sama hátt og landamæri ríkja, sveitarfélaga og stjórnsýsluumdæma sýslumanna. Þar sem landamörk eignarlanda liggi saman sé landamerkjabréf samningur milli aðila um þessi mörk eignarjarða innbyrðis eftir að réttir eigendur eða umboðsmenn hafi ritað undir bréfið samþykki sitt við lýsingu. Í landamerkjabréfi felist á engan hátt að allt land innan merkja skuli vera óskorað eignarland. Almennar sönnunarreglur ráði að sjálfsögðu hér eins og annars staðar. Fyrst og fremst skilgreini landamerkjabréfið takmörk nýtingarréttar að landi. Á það megi benda í þessu sambandi að landamerkjabréf séu jafnt til fyrir jarðir sem afrétti sem séu innan þjóðlendu.

Af ákvæðum landamerkjalaganna frá 17. mars 1882 megi ráða að landamerkjabréfið sé í eðli sínu samningur milli jarðeigenda og næðist ekki sátt um landamerkin skyldi landamerkjadómur skera úr.

Samningur eins og landamerkjabréf bindi einungis þá sem séu aðilar að samkomulaginu og íslenska ríkið eigi engan hlut að þeim samningum sem í íslenskum landamerkjabréfum felist. Sammerkt sé það öllum landamerkjabréfum fjallajarða að þau séu einhliða ákveðin inn til óbyggða og óbyggðamörkin oftast geðþóttaákvörðun jarðeiganda á líðandi stund frekar en að þau styðjist við eldri rétt. Á það megi jafnframt benda að við engan hafi verið að semja árið 1882 og það hafi ekki verið fyrr en 116 árum síðar að slíkt var mögulegt eftir að íslenska ríkinu var með lögum verið fenginn eignarrétturinn að þjóðlendum.

Margir dómar Hæstaréttar komi inn á landamerkjabréf og inntak þeirra. Í því sambandi megi nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 519 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn II), H 1979 846 (Geirland-Prestbakki), H 1996 2848 (Bláfjöll), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) H 1997 2410 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Þessir tilvitnuðu dómar séu allir því áliti íslenska ríkisins til stuðnings að landamerkjabréf sanni ekki inntak eignarréttar og sé ekki gilt um mörk milli umráðamanna landa nema þeir eigi aðild að þeim réttindum sem samið sé um. Einnig komi glöggt fram í þessum dómum að landamerkjabréf séu til fyrir lönd, sem nú séu óumdeilt þjóðlendur eftir dómsniðurstöður eins og sé um Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði og Landmannaafrétt. Síðan komi glöggt fram í Bláfjallamálinu að hægt sé að fjalla um landamerki yfirráðasvæða án þess að afstaða sé tekin til inntaks eignarréttar.

Annað atriði sem valdi ágreiningi, sé gildi þinglýsingar landamerkjabréfs og hafi því verið haldið fram af gagnaðilum íslenska ríkisins að með þinglýsingu landamerkjabréfs sé búið að gulltryggja eignarréttinn. Því sé til að svara að enginn öðlist meiri rétt en viðsemjandi geti veitt, sömuleiðis þinglýsi enginn meiri rétti en hann eigi. Þinglýsing heimildarskjals um fasteign sé laga-

skylda og til að tryggja öryggi í viðskiptum og skapa eigendum réttarvernd gagnvart grandlausum viðsemjendum og lánardrottnum.

Spurning sé hvort þegjandi eða jákvæðar athafnir ýmissa umboðsmanna ríkisins geti falið í sér samþykki valdstjórnar eða ríkis vegna lands sem nær inn í þjóðlendu. Þetta geti verið í tengslum við mótmælalausa móttöku og þinglýsingu landamerkjabréfa sem haft hafi að geyma lýsingu í átt að óbyggðum eða einfaldlega afsal ríkisins á tilteknum lendum. Því sé til að svara að af Landmannaafréttardómi síðari megi ráða þá reglu að löggjafinn einn sé bær til að ráðstafa réttindum yfir landsvæði utan eignarlanda. Af því leiði að athafnir eða athafnaleysi starfsmanna stjórnsýslunnar geti ekki leitt af sér slík yfirráð nema heimild í almennum lögum hafi verið fyrir hendi.

Því álitaefni hafi verið hreyft að hafi beinn eignarréttur ekki verið að öllu landi innan merkja skv. landamerkjabréfi, er það var ritað eftir landamerkjalögin 1882, þá hafi þessi beini eignarréttur orðið til síðar fyrir hefð vegna óslitins eignarhalds.

Talið hafi verið að hefðarréttur hafi ekki verið í okkar fornlögum, alla vega ekki í þeirri mynd sem við þekkjum hann. Lagaákvæði í bæði Grágás og Jónsbók um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið, hafi verið nefnd sem óræk sönnun þess að nám landa utan byggðar hafi verið óheimilt og sömuleiðis hafi verið andstætt þessu lagaákvæði að til hefðaréttar stofnaðist til slíkra landsvæða. Í þessu sambandi megi benda á Jónsbók Llb. 52, „Ef menn vitu eigi, hvárt eru almenningar eða afréttir“. Þar segi: „Svá skulu almenningar vera, sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra“.

Fyrstu lögin um hefð séu í Norsku lögum frá 1687, V. bók 5. kap. Í 7. gr. laganna segi svo:

> Enginn á að fá eignardóm að nokkurri fasteign, nema hann leiði lögfulla sönnun að heimild sinni, með erfðum, kaupum, eignaskiptum, gjöf eða 20 ára hefð, án þess að átalið hafi verið og að hann hafi þannig öðlast hana ákærulaust af öllum er kynnu að hafa haft einhverjar athugasemdir við það.

Þegar þessi lög hafi verið sett hafi lagaákvæði Jónsbókar um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið enn verið í gildi og þessi hefðarlög hafi ekki afnumið Jónsbókarákvæðið, þess sé að minnsta kosti ekki getið. Einnig sé talið að orðið fasteign beri að túlka á þann veg, að merki eignarjörð með byggingum eða bara byggingu eða hús. Lögin taki því ekki til afrétta eða almenninga og því enn óheimilt að hefða slík landsvæði.

Næstu lög um hefð séu nr. 46 frá 1905. Í 1. gr. þeirra segi að hefð megi vinna á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er geti verið eign einstakra manna, án tillits til þess hvort hann hafi áður verið einstaks manns eign eða opinber eign. Þessi lög staðfesti enn gildandi rétt til að hefða fasteignir sem undirorpnar séu beinum eignarrétti en skv. gagnályktun sé ekki heimilt að hefða eign, sem ekki geti verið eign einstakra manna, eins og grunnréttinn að afréttum og almenningum, sem nú heiti þjóðlendur. Segja megi að þessi skoðun komi fram í Landmannaafréttardóminum síðari. Þar sé því slegið föstu að afréttarlandsvæði sé einskis manns eign og af því leiði að slík landsvæði geti ekki verið eign í skilningi hefðarlaga. Í núgildandi lögum um þjóðlendur sé þessi regla lögfest í niðurlagsákvæði 3. greinar en þar segir: Frá og með gildistöku laga þessara er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð.

Rétt sé að vekja athygli á því að skilyrði fyrir hefðarhaldi sé óslitið eignarhald sem hafi verið skýrt þannig að hefðandi hafi haft svo víðtæk ráð eignar að þau bendi til eignarréttar og jafnframt þurfi hann að hafa útilokað aðra frá því að ráða yfir eigninni. Í þessu sambandi skipti auðvitað miklu máli hvernig afnot séu og ekki síst girðingar umhverfis landareign.

Á hefð hafi verið minnst í mörgum dómum Hæstaréttar og í engu tilviki hafi hefðarréttur verið talinn hafa stofnast yfir landi sem nú gæti heitið þjóðlenda, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1581 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar). Í þessum dómum sé ekki tekið á því hvort hægt sé að hefða grunneignarrétt afréttarlands. Sleppt sé að fjalla um það þar sem efnisskilyrði skorti.

7.2. Laugarvatnsland

Í ljósi staðhátta víðáttu og gróðurfars sé því haldið fram að sá hluti Laugarvatnslandsins, sem sé norðan kröfulínu ríkisins, sé þjóðlenda en landið sunnan við sé hluti af upphaflegu heimalandi jarðarinnar. Kröfulína íslenska ríkisins gangi í gegnum Laugarvatnslandið fyrir neðan syðsta hluta Litla-Reyðarbarms. Þarna sé talið að mörkin á milli heimalands Laugarvatns og útlendis eða afréttarlands jarðarinnar séu. Íslenska ríkið leggi ákveðinn skilning í hugtakið heimaland og telji það undirorpið beinum eignarrétti en fjarlægari hlutar lands samkvæmt landamerkjabréfi séu hins vegar afréttarland til sumarbeitar fyrir búfé.

7.3. Land Þingvallakirkju

Að því er varði land Þingvallakirkju, sem Grímsneshreppur eignaðist með makaskiptasamningi 6. apríl 1897, er af hálfu íslenska ríkisins bent á að fleiri heimildir séu til um þetta heiðarland en áðurnefndur makaskiptasamningur.

Í elsta máldaga Þingvallakirkju, Vilkinsmáldaga frá 1397, sé hvorki á það minnst að kirkjan eigi afrétt né að kirkjan eigi hlut í heimalandi. Í máldaga Gísla Jónssonar, biskups í Skálholti, frá 1575 komi fram að kirkjan eigi heimaland allt með gögnum og gæðum og einnig Skjaldbreið og ýmsar jarðir.

Samkvæmt 16. gr. erindisbréfs handa biskupum frá 1. júní 1746 séu Vilkins- og Gíslamáldagar taldir áreiðanlegir og löggiltir og skuli allar þrætur um eignir kirkna, réttindi og kúgildi, er standi á jörðum léns- og bændakirkna, dæmd og útkljáð eftir þeim. Á þessum tíma hafi Þingvallakirkja verið lénskirkja og umrætt erindisbréf konungs, sem gert hafi verið á einveldistíma, hafi lagagildi um eignarhald að heimajörð og eignum þar. Vafi kunni að hafa leikið á um eignarrétt kirkjunnar að jörðinni sjálfri þar sem landið hafði verið gert að allsherjarfé. Þessum vafa hafi hins vegar verið eytt með birtingu erindisbréfsins. Öðru máli gegni hins vegar um afréttinn. Hann sé utan jarðarinnar og því eigi erindisbréfið ekki við um hann.

Nær samhljóða Gíslamáldaga sé lýsing Þingvallakirkju í vísitasíubók Brynjólfs Sveinssonar frá 25. apríl 1644. Tveimur áratugum síðar hafi sami máldagi verið færður óbreyttur inn í vísitasíubók Þórðar biskups Þorlákssonar nema hvað fleiri jarðir séu þá eignaðar Þingvallakirkju.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segi að kirkjustaðurinn á Þingvöllum hafi átt afrétt á Skjaldbreiðarhrauni sem hafi ekki verið brúkaður í yfir 40 ár. Láti prestur brúka fyrir afrétt Ármannsfell, Kvíindisfell og Gagnheiði. Fleiri jarðir eigi afrétt í Skjaldbreiðarhrauni, ekki aðeins hjáleigur Þingvallakirkju, heldur einnig jarðir í einkaeign, svo og Grímsnesingar og virðist svo hafa verið frá fornu fari. Svo virðist sem þetta hafi valdið ágreiningi því að árið 1740 hafi presturinn á Þingvöllum séð ástæðu til að lögfesta landareign kirkjunnar. Hafi hann ætlast til að eftir það léki ekki vafi á um hver væri raunverulega eigandi afréttarins.

Ekki sé vitað hvernig Þingvallakirkja eignaðist afrétti sína í öndverðu. Við samanburð máldaga megi ætla að afrétturinn hafi komist undir eignarráð kirkjunnar á 15. öld eða í byrjun 16. aldar. Þó geti leikið á þessu vafi. Benda megi á að eigi síðar en á 14. öld hafi skipting landsins í afrétti verið komin nokkurn veginn í fast horf og fyrir siðaskipti hafi flestar kirkjur verið búnar að eignast þær eignir og hlunnindi sem þær bjuggu að síðar öldum saman. Sennilegt sé að kirkjan hafi snemma eignast afrétt eða beitarítök þótt þess sé ekki getið í Vilkinsmáldaga. Ekki hafi alltaf verið talin þörf á að geta þess sem var á allra vitorði. Þegar frá leið hafi þótt tryggara að færa það allt í letur sem kirkjunni var eignað.

Sú tilgáta hafi verið sett fram að flestir afréttir kirkna hafi upphaflega verið beitarítak. Þegar kirkja hafi verið stofnuð hafi hún yfirleitt fengið hlutdeild í heimalandi með gögnum þess og gæðum og að auki beitarítak, ýmist í heimahögum eða uppi á afréttum, nema hvort tveggja væri. En með þessu hafi kirkjubóndi ekki óhjákvæmilega verið að afsala sér öðrum gæðum afréttarins eins og fuglaveiði, silungsveiði eða grasatekju. Smám saman hafi það gerst að afréttareign kirkna

hafi færst yfir á landið sjálft. Ein ástæða þess hafi ef til vill verið sú, að við flestar kirkjur hafi verið máldagi þar sem tekið hafi verið skilmerkilega fram að kirkjan ætti afrétt án þess reyndar að sú eign væri skilgreind nánar. Sambærilegt plagg hafi fæstir bændur haft í höndum. Þeir hafi þannig átt óhægara um vik að verja rétt sinn þótt þeir hefðu viljað. Það sé því hugsanlegt að bændur á þeim jörðum, sem áttu afrétt í Skjaldbreiðarhrauni samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, hafi verið grunlausir um að í raun hafi Markús Snæbjörnsson lögfest Þingvallakirkju víðtækari eignarrétt árið 1740 en beinar heimildir voru fyrir um.

Ljóst sé þegar saga umrædds afréttar Þingvallakirkju sé skoðuð að afrétturinn hafi ekki verið hluti af jörðinni sjálfri eins og haldið hafi verið fram heldur hafi kirkjan einungis átt þar upprekstrarrétt, sem hafi þó varla verið einkaréttur.

Í afsali fyrir afréttarlandinu segi: „Ég Jón Thorstensen prestur á Þingvöllum afhendi Grímsneshreppi til lögfullrar eignar, afnota og umráða afréttarland það allt tilheyrandi Þingvallakirkju o.s.frv.“ Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að hefði eignarland verið gjaldmiðillinn í þessum makaskiptasamningi hefði ekki verið talað um afhendingu heldur sölu. Enn fremur hefði þá verið talað um eignarland eða hluta úr jörð Þingvalla. Þess í stað komi skýrt fram að afhent sé til umráða afréttarland. Í afsalinu sé í fleiri skipti talað um umrætt landsvæði sem afréttarland.

Orð og efni afsala skeri oftast úr um hvað selt sé og í umræddu tilfelli sé það ótvírætt. Meginreglan sé sú að kaupandi öðlist ekki betri rétt en seljandi átti. Því geti kaupandi ekki eignast beinan eignarrétt að landi ef viðsemjandi hans átti þar eingöngu takmörkuð eignarréttindi svo sem beitarrétt. Hins vegar sé hægt að selja tiltekin afnotaréttindi án þess að grunneignarréttur landsins fylgi með í kaupunum. Þannig ráði orð og efni afsala miklu þegar skera þurfi úr um álitaefni eins og því sem hér sé til umfjöllunar. Á þetta hafi reynt í nokkrum dómum Hæstaréttar, sbr. H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn II), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar). Einkum verði að líta svo á að dómarnir um Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði séu fordæmisgefandi í máli þessu en notkun heiðanna, svo og staðhættir, víðátta og gróðurfar þar svipi til afréttarlands þess sem Grímsneshreppur eignaðist í fyrrnefndum makaskiptum við Þingvallakirkju.

7.4. Sameignarafréttur Grímsnesinga

Af hálfu íslenska ríkisins er á það bent að engar heimildir séu til um nám þess lands sem nú teljist innan landamerkjalýsingar sameignarafréttar Grímsness. Landnáma sé mjög glögg hvað þetta varði og ljóst sé að allur afrétturinn sé utan þess lands sem numið var. Kröfulína íslenska ríkisins miðist við lýsingu á landnámi á þessu svæði svo sem fyrr greini og sé vísað til þess.

Af hálfu íslenska ríkisins er því mótmælt að jarðeigendur í hreppnum hafi öðlast beinan eignarrétt að afréttinum á grundvelli landnytja. Á það sé bent að af tilteknum nytjum megi ráða hvort landið sé undirorpið beinum eignarrétti þess sem nytjar landið eða hvort hann eigi þar einungis óbein eignarréttindi. Meginreglan sé sú að land, sem nytjað hafi verið til beitar og smalað að frumkvæði fjallskilastjórnar, sé þjóðlenda. Land, sem nytjað hafi verið til búrekstrar með byggingum og öðrum mannvirkjum, sé hins vegar eignarland. Sameignarafréttur Grímsness sé í flokki þess fyrrnefnda, þ.e. þjóðlenda. Kenningar fræðimanna um beinan eignarrétt að landi miðast við að hann stofnist fyrir mannanna verk. Á afréttinum séu hins vegar ekki önnur mannanna verk en þau sem tengist beitarafnotunum. Því geti hann ekki verið undirorpinn beinum eignarrétti.

Því sé mótmælt að jarðeigendur í Grímsnesi geti stutt eignartilkall sitt til afréttarins með vísan til landamerkjabréfs og þinglýsingu þess. Svo sem fyrr greini sé landamerkjabréf fyrst og fremst afmörkun yfirráðasvæðis og af hálfu íslenska ríkisins séu engar athugasemdir gerðar um mörk afréttarins. Þinglýsing sé ekki sönnun fyrir öðrum rétti en þeim sem þinglýst var og að því er afréttinn varði sé það yfirráðaréttur yfir afréttarlandi.

Þá sé ekki hægt að fallast á þá málsástæðu gagnaðila ríkisins að ríkisvaldið hafi margsinnis

viðurkennt eignarrétt jarðaeigenda í Grímsneshreppi að afréttinum. Ekki sé bent á nein slík tilvik í greinargerð og til dæmis beri framlögð landamerkjalýsing ekki með sér að henni hafi verið þinglýst.

Af hálfu íslenska ríkisins sé því haldið fram að sá sem haldi því fram að tiltekið land sé eignarland beri sönnunarbyrðina fyrir því. Það land, sem ekki tekst að sanna að sé undirorpið beinum eignarrétti, sé þá þjóðlenda. Þessa reglu megi leiða af almennum reglum um sönnunarfærslu.

Við skoðun heimilda um umráð og nýtingu og önnur atriði sem máli skipti sé alveg ljóst að sameignarafréttur jarðeigenda í Grímsnesi sé sams konar landsvæði og Landmannaafréttur. Um hann hafi Hæstiréttur sagt: „Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlast eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla, hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og ef til vill annarrar takmarkaðrar notkunar."

Með vísan til þess sem hér hafi verið rakið sé því haldið fram að almenn rök og samfelld réttarþróun allt til þjóðlendulaga hafi leitt í ljós að íslenska ríkið sé eigandi að þessu afréttarsvæði sem hér sé til úrlausnar. Réttur þessi leiði til óskerts réttar íslenska ríkisins til hvers konar jarðefna og námuvinnslu, jarðhita, vatnsafls og hagnýtingar þess. Einnig umferðarréttar, fuglaveiða, dvalar og náttúruskoðunar fyrir landsmenn en að virtum einkarétti afréttareigenda til upprekstrar. Það liggi ljóst fyrir að réttarþróun að núverandi stöðu mála sé á þá lund að enginn hafi getað eignast grunnrétt að hálendissvæðum utan numdra landa. Við athugun á því hvað felist í hugtökunum almenningur og afréttur séum við Íslendingar í þeirri einstæðu aðstöðu að hafa skjallegar frásagnir um það er Ísland var numið en þær séu taldar áreiðanlegar af sagnfræðingum. Samkvæmt þeim heimildum sé greint frá yfir 400 landnámum og sé hvergi getið um þau nema þar sem um er að ræða eignarlönd sem síðar hafi verið byggð. Einnig sé talið áreiðanlegt að Jónsbók í núverandi afritum sýni hvaða lög giltu hér 1281. Þá sé einnig talið sannað að í Jónsbók hafi verið tekin upp eldri ákvæði að miklu leyti óbreytt hvað landbúnað og landnot varðar. Frá Jónsbók hafi öll réttarþróun verið á þá lund að eigna ríkisheildinni á hverjum tíma grunnrétt að löndum utan eignarlanda og þá þau réttindi sem grunnrétti fylgi. Þessi þróun felist m.a. í nýbýlatilskipun 1776, áliti landbúnaðarnefndar 1877, nýbýlalögum 1897, vatnalögum 1923, námulögum og síðar lögum um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, t.d. áliti beggja hluta fossanefndar 1917, náttúruverndarlögum og lögum um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum.

Nú á dögum verði einnig að taka tillit til nútímaviðhorfa réttarþjóðfélags. Í því tilliti beri að líta til þess grundvallaratriðis að ríki er óhugsandi nema það eigi landið undir sér og frumeignarréttur að landi sé ávallt á hendi ríkisheildarinnar en einkaeignarréttur sé innan þeirra marka sem beinar sannanlegar heimildir verði leiddar að. Verði íslenska ríkinu ekki úrskurðaður grunnréttur að þessu umdeilda afréttarsvæði séu ekki líkur til að annað land, sem líkt sé á farið með, fái aðra meðferð og þá sé spurning hvort pláss sé fyrir ríkishugtak hér á landi.

7.5. Kaldárhöfði

Þinglýstur eigandi jarðarinnar Kaldárhöfða sé Þingvallakirkja og fyrirsvar fyrir hana í þessu máli sé á hendi fjármálaráðuneytisins. Af hálfu íslenska ríkisins er vísað til landamerkjabréfs Kaldárhöfða frá árinu 1884 sem samþykkt hafi verið frá aðliggjandi jörðum. Samkvæmt þeirri landamerkjalýsingu eigi jörðin land allt inn til Þrasaborga á miðri Lyngdalsheiði en þangað séu ýmsar jarðir og afréttir taldir ná.

Ljóst sé að land jarðarinnar fyrir neðan Lyngdalsheiðina hafi verið numið í öndverðu, þ.e. allt það land sem vegna legu og nota geti talist hæft til heilsársnota. Landnám Gríms í Grímsnesi hafi náð að Sogi í vestri og meðfram því að Þingvallavatni. Þar með verði Kaldárhöfði síðasti bærinn í vestri í landnámi hans. Ekki sé ljóst nákvæmlega hvar á Lyngdalsheiði landnámsmörkin séu þar sem heiðin sé mjög aflíðandi og hæsti punktur hennar, í Þrasaborgum, einungis í 404 m hæð. Þá sé

frekar afmarkað svæði umhverfis Þrasaborgir í 300 m hæð en meginhluti hennar sé í 200 m hæð eða meira. Við Kaldárhöfða hagi þannig til að heiðin sé rétt fyrir ofan bæinn sem standi í kvos undir henni. Væri sá hluti jarðarinnar, sem liggur á Lyngdalsheiðinni og allt til Þrasaborgar, ekki talin beinum eignarrétti háð heldur þjóðlenda væri jörðin nánast landlaus. Því verði að telja að land ofan bæjarkvosarinnar hafi verið með í landnáminu og teljist til heimalands jarðarinnar enda geri enginn annar tilkall til hennar.

Um lagarök er vísað til þess að samkvæmt 1. gr. laga nr. 58/1998 sé eignarland landsvæði sem háð sé einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fari með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segi til um á hverjum tíma. Núverandi landsvæði innan landamerkja jarðarinnar Kaldárhöfða sé slíkt landsvæði. Allt land jarðarinnar til Þrasaborga sé þannig heimland, undirorpið beinum eignarrétti landeiganda.

8. SJÓNARMIÐ JARÐEIGENDA O.FL.

8.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps er þess krafist að óbyggðanefnd leggi fram sáttatillögu í málinu í samræmi við 15. gr. laga nr. 58/1998. Meginhlutverk óbyggðanefndar hljóti að vera að sætta aðilja enda geti úrskurðir hennar vart verið bindandi um eignarréttindi. Með þátttöku í málsmeðferð fyrir nefndinni sé á engan hátt verið að viðurkenna úrlausnarvald hennar að þessu leyti. Eignarréttur, sem byggist á athugasemdalausum þinglýstum heimildum, verði hvorki takmarkaður né tekinn af landeigendum með úrskurði óbyggðanefndar og sé hvers konar ráðagerð um það mótmælt.

Í greinargerð jarðeigenda o.fl. segir að krafa þeirra um að vísa beri frá óbyggðanefnd kröfu ríkisvaldsins um að þjóðlendur nái inn í þinglýst eignarlönd byggist á því að samkvæmt 72. gr. stjórnarskrárinnar verði ekki hróflað við eignarrétti manna nema með lögum. Í þjóðlendulögunum sé ekki að finna neina heimild til eignarnáms heldur sé þvert á móti hnykkt á því í lögunum að þjóðlendur séu utan eignarlanda. Óbyggðanefnd hafi því ekki lagaheimild til að úrskurða að til þjóðlendna skuli teljast land sem nú liggur innan þinglýstra landamerkja bújarða eða afrétta þar sem lögaðilar hafi þinglýst afsal fyrir eignarrétti sínum þar sem með þeim hætti væri í raun verið að svipta viðkomandi eiganda eignarrétti sínum. Þar með væri land, sem eigandinn hefur fullkomna eignarheimild fyrir í dag og sem viðurkennt hefur verið af yfirvöldum að hann eigi, sbr. skráningu í fasteignamat og aðrar opinberar skrár, ekki lengur fullkomin eign hans heldur væri honum gert að sækja rétt sinn fyrir dómstólum. Höfði landeigandinn ekki mál fyrir dómstólum innan 6 mánaða frá úrskurði óbyggðanefndar til viðurkenningar á eignarrétti sínum glati hann endanlega eignarrétti að umræddu landi. Landeigandanum væri gert að sækja mál fyrir dómstólum til að verja eignarrétt sinn. Á því sé byggt að málsmeðferð þessi standist ekki 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu um réttláta málsmeðferð fyrir dómi og því beri að vísa kröfum, sem lúta að þinglýstum eignarlöndum frá óbyggðanefnd, sbr. 3. mgr. 15. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998.

Í öðru lagi sé frávísunarkrafan á því byggð að óbyggðanefnd sé ekki óháður úrskurðaraðili. Það að leggja þurfi málin undir óbyggðanefnd með þeim hætti sem ráð sé fyrir gert í lögum nr. 58/1998, sé andstætt 1. mgr. 70. gr. stjórnarskrárinnar um réttláta málsmeðferð fyrir dómi, svo og 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu. Mannréttindadómstóll Evrópu hafi talið ákvæði þetta eiga við um ákvarðanir stjórnvalda, sem hafi áhrif á eignarrétt og atvinnuréttindi manna í víðtækri merkingu. Í 19. gr. laga nr. 58/1998 sé vissulega að finna ákvæði um heimild einstaklinga til að bera ákvörðun óbyggðanefndar undir dómstóla enda sé það gert innan mjög skamms tíma, þ.e. 6 mánaða. Engu að síður sé því haldið fram að málsmeðferðin geti ekki verið réttlát. Í fyrsta lagi benda jarðeigendur o.

fl. á það hversu skammur málshöfðunarfresturinn sé. Í öðru lagi er á það bent, að þegar óbyggðanefnd, sem heyri undir forsætisráðuneytið, hafi tekið ákvörðun um að tiltekin landspilda skuli teljast þjóðlenda og sæta þannig forsjá forsætisráðuneytisins, þá verði þolandinn, þ.e. hinn raunverulegi landeigandi, að höfða dómsmál og vera þannig sóknaraðili í máli til þess að fá þessari ákvörðun stjórnvaldsins hnekkt. Við því sé að búast að staða stjórnvaldsins sé þá mun sterkari þar sem sérhæfð nefnd hafi þá þegar tekið afstöðu með málstað ríkisvaldsins. Af þessum sökum beri að vísa hvers konar ágreiningi um eignarréttindi frá óbyggðanefnd og beri nefndinni sjálfri að taka afstöðu til frávísunarkröfunnar með úrskurði.

Í greinargerð jarðeigenda o.fl. eru eftirfarandi athugasemdir gerðar við lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998:

Kanna þurfi hvort úrskurðir óbyggðanefndar kunni að vera ógildanlegir þar sem þjóðlendulög standist hvorki stjórnarskrá né mannréttindasáttmála Evrópu. Í þessu sambandi beri að huga sérstaklega að tveimur atriðum. Í fyrsta lagi hvort löggjafanum sé heimilt að færa eignarrétt að almenningum og eigendalausum svæðum, er nú lúti fullveldisrétti Alþingis, til ríkisins, þ.e. til forsætisráðuneytisins, til þinglýstrar eignar. Telja jarðeigendur o.fl. að það gerist í raun þegar land sé úrskurðað þjóðlenda og spyrja hvort slíkt „landnám“ sé heimilt nú. Minnt sé á að ákvæði Jónsbókar um að „almenningar skulu vera sem að fornu hafa verið“ sé í fullu gildi. Í Landmannaafréttarmálunum hafi verið tekist á um eignarréttindi á Landmannaafrétti. Í fyrra málinu hafi verið synjað um viðurkenningu á eignarrétti sveitarfélaganna og/eða jarðanna á afréttinum. Í síðara málinu hafi kröfu ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti þess á umræddu landi hins vegar verið hafnað. Alþingi geti tæplega breytt niðurstöðu dómstóla að þessu leyti og falið eignarréttinn að umræddu landsvæði ríkisvaldinu með lögum. Slík lagasetning kunni að brjóta í bága við 65. gr. stjórnarskrárinnar um jafnræði aðila. Standist slík lagasetning megi spyrja hvort ekki hefði verið eðlilegra að ákveða með lögum að Landmannahreppur ætti hið umdeilda landsvæði með hliðsjón af því að þeir einir hefðu nytjað landið.

Í öðru lagi sé því haldið fram að það fari gegn jafnræði málsaðila og stríði gegn almennri réttlætiskennd að forsætisráðherra skipi óbyggðanefnd, er eigi að úrskurða um eignarrétt að landi, sem fallið geti til ríkisvaldsins er lúti stjórn forsætisráðuneytisins. Enginn geti verið dómari í eigin sök. Sjónarmið um að skipan þessi stríði gegn réttlátri málsmeðferð leiði til þess að úrskurðir óbyggðanefndar kunni að verða ógildanlegir. Með þessu sé ekki verið að lýsa yfir vanhæfi nefndarmanna heldur hvernig staðið sé að skipan í nefndina. Þeim tilmælum sé beint til óbyggðanefndar að hún taki ábendingar þessar til meðferðar og segi af sér komist hún að þeirri niðurstöðu að þjóðlendulögin standist ekki stjórnarskrá eða að skipan nefndarinnar standist ekki hlutleysis- og jafnræðisreglur.

Þá er því haldið fram að óbyggðanefnd beri að leita umsagnar allra þeirra aðila, sem að hinu umdeilda landsvæði kunni að koma, svo sem Náttúruverndarráðs, héraðsnefndar Árnessýslu, Grímsneshrepps, Landgræðslunnar, iðnaðarráðuneytisins, Sambands íslenskra sveitarfélaga og allra þeirra aðila sem veitt geti upplýsingar um eða tengist hinu umdeilda landsvæði með einhverjum hætti.

Kröfugerð ríkisvaldsins hafi verið kærð til umboðsmanns Alþingis vegna meints brots á meðalhófsreglu, rannsóknarreglu og andmælareglu stjórnsýslulaga.

Loks er því haldið fram að óbyggðanefnd geti ekki tekið einstök svæði til úrlausnar fyrr en fyrir liggi kröfugerð til alls landsins svo gæta megi jafnræðis við úrlausn málanna. Með öðru móti verði ekki nægilega rannsakað hvernig eignarhaldi sé almennt háttað á landi sambærilegu því sem hér er til umfjöllunar.

8.2. Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur

Að því er varðar hið eiginlega afréttarland, þ.e. það land, sem hreppurinn hefur ekki eignast sem lögpersóna með kaupum, er á því byggt að það hafi verið numið í öndverðu og sé í óskiptri sameign eigenda þeirra lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á

afréttinum. Afrétturinn hafi verið nýttur til fulls allt frá landnámsöld eftir því sem mögulegt var hverju sinni af eigendum jarða í hreppnum en hreppsfélagið hafi farið með málefni afréttarins fyrir hönd jarðeigenda allt frá stofnun hreppsfélagsins.

Að því er varðar það land, sem fyrrverandi Grímsneshreppur eignaðist úr landi Laugarvatnsjarðarinnar árið 1917 og úr landi Þingvallajarðarinnar árið 1897, er á því byggt að það sé fullkomin eign Grímsnes- og Grafningshrepps. Land þetta hafi tilheyrt ofangreindum jörðum og verið fullkomið eignarland þegar hreppurinn eignaðist það og lagði það til afréttarins.

Að því er varðar land jarða í Grímsnesi, sem liggja að Lyngdalsheiði, er á því byggt að það sé undirorpið beinum eignarrétti og er í þeim efnum vísað til ýmissa þinglýstra eignaryfirfærslugerninga og landamerkjalýsingar jarðanna. Þar sem ríkisvaldið hafi ekki gert kröfur vegna heimalanda þessara jarða verði að álykta að ríkisvaldið viðurkenni að jarðirnar séu undirorpnar beinum eignarrétti. Kröfur eigenda þessara jarða um að viðurkenndur verði beinn eignarréttur þeirra að jörðunum séu hins vegar ítrekaðar.

Auk ofangreinds er af hálfu jarðeigenda o.fl. byggt á landamerkjalýsingu afréttarlandsins og þeirra jarða, sem í hlut eigi. Enn fremur að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt þannig að bindandi sé að umrætt land, innan landamerkja, sé undirorpið beinum eignarrétti og því verði ekki hnekkt nú, mörg hundruð árum síðar.

Við setningu landamerkjalaga nr. 5/1882 og síðar nr. 41/1919 hafi ætlun löggjafans verið sú að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau skráð og að leyst yrði úr ágreiningi um þau, væri hann fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku þeirra laga hafi valdsmönnunum, hverjum í sínu umdæmi, borið að rannsaka hvort landamerkjum hefði verið þinglýst. Allt til ársins 1981 hafi verið gert ráð fyrir að sérstakur dómstóll, landamerkjadómstóll, skæri úr ágreiningi um landamerki. Löggjafarvaldið hafi með þessu viljað tryggja að landamerki væru sem skýrust og að um þau þyrfti ekki að deila. Með landamerkjalögunum hafi átt að koma góðri skipan á þessi mál í eitt skipti fyrir öll og hafi fyrirmælum laganna verið fylgt og landamerkjalýsingar gerðar fyrir nær allar jarðir. Landamerkjalögin frá 1882 hafi ekki kveðið á um það hvaða land eða hver landgæði fylgdu jörðum eða öðrum fasteignum enda hafi ekki verið um það deilt. Alkunna hafi verið að eignarlöndum fylgdi fullkominn eignarréttur og að afréttarlönd væru í sameign eigenda þeirra jarða sem afrétturinn tilheyrði.

Afréttir hafi á þessum tíma verið taldir undirorpnir fullkomnum eignarrétti sem einungis takmarkaðist af eignarrétti annarra landeigenda. Um þetta hafi ekki verið deilt enda hafi þetta sameiginlega land fyrst og fremst verið nýtt til beitar fyrir sauðfé og hesta.

Í 1. gr. landamerkjalaganna sé mælt fyrir um að landeigendur eða fyrirsvarsmenn jarða þar sem eigi séu af völdum náttúrunnar glögg landamerki skuli setja slík merki, svo sem með girðingum, skurðum eða vötnum með hæfilegu millibili, enda hafi eigi áður verið sett greinileg merki sem löglega sé við haldið. Framangreind regla eigi m.a. við um merki milli jarða og afrétta eða annarra óbyggðra lendna ef sá sem land á að afrétti eða lendu krefst þess. Landamerkjalýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjalaganna 1882, hafi víða verið byggðar á eldri heimildum svo sem lögfestum, máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingum og eftirlitsskyldu valdsmanna sem leitt hafi til þess að um sé að ræða fullkomnar heimildir um landamerkin og þannig eignarrétt þinglýstra eigenda. Landamerki þessi og þetta fyrirkomulag beri að virða. Af hálfu hreppsins og jarðeigenda sé talið að ekki sé hægt að raska landamerkjum með því að setja meira en öld síðar lög, sem kveði á um eignarrétt ríkisvaldsins að stórum landsspildum, sem í meira en 100 ár hafi verið taldar innan þinglýstra landamerkja jarða eða eftir atvikum í sameign tiltekins fjölda jarða. Ríkisvaldið geti ekki slegið eign sinni á land sem sé undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi verið það í yfir 100 ár. Hér hljóti venjuréttur og hefðarsjónarmið að vega þungt.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og sé hún vissulega skyld námi þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi var lokið. Lengi hafi verið óvissa um hvort hefðarréttur gilti hér á landi. Í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746 hafi verið kveðið á um að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi sem verið hefðu kirkjueign. Víða megi sjá þess stað að út frá því hafi verið gengið að hefðarreglur Norsku eða Dönsku laga (1683 og 1687) giltu hér á landi. Einnig sé vikið að hefðarreglum í nokkrum tilskipunum, sbr. konungsbréf frá 18. apríl 1761, nýbýlatilskipunina frá 1776 og tilskipun frá 17. apríl 1833 er varði óðalsrétt á Íslandi. Landsyfirréttur hafi í dómi frá 5. maí 1830 gengið ótvírætt út frá því að hefðarreglur Norsku laga giltu á Íslandi þó að rétturinn hafi síðar, eða í dómi frá 19. desember 1887, hafnað hefðarreglum. Hefð hafi síðan fyrst og fremst haft gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905. Ákvæði 1. gr. hefðarlaga sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt þessu megi halda því fram að úr því að hefðarlög heimili eignarhefð á landi, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem ekki sé eignarrétti undirorpið. Í fyrri Landmannaafréttardóminum sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð verði unnin á landi sem sé afréttareign. Sama megi lesa út úr 3. gr. þjóðlendulaga i.f. Gaukur Jörundsson telji að eignarhefð verði unnin á landi hvort heldur um sé að ræða afrétt eða almenning ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt. Hann telji þó að gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að tefla. Því sé hins vegar ekki haldið fram að afréttur Grímsnesinga hafi verið eigendalaust land heldur sé ljóst að landið hafi verið numið og nýtt sameiginlega af jarðeigendum í Grímsnesi. Sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt jarðeigenda í hreppnum. Gaukur Jörundsson telji jafnframt að slaka beri á kröfum til eignarhalds eftir því sem verðmætið og allar aðstæður gefi minna tilefni til víðtækra umráða og fjölbreyttra nota. Í dómi Hæstaréttar frá 20. janúar 1939 hafi verið fallist á eignarhefð engjalands enda þótt hefðandi virtist hafa haft lítil sem engin önnur not af landinu en til slægna.

Engu breyti um eignarhaldið hvort hefðandi lands er einn aðili eða margir sameigendur. Það að landið hafi frá upphafi nánast einungis verið nýtt til beitar og þótt þeir sem það nýttu, hafi nýtt það sameiginlega og að um afréttamálefni og fjallskil hafi gilt almenn lög þá breyti það ekki því að þessir sameigendur hafi nýtt landið eins og kostur var í fullan hefðartíma og meira en það og jafnframt meinað öðrum not þess. Ríkisvaldið hafi ekki nýtt afréttarland Grímsnesinga með nokkrum hætti. Þrátt fyrir að sveitarfélögin hafi snemma haft afskipti af nýtingu afrétta með skipulagningu smölunar og eyðingu refa geti slík stjórnsýsluleg afskipti ein sér ekki haft í för með sér yfirfærslu eignarréttarins frá jarðeigendum til sveitarfélagsins eða ríkisvaldsins. Venjuréttur og hefð falli hér saman og eigi að leiða til þess að afrétturinn tilheyri jörðunum í hreppnum sem hafi nýtt landið öldum saman.

Miklu síðar hafi því verið haldið fram að jarðeigendur ættu einungis beitarrétt á afréttinum og sé þar um útúrsnúning að ræða enda þjóni það hagsmunum valdhafa að beinn eignarréttur að landsvæði þessu tilheyri ríkisvaldinu. Þessa pólitísku niðurstöðu, sem menn telja almannahagsmunum hagfelldari, sé síðan reynt að búa í skrautbúning þess lagaumhverfis sem við lifum í nú. Af hálfu hreppsins og jarðeigenda er því haldið fram að virða beri þá skipan sem gilt hafi um aldir og staðfest hafi verið m.a. með landamerkjalögunum frá 1882 og að eignarréttindi verði ekki færð í hendur ríkisvaldsins með almennum lögum.

Þrátt fyrir að Hæstiréttur hafi talið að ríkisvaldið geti farið með ákveðin umráð lands í skjóli valdheimilda sinna sé ekki þar með sagt að löggjafinn geti framselt vald þetta til stjórnvalda og jafnframt falið stjórnvöldum að skera úr um það hvaða land skuli vera undirorpið eignarrétti ríkisvaldsins og hvað skuli skilið eftir handa raunverulegum eigendum landsins. Hér sé fyrst og fremst um pólitískar deilur að ræða sem færðar hafi verið að nokkru leyti í lögfræðilegan búning. Minni deilurnar á margan hátt á þær deilur, sem í byrjun síðustu aldar hafi verið um eignarrétt að vatni og vatnsföllum.

Í þessu máli sé aðstaðan um margt með líkum hætti og þegar fossamálið var til umfjöllunar í byrjun 20. aldar. Ríkisvaldið leitist við að slá eign sinni á land sem sé háð eignarrétti einstaklinga. Eðlilegra hefði verið að skorið hefði verið úr ágreiningi þessum fyrir hlutlausum dómstóli í stað stjórnsýslunefndar og að sönnunarbyrðin um eignarrétt ríkisins að hálendi landsins utan þinglýstra landamerkja jarða hefði hvílt á ríkisvaldinu. Komist óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að land sem einstaklingur eða lögaðili telur sig eiga skuli vera þjóðlenda sé slík niðurstaða andstæð stjórnarskrá.

Á því er byggt að löggjafarviljinn hafi ekki staðið til þess að land, sem nú sé innan þinglýstra landamerkja bújarða, verði talið til þjóðlendna, samanber umræður og álýktanir um málið á Alþingi. Þá er vísað til meðalhófsreglu stjórnsýslulaga því til stuðnings að ekki skuli telja meira land til þjóðlendu en sem brýna nauðsyn beri til og sátt sé um að teljast skuli þjóðlenda.

Af hálfu jarðeigenda o.fl. er á því byggt að landsvæði það, sem um sé deilt í máli þessu, þ.e. afréttarlandið, hafi allt verið numið í öndverðu. Vísað er til rits Haraldar Matthíassonar, Landið og Landnáma. Bændur í Grímsnesi hafi öðlast beitarrétt á þessu svæði með samkomulagi við eigendur og fyrir venju. Snemma hafi orðið til reglur um nýtingu beitar á umræddu sameignarlandi og hafi sveitarfélögin fljótlega tekið við skipulagningu á fjallskilum. Engu skipti í hvers eigu landið sé, sem smala þurfi, sbr. 4. gr. núgildandi laga um afréttarmálefni og fjallskil, nr. 6/1986, sbr. 52. gr. sömu laga. Samkvæmt nýbýlatilskipuninni 1776 hafi konungur sett lög um heimild til stofnunar nýbýla á eigendalausum svæðum og hafi því í raun allt land utan eignarlanda talist í eigu ríkisins. Engin nýbýli hafi hins vegar verið stofnuð á Grímsnesafrétti á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar. Það styðji jafnframt þá fullyrðingu að landið sé undirorpið fullkomnum eignarrétti að við stólsjarðauppboðin 1794 hafi lönd verið seld samkvæmt konungsúrskurði sem fullkomin eignarlönd samkvæmt uppkölluðum landamerkjum. Þannig beri ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að landamerki hafi verið önnur fyrir gildistöku landamerkjalaganna 1882.

Mótmælt sé þeirri túlkun sem fram komi í greinargerð ríkisins um að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd eftir nýtingu þeirra. Í fyrsta lagi sé viðurkennt af fræðimönnum að afréttarland geti verið fullkomið eignarland ef ljóst sé að það hafi í öndverðu eða síðar orðið undirorpið fullkomnum eignarrétti. Mjög stór hluti lands á Suðurlandsundirlendi sé ekki í heilsársnotum af skiljanlegum ástæðum. Yfir vetrartímann sé landið gegnfrosið og enginn skepna fari um það. Vetrarbeit sé nú víðast aflögð með nútímalandbúnaðarháttum.

Að því er varði staðhæfingar í greinargerð ríkisins um aðgreiningu lands í heimalönd og afrétti telji jarðeigendur að innan jarðanna sé ekki um afrétti að ræða í þeirri merkingu, sem heimamenn leggi í orðið afréttur. Sumar jarðir, svo sem Þingvallajörðin, hafi hins vegar mjög víðfeðm heimalönd. Slíkt land, sem í eðli sínu geti flokkast sem afréttarland í víðustu merkingu þess orðs, sé hins vegar að mati hreppsins eignarland enda viðurkennt af fræðimönnum að slíkt land geti verið undirorpið beinum eignarrétti. Á slíku landi séu t.d. ekki gerð fullkomin fjallskil af hálfu fjallskilastjórnar enda að hluta til um einkaland jarða að ræða sem jarðeigendur smali sjálfir. Þá benda jarðeigendur á að á vorin sleppi menn fé sínu í heimalönd og smali síðan til rúnings. Einnig sé ám sleppt í heimalönd á haustin eftir að lömb hafi verið tekin undan. Á afréttinn reki menn hins vegar fé í byrjun sumars og óheimilt sé að fara með fé í afrétt til haustbeitar.

Af hálfu jarðeigenda o.fl. er tilgátum þeim, sem fram komi um landnám Íslands í greinargerð ríkisins, mótmælt. Ekkert bendi til þess að lönd hafi verið numin með þeim hætti, sem greint sé frá í greinargerð ríkisins, heldur sé mun líklegra að stórvötnin hafi ráðið þar sem þeirra naut við. Þannig hafi fræðimenn talið að mjög víða hafi land verið numið allt til jökla enda sé Landnáma alls ekki óljós að því er þetta varði. Gróðurfar nú veiti enga vísbendingu um þetta enda sé það nú með allt öðrum hætti en við landnám samkvæmt kenningum fræðimanna á því sviði.

Af hálfu jarðeigenda o.fl. er talið að taka verði Landnámu með fyrirvara sem réttarheimild. Er á það bent að lýsingar Landnámu hafi verið taldar benda til þess að um beinan eignarrétt að landi væri að ræða, s.s. í H 1960 726 (Skeljabrekka) og H 1994 2228 (Geitland). Lýsing Landnámu á

landnámi í Grímsneshreppi sé óvenjuskýr og alls ekki óljósari en lýsing hennar á landnámi Geitlands. Ljóst sé að land hreppsins hafi allt verið numið.

Þá benda jarðeigendur o.fl. á að í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi) hafi vafinn verið metinn sökunaut í hag. Viðkomandi skotveiðimenn hafi verið sýknaðir m.a. vegna vafa um hvar þeir voru staddir, vafa um landamerki og fleira á grundvelli sönnunarreglna opinbers réttarfars. Í málsmeðferðinni fyrir óbyggðanefnd beri hins vegar að túlka vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eða að hve miklu leyti land hafi verið nýtt landeiganda í hag hafi hann athugasemdalausa þinglýsta eignarheimild í hendi. Ríkið beri því sönnunarbyrðina fyrir því að umþrætt land hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því eigendalaust. Á það sé bent að fullkomið eignarland sé að sjálfsögðu mun verðmætara en beitarréttur eða annar takmarkaður eignarréttur að landi. Þá sé því mótmælt að með hinum svokölluðu skotveiðidómum hafi Hæstiréttur slegið á fast að eignarlönd manna gætu aldrei náð upp fyrir gróðurmörk eða ákveðna hæðarlínu. Einnig sé bent á að kröfulína ríkisins í máli þessu sé ekki studd neinum skynsamlegum rökum og taki hún til dæmis ekki mið af gróðurfari eða gróðurbeltum. Bent er á þá skoðun gróðursérfræðinga að landið hafi allt verið gróið við landnám en að gróður á viðkvæmustu stöðunum hafi síðar hopað vegna kólnandi veðurs og búsetu manna. Það og margt fleira bendi til þess að landið hafi verið numið lengra inn til landsins en byggðin nái í dag.

Þá er af hálfu jarðeigenda o. fl. mótmælt þeim skilningi talsmanns ríkisins að H 1975 55 (Arnarvatnsheiði) geti ekki haft fordæmisgildi í máli þessu. Bent sé á að til grundvallar niðurstöðunni hafi legið lögfesta eiganda Kalmanstungu frá 1879 og séu fræðimenn á þeirri skoðun að ekki verði annað ráðið af niðurstöðu Hæstaréttar en að landið, sem um hafi verið deilt, sé fullkomið eignarland.

Jarðeigendur o. fl. telja að land innan Þingvallajarðarinnar hafi ekki sambærilega stöðu og Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði. Þar hafi vissulega verið um afréttarlönd að ræða en ekki heimalönd. Menn hafi mun víðtækari not af heimalöndum jarða en afréttarlandi en þar skipti mestu máli að eigendur jarða geti bannað öðrum not heimalanda þó víðfeðm séu.

Þá vísa jarðeigendur o. fl. til framlagðra fjallskilasamþykkta en þar komi fram hvernig nýtingu afréttarins hafi verið háttað. Þar sé t.d. lagt bann við því að utansveitarfé gangi á afréttinn.

Í þjóðlendulögunum sé eignarland skilgreint sem „landsvæði sem háð er einkaeignarrétti þannig að eigandinn fer með öll venjuleg eignarráð þess“. Af hálfu jarðeigenda o.fl. er því haldið fram að allt land, sem þeir hafi þinglýsta eignarheimild fyrir, sé eignarland. Innan þinglýstra landamerkja fari landeigendur einir með öll venjuleg eignarráð, bæði raunveruleg og réttarleg yfirráð.

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er því haldið fram að alls staðar í Árnessýslu sé land innan þinglýstra landamerkja undirorpið beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi hefði enginn tilgangur verið með setningu landamerkjalaga frá 1882 hefðu þau ekki átt að veita eigandanum beinan eignarrétt að því landi sem landamerki jarðar hans náðu til. Ekkert bendi til þess í lögskýringargögnum að ráð hafi verið fyrir því gert að innan þinglýstra landamerkja geti annars vegar verið land sem jarðareigandinn eigi aðeins afnotarétt að og hins vegar land sem undirorpið sé fullkomnum eignarrétti. Svo virðist sem með lögunum 1882 hafi verið reynt að koma skikki á þessi mál, þ.e. hvar mörk eignarlanda og afrétta liggja. Löggjafinn hafi skipað málum með lögum án þess að raska eignarrétti. Teljist afréttur eigendalaus sé rangt að halda því fram að enginn hafi farið með hið „eigendalausa“ svæði. Upprekstrarfélög eða sveitarfélög hafi farið með yfirráðin á afréttinum fyrir hönd eigenda jarða í hreppnum sem átt hafi afréttinn í óskiptri sameign.

Tilgangurinn með lögum um þjóðlendur hafi fyrst og fremst verið sá að gera ríkisvaldið að þinglýstum eiganda þeirra landsvæða sem enginn hafi skjöl fyrir að hann eigi en svo hátti til um hluta afrétta og jökla á hálendi Íslands. Landamerkjalýsingar ráði þar mjög miklu.

8.3. Grímsnesafréttur

Af hálfu jarðeigenda o. fl. er á því byggt að hið eiginlega afréttarland, þ.e. það land, sem hreppurinn

hefur ekki eignast sem lögpersóna með kaupum, svo sem hátti til um hluta af Laugarvatns- og Þingvallajörðunum, sé eign eigenda þeirra lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum. Eigendur þessara lögbýla hafi veitt hreppnum umboð til að lýsa kröfum fyrir þeirra hönd. Af hálfu jarðeigenda o. fl. sé á því byggt að landsvæði þetta hafi verið numið í öndverðu og það síðan fylgt jörðunum. Landið sé því í óskiptri sameign eigenda þeirra lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi sem upprekstrarrétt eigi á afréttinn. Afrétturinn hafi verið nytjaður af eigendum jarða í hreppnum allt frá landsnámsöld en hreppsfélagið hafi farið með málefni hans fyrir hönd jarðeigenda allt frá stofnun hreppsfélagsins. Afrétturinn hafi verið nýttur til fulls eftir því sem mögulegt var hverju sinni. Til dæmis hafi landið verið nýtt til beitar, grastekju, veiða, skógarhöggs, kolagerðar og námutöku en einnig hafi hluti landsins verið leigður aðilum í ferðaþjónustu. Hreppurinn hafi lagt vegi á afréttinum og fengið samþykkt deiliskipulag á hluta hans. Orðið afréttur hafi um langan aldur verið notað yfir þetta sameignarland en sú orðnotkun dragi á engan hátt úr eignarrétti jarðanna að landsvæðinu.

Jarðeigendur o.fl. kveða efnislegar kröfur sínar hvað varðar afréttarlandið í heild byggjast á þinglýstum afsölum og landamerkjalýsingu afréttarlandsins. Um Laugarvatnslandið sé vísað til afsalsins frá 1917. Þá hafi ríkisvaldið viðurkennt fullkominn eignarrétt áður Grímsneshrepps að hluta úr Þingvallajörðinni með áritun sinni á makaskiptasamninginn frá 6. apríl 1897. Samkvæmt ofangreindum heimildum sé afrétturinn fullkomin eign annars vegar hreppsins og hins vegar eigenda jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi sem upprekstrarrétt eigi á afréttinn með öllum gögnum og gæðum. Enn fremur sé á því byggt að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt, þannig að bindandi sé, að umrætt land, innan landamerkja, sé undirorpið beinum eignarrétti og því verði ekki hnekkt nú, mörg hundruð árum síðar.

8.4. Laugarvatnsland

Við munnlegan málflutning kvaðst talsmaður Grímsnes- og Grafningshrepps gera þá breytingu á kröfulýsingu að hún tæki einnig til skákar úr landi Laugarvatns sem væri afmörkuð af línu dreginni úr Reyðarbarmi í norðasta Kálfstind, þaðan með stefnu í Eldborgir að línu sem dregin væri úr Skefilfjallahorni að Hrútfjöllum og þaðan í Reyðarbarm. Breytingu þessari var ekki mótmælt af hálfu talsmanns íslenska ríkisins.

Í greinargerð jarðeigenda o.fl. segir að með afsali dagsettu 17. nóvember 1917, þinglýstu 28. maí 1918, hafi Grímsneshreppur eignast hluta af jörðinni Laugarvatni í Laugardal. Með þessum hætti hafi afréttarland Grímsnesinga við Skjaldbreið verið tengt heimalöndum jarða í hreppnum. Á þessum tíma hafi Laugardalur tilheyrt Grímsneshreppi en þegar afréttarlandi hreppanna hafi verið skipt við stofnun Laugardalshrepps hafi þessi hluti Laugarvatnsjarðarinnar komið í hlut Grímsneshrepps. Landamerkjabréf fyrir jörðina hafi verið gert 12. maí 1890 og sé það að mestu leyti í samræmi við lögfestu fyrir jörðina frá 1669. Laugarvatnslandið sé fullkomið eignarland og sé þess krafist að viðurkennt verði að það sé fullkomin eign sveitarfélagsins Grímsnes- og Grafningshrepps.

8.5. Land Þingvallakirkju

Með makaskiptasamningi 6. apríl 1897 hafi Grímsneshreppur eignast hluta af jörðinni Þingvöllum í Þingvallasveit. Í staðinn hafi sveitarfélagið afsalað eignarjörð sinni, Kaldárhöfða, til ríkisins vegna þjóðkirkjunnar. Makaskiptasamningur þessi hafi verið staðfestur af hálfu ríkisvaldsins 6. apríl 1897 og honum þinglýst 16. júní 1897. Þrátt fyrir að landsvæði þetta sé nefnt „afréttarland“ í makaskiptasamningnum frá 1897 sé ljóst af orðalagi samningsins að verið var að afsala fullkomnu eignarlandi. Með gjörningi þessum hafi eignarland Grímsnesinga á hálendinu verið aukið verulega og komið sem viðbót við afréttarland jarðanna í sveitinni. Á þessum tíma hafi Laugardalur tilheyrt Grímsneshreppi en þegar afréttarlandi hreppanna hafi verið skipt við stofnun Laugardalshrepps hafi

þetta landsvæði komið í hlut Grímsneshrepps. Land Þingvallakirkju sé fullkomið eignarland og sé þess krafist að viðurkennt verði að það sé fullkomin eign sveitarfélagsins Grímsnes- og Grafningshrepps. Landamerkjabréf fyrir jörðina hafi verið gert 1. september 1886 og sé það að mestu leyti í samræmi við eldri heimildir um landamerki jarðarinnar.

Af hálfu jarðeigenda o.fl. er bent á að fram komi í Gíslamáldaga, vísitasíubókum, lögfestum, svo og Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns að umrætt landsvæði hafi verið eign Þingvallakirkju. Enn fremur er bent á að þó að landið hafi ekki verið nýtt af kirkjunni í einhvern tíma eða verið nýtt af öðrum óátalið af kirkjunni hafi það ekki útrýmt eignarrétti Þingvallakirkju. Þá er á það bent að í erindisbréfi handa biskupum 1. júní 1746 séu Vilkins- og Gíslamáldagar taldir áreiðanlegir og löggiltir. Erindisbréfið hafi lagagildi og þar sem enginn munur sé gerður á eignarhaldi kirkjunnar á landsvæði því, sem hér sé til umfjöllunar og öðru landi kirkjunnar í Gíslamáldaga, verði að telja að umrætt landsvæði hafi verið fullkomin eign Þingvallakirkju.

9. SJÓNARMIÐ LANDSVIRKJUNAR

Af hálfu Landsvirkjunar er atvikum máls lýst svo að fyrirtækið reki á hinu tilgreinda landsvæði, svæði nr. 1, stærstu orkuver fyrirtækisins og mannvirki sem þeim tengist, svo sem stíflur, uppistöðulón, vatnsvegi, háspennulínur, spennavirki svo og ýmis önnur mannvirki sem tengist starfsemi þess, sbr. 2. grein laga nr. 42/1983, um Landsvirkjun, með síðari breytingum.

Landsréttindi, vatnsréttindi (fallréttindi), heimildir til byggingar og reksturs orkuvera og mannvirkja, sem þeim eru tengd, þar með talið uppistöðulóna, stíflna, vatnsvega, miðlunarmannvirkja, orkuflutningslína, spenna- og rofavirkja og hvers kyns annarra mannvirkja á hinu auglýsta landsvæði, byggjast annars vegar á sameignarsamningi, dagsettum 1. júlí 1965, milli ríkisstjórnar Íslands og Reykjavíkurborgar um Landsvirkjun og hins vegar einkum á lagaheimildum og virkjunar- og framkvæmdaleyfum ráðherra fyrir hverja einstaka virkjun svo og samningum við sveitarfélög og einstaklinga svo sem rakið sé í kröfugerð.

Með lögum um Landsvirkjun, nr. 59/1965, hafi verið ákveðið, sbr. 1. gr. laganna, að ríkisstjórnin og borgarstjórn Reykjavíkur skyldu setja á stofn virkjanafyrirtæki er nefnist Landsvirkjun. Í 4. gr. laga nr. 59/1965 komi fram að Landsvirkjun taki við öllum vatnsréttindum og réttindum ríkisins og Reykjavíkurborgar til virkjana í Sogi og í Þjórsá við Búrfell, sbr. 6. gr., svo og öllum áætlunum og undirbúningsframkvæmdum ríkisins vegna virkjunar við Búrfell. Í 5. gr. laganna hafi verið kveðið á um að ríkið og Reykjavíkurborg legðu Landsvirkjun til, sem endurgjaldslaust stofnframlag, eignir þær og réttindi sem tiltekin hafi verið í 4. gr.

Í greinargerð segir að heimild til virkjunar Efra-Sogs ásamt gerð stíflu við útfall Þingvallavatns, með heimild til miðlunar frá 102 m y.s. að sumri til 103 m y.s. að vetri, hafi verið veitt með bréfi atvinnumálaráðuneytisins 20. júní 1955, sbr. skjal nr. 126.

Þá kveður Landsvirkjun austurenda stíflu við útfall Efra-Sogs úr Þingvallavatni vera í landi Kaldárhöfða. Réttindi þau í Grímsneshreppi, sem ríkið hafi afhent við stofnun Landsvirkjunar, hafi verið vatnsréttindi Kaldárhöfða frá Þingvallavatni niður í Úlfljótsvatn ásamt 38 ha. landi, sbr. sameignarsamning ríkis og Reykjavíkurborgar um Landsvirkjun, sbr. skjal nr. 109. Jörðin sé að öðru leyti í eigu ríkisins.

Landsvirkjun kveðst leggja áherslu á að fyrirtækið sé eigandi framangreindra vatnsréttinda og nauðsynlegra landsréttinda og krefst þess að það verði viðurkennt af óbyggðanefnd, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Það feli í sér að ekki sé heimilt að ákvarða endurgjald skv. 4. mgr. 3. gr. þjóðlendulaga fyrir nýtingu réttindanna. Rétt sé þó að benda á að réttindi þessi séu ekki innan þess svæðis sem ríkið krefjist að verði viðurkennt sem þjóðlenda. Ekki sé því víst að fjalla þurfi um framangreind réttindi Landsvirkjunar í úrskurði óbyggðanefndar.

Landsvirkjun kveður Hrauneyjafosslínu (220 kV) liggja á afréttarlandi, að austan frá mörkum við Laugardalshrepp og vestur að mörkum Þingvallahrepps. Lagaheimild fyrir byggingu línunnar sé í lögum nr. 37/1971 og 1. og 6. mgr. 2. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, með síðari breytingum. Iðnaðarráðherra hafi veitt leyfi fyrir Hrauneyjafosslínu 30. desember 1976, sbr. skjal nr. 117. Heimilda til byggingar línunnar hafi verið aflað hjá viðkomandi sveitarfélögum á árunum 1978-1979 í samræmi við 5. gr. skipulagslaga, nr. 31/1968, og gengið frá samningum við sveitarfélög og einstaklinga á árinu 1979 um bætur fyrir línubygginguna, sbr. skjöl nr. 137, 138 og 147.

Þá kveður Landsvirkjun byggingu 400 kV háspennulínu frá Sultartangavirkjun að aðveitustöð Landsvirkjunar við Brennimel í Hvalfirði fyrirhugaða. Á því landsvæði, sem hér um ræði, muni línan liggja samhliða Hrauneyjafosslínu, sem sé 220 kV. Almenna lagaheimild fyrir byggingu línunnar sé að finna í lögum um Landsvirkjun, nr. 42/1983. Hrauneyjafosslínan sinni orkufrekum iðnaði á Grundartanga í Hvalfirði. Sé þar um að ræða járnblendiverksmiðjuna og álbræðslu Norðuráls. Upphafleg stærð álversins miðist við 60 þúsund tonna ársframleiðslu en umhverfismat og samningar geri ráð fyrir að unnt verði að stækka álverið í tveimur áföngum þannig að ársframleiðslan miðist við 180 þúsund tonn. Verði álver Norðuráls stækkað þannig að það geti framleitt 180 þúsund tonn á ári og ef bætt verður við fjórða ofni í verksmiðju íslenska járnblendisins sé ljóst að leggja þurfi framangreinda Sultartangalínu 2, þ.e. frá Sultartangavirkjun að aðveitustöð á Brennimel í Hvalfirði til að sinna aukinni orkuþörf fyrirtækjanna. Svo sem að framan greinir muni hún liggja samhliða Hrauneyjafosslínu og krefjast sambærilegra réttinda, m.a. til umferðar og viðhalds.

Landsvirkjun tekur fram að fyrirtækið mótmæli öllum kröfum um að ríki, sveitarfélög, aðrir lögaðilar eða einstaklingar eigi beinan eignarrétt að afréttarlandi nema þeim sem kröfuna hefur uppi takist að sanna fullkominn eignarrétt, sbr. H 1981 1584 (Landmannaafréttur), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), að öðrum kosti teljist afréttarland vera þjóðlenda, sbr. 1. og 2. gr. laga nr. 58/1998. Í 2. mgr. 5. gr. sömu laga sé kveðið á um að þeir sem geti sannað að þeir eigi réttindi innan þjóðlendu skuli halda þeim rétti í samræmi við ákvæði laga þar um. Þessa grein beri að skilja sem svo að ekki sé unnt að ákvarða endurgjald vegna beinna eða óbeinna eignarréttinda innan marka þjóðlendu, sem fengin séu fyrir gildistöku laganna. Af hálfu Landsvirkjunar er áréttað að hvort sem það landsvæði, sem til umfjöllunar sé í máli þessu, verður talið þjóðlenda eða eignarland, standi óhögguð þau réttindi sem fyrirtækið hefur fengið með lögum og samningum og sönnur hafa verið færðar á.

Að lokum kveðst Landsvirkjun eiga og reka allmargar mælistöðvar á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu. Sé þess krafist að landsréttindi og umferðarréttindi, sem þurfi til reksturs þeirra, verði viðurkenndur.

10. ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Sjá bls. 55.

11. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR Í MÁLI ÞESSU

Hér verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggist á. Í upphafi verður tekin afstaða til krafna málsaðila um frávísun og fleira vegna málsmeðferðar óbyggðanefndar. Því næst verður fjallað um landnám á því svæði sem hér er til meðferðar, gerð grein fyrir niðurstöðum óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða og loks tekin afstaða til krafna Landsvirkjunar.

11.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Við fyrirtöku málsins 29. febrúar 2000 kom fram krafa Grímsnes- og Grafningshrepps um að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu og var í því sambandi vísað til 15. gr. laga nr. 58/1998. Eftirfarandi ákvörðun óbyggðanefndar var af þessu tilefni færð til bókar við fyrirtöku 28. mars:

> Ákvæði 15. gr. laga nr. 58/1998 er svohljóðandi: „Óbyggðanefnd leitar sátta með aðilum nema telja verði að sáttatilraun verði árangurslaus.“ Ákvæðið kveður ekki á um skyldu óbyggðanefndar til að leggja fram sáttatillögu. Í því felst að nefndin skuli sjálf meta hvort og með hvaða hætti leitað skuli sátta. Við það mat hefur óbyggðanefnd í huga að málsaðilar hafa ekki forræði á hvers kyns ágreiningi fyrir nefndinni. Þá ber þess að geta að gagnaöflun stendur nú yfir í umræddum málum.
>
> Það er mat óbyggðanefndar að forsendur til að leita sátta séu ekki fyrir hendi að svo komnu máli. Ofangreindri kröfu er því hér með hafnað.

Í greinargerð Sigurðar Jónssonar hrl. fyrir hönd eigenda jarða og afrétta í Grímsnes- og Grafningshreppi, sem lögð var fram á fundi óbyggðanefndar 8. maí 2000, var þess krafist að kröfum ríkisvaldsins er lytu að þinglýstum eignarlöndum yrði vísað frá óbyggðanefnd, málflutningur færi ekki fram fyrr en umboðsmaður Alþingis hefði látið í ljósi álit sitt á atriðum sem til hans hafi verið beint með kvörtun af hálfu lögmannsins og umsagnir ýmissa aðila lægju fyrir. Jafnframt var farið fram á að framkomin frávísunarkrafa yrði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að fyrirhuguðum málflutningi fyrir óbyggðanefnd kæmi.

Af þessu tilefni var eftirfarandi ákvörðun kynnt málsaðilum þann 29. maí 2000:

> Með hliðsjón af aðdraganda málsins og þá einkum skilgreiningar og auglýsingar nefndarinnar á því svæði sem nú er til meðferðar, eru ekki forsendur til að fjalla sérstaklega um kröfu um frávísun á ákveðnum þáttum kröfugerðar íslenska ríkisins. Úrlausn um þau atriði tengist og fellur saman við efnismeðferð málsins, enda á ákvæði 2. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998 ekki við í þessu sambandi, sbr. áðurnefndan aðdraganda að málsmeðferð á svæðinu og verksvið nefndarinnar almennt.
>
> Þá vill óbyggðanefnd benda á, að óbyggðanefnd er stjórnsýslunefnd og hlutverk hennar er skýrt afmarkað í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Það er ekki á verksviði óbyggðanefndar að meta stjórnskipulegt gildi laga, enda hefur það verið talin grundvallarregla í íslenskum rétti að slíkt sé ekki á verksviði annarra en dómstóla, sbr. 2. gr. l. nr. 33/1944, sbr. einnig 60. gr. sömu laga.
>
> Óbyggðanefnd telur að skylda til að leita álits þeirra aðila sem lögmaðurinn tilgreinir verði hvorki leidd af 4. mgr. 10. gr. né 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig 10. gr. stjórnsýslulaga, nr. 37/1993.
>
> Engin lagaheimild er fyrir hendi til þess að fresta máli uns úrlausn umboðsmanns Alþingis liggur fyrir.

Óbyggðanefnd byggir forsendur sínar á reglum eignarréttar sem raktar eru í úrskurði þessum og úrskurðar á grundvelli þeirra meðal annars um mörk eignarlanda og þjóðlendna. Þessum almennu reglum er beitt í hverju máli og eru málin flutt fyrir nefndinni með það fyrir augum. Óbyggðanefnd telur ekki að kröfur fyrir aðra landshluta geti breytt forsendum eða niðurstöðu fyrir það mál sem nú er til umfjöllunar og telur að með beitingu sömu reglna eignarréttarins á öll landsvæði sé tryggt að jafnræðis verði gætt í málum fyrir nefndinni. Kröfu um að úrskurðir í Árnessýslu verði ekki kveðnir upp fyrr en kröfum hafi verið lýst fyrir allt landið er því hafnað.

11.2. Landnám

Eins og áður hefur komið fram greinir Landnámubók frá tveimur landnámsmönnum í Grímsneshreppi hinum forna. Annar þeirra var Ketilbjörn hinn gamli Ketilsson en hann „nam Grímsnes allt upp frá Hǫskuldslœk ok Laugardal allan ok alla Byskupstungu upp til Stakksár ok bjó at Mosfelli“. Hinn landnámsmaðurinn er nefndur Grímur „ok nam Grímsnes allt upp til Svínavatns“. Báðar þessar lýsingar gefa mjög óljósa mynd af því landsvæði sem numið var og virðast jafnvel stangast á. Til að mynda hefur verið vakin athygli á því að miðhluti Grímsness sýnist hafa legið í landnámi þeirra beggja, Gríms og Ketilbjarnar. Þó þykir sennilegast að landnámsmörk Gríms hafi verið Hvítá að sunnan og austan og Sogið að vestan upp til Þingvallavatns. Einnig virðist mega ályktа af frásögn Landnámu að Lyngdalsheiði hafi verið í landnámi Ketilbjarnar en að öðru leyti ríkir óvissa um efri mörk landnámanna.

Þá greinir Landnáma frá því að Ingólfur Arnarson hafi numið land milli Ölfusár og Hvalfjarðar fyrir utan Brynjudalsá, austur að Öxará, miðja vegu milli Almannagjár og Brúsastaða, að því er talið er. Ekki er hins vegar greint frá landnámi austan og norðan við Öxará fyrr en kemur að landnámi Ketilbjarnar gamla í Grímsnesi. Óvíst er um nákvæma legu eða stærð svæðisins á milli tveggja fyrrgreindra landnáma en af þessum lýsingum má ráða að innan þess liggja nú Þingvellir, a.m.k. sunnanverðir, og jarðir í Þingvallahreppi, austan við Þingvallavatn. Eftir því sem dregur norðar og austar upp af Þingvallavatni verður hins vegar óljósara hvar landnám Ingólfs og Ketilbjarnar hefur endað. Umfjöllun Landnámu um landnám í Borgarfirði veitir engar upplýsingar um það svæði sem hér er til umfjöllunar.

Ólafur Lárusson taldi að svæði þetta hefði í fyrstu verið almenningur sem enginn taldi sér til eignar. Heimildir benda til að snemma hafi búseta hafist á þessum slóðum, sbr. frásögn Íslendingabókar um land Þóris kroppinskeggja í Bláskógum. Fræðimenn eru almennt sammála um að Bláskógar hafi síðar fengið nafnið Þingvellir. Óljóst er þó um nákvæm mörk Bláskógajarðarinnar og hafa komið fram mismunandi kenningar um það atriði.

Í greinargerð um gróðurfar á því svæði, sem hér er til umfjöllunar, er komið fram að í upphafi landnáms hafi birkiskógur eða kjarr að jafnaði teygt sig upp undir 400 m y.s. hæð yfir sjávarmáli en þar fyrir ofan hafi tekið við víðir, lyng og ýmsar harðgerar jurtir. Í máli nr. 1/2000, Þingvallahreppur, kemur fram að fjalllendið á vestur- og suðvesturhluta Þingvallakirkjulands sé raklendara, þar sé mikil úrkoma og snjóþyngsli sem séu gróðri hagstæð. Þar séu gróðurskilyrði því að jafnaði betri nema þar sem hæð fjalla er yfir gróðurmörkum.

Þá er fram komið að milli Oks og Geitlandsjökuls hafi legið þjóðleið þeirra sem komu úr Vestfirðingafjórðungi og Norðlendingafjórðungi vestanverðum og tengst leið Borgfirðinga.

Samkvæmt framangreindu verður ekki af Landnámu ráðið að svæðið á milli landnáma Ingólfs Arnarsonar og Ketilbjarnar gamla hafi verið numið. Umfangi þessara landnáma er þó ekki lýst nákvæmlega og samsvarandi óvissa um afmörkun lands þeirra á milli. Óbyggðanefnd telur ekki útilokað að svæðið milli Öxarár, Lyngdalsheiðar og Hrafnabjargarháls hafi verið numið að einhverju leyti, sbr. vísbendingar um að þar hafi mjög snemma tekist byggð, a.m.k. á svæðinu suðvestan- og suðaustanverðu, hagstætt gróðurfar og nálægar samgönguleiðir.

11.3. Björk

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 1. júní 1886 telst innan landamerkja jarðarinnar Bjarkar og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Tryggva Tómassyni, þinglýstum eiganda jarðarinnar, um eignar-réttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar í kafla 3.3.

Björk er ein þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999,

þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998.

Elsta heimild um Björk er frá 16. öld og er jörðin þá eign Skálholtskirkju. Bjarkar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboðinu 18. júní 1790 og kemst þá í einkaeign. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Bjarkar.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 1. júní 1886. Þar er landamerkjum hennar lýst þannig:

> Syðsta þúfa á Skógarholti er hornmark milli jarðanna Stóruborgar, Klausturhóla og Bjarkar; þaðan sjónhending í stóran stein (Stóristeinn) austarlega á „Langamel"; þaðan sjónhending í þúfu, sem er fyrir ofan austasta Lyngdalsmýraroddann. Þessi þúfa er hornmark milli Klausturhóla, Bjarkar og Þóroddsstaða. Þaðan sjónhending í þúfuna í Stelpuhæð, sem er hornmark milli Bjarkar, Þóroddsstaða og Svínavatns; þaðan sjónhending í þúfuna í Stóruhólahæð; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á Miðmarkahrigg; sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Svínavatns og Stærribæjar; úr þeirri þúfu aptur sjónhending í þúfuna á „Smalaskála", sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Stærribæjar og Brjánsstaða; þaðan sjónhending í þúfuna á Hlauphól, sem er hornmark milli jarðanna Bjarkar, Minniborgar og Stóruborgar, þaðan sjónhending í fyrstnefnda þúfu á Skógarholtum.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 24. júní 1886 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Björk liggja jarðirnar Klausturhólar, Þóroddsstaðir, Sveinavatn, Stærribær, Brjánsstaðir, Minniborg og Stóraborg. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Bréfið er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Bjarkar er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Bjarkar sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 1. júní 1886. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Bjarkar. Jafnframt benda þau gögn málsins sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Bjarkar frá 24. júní 1886 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.4. Búrfell I-III

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 20. október 1884 telst innan landamerkja jarðarinnar Búrfells og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Guðrúnu Halldórsdóttur o.fl., þinglýstum eigendum Búrfells I, og Böðvari Pálssyni, þinglýstum eiganda Búrfells II og III, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðanna í kafla 3.4.

Búrfell (I-III) er á meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á þessum jörðum, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Búrfell er í máldaga sem talinn er frá 13. öld. Jarðarinnar er einnig getið í máldögum 1397 og 1553-1554. Í jarðabókunum 1597, 1686, 1695 og 1708 er Búrfell skráð sem eign Skálholtsstóls. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboði 1794 og kemst þá í einkaeigu. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Búrfells.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 20. október 1884. Þar lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

> Úr þúfu í Þrengslás (sem skal endurbyggjast) bein stefna norður í há Grensás, og áframhaldandi bein stefna í stein þann sem stendur á Nónhólataglinu, svo í klett þann sem stendur austan undir Tjarnarhólum og nefndur er „Hestur“, þaðan í Gildruhólinn, svo í Hnífhól, þaðan bein stefna um Sauðadalinn í Gilfarveg, sem liggur niður úr Búrfellsfjalli úr vatninu á Vatnsásnum. Úr Vatnsásnum áframhaldandi bein stefna í vestar Gilklofann sem liggur ofan úr norðari Búrfellsfjallsenda vestur að austari brún á Búrfellshálsi, þaðan yfir Búrfellsdal upp eptir Lingdalsheiði Klapparhólinn við efri Beinugrófarenda, og þaðan í Þrasaborgir, þaðan aptur til suðurs í Markagil sem liggur vestan við Lingbrekku, þaðan bein stefna í norðurendann á Grænugróf, svo eptir miðri Grænugróf og þaðan í Berjaholtalæk, svo ræður hann til Búrfellslækjar, svo ræður hann (Búrfellslækur) til áðurnefnds Þrengsla-áss.
>
> Hér að auki tilheyrir jörð þessari svo kallaður „Hólmi“, fyrir sunnan Búrfellslæk, sem er afmarkaður í suðursíðuna með gömlum lækjarfarveg.
>
> Þar að auki á jörðin skógarítak í Miðengislandi sem liggur innan þeirra ummerkja er nú skal greina: Frá kirkjuvaðinu á Búrfellslæk suður vestari kirkjugötuna suður á hraunbrún, svo ræður brúnin til landnorðurs í Kálfshóla, þaðan bein stefna norður í Búrfellslæk.
>
> Þar á móti á jörðin Miðengi slægjuítak, sem kallað er „Ítala“, sem er þríhyrnd spilda siðst við Búrfellslæk, sem takmarkist að austanverðu af litlum farveg sem liggur til vesturs, þvert yfir lækjarbakkann, og þaðan ræður bein stefna vestur í klett í hrauninu.

Landamerkjabréf Búrfells er þinglesið 6. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Jörðinni hefur síðar verið skipt upp í Búrfell I, II og III.

Að Búrfelli liggja Ásgarður, Efri-Brú, Hæðarendi og Miðengi. Bréfið er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða auk Klausturhóla.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Búrfells er getið í heimildum allt frá 13. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Búrfells sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 20. október 1884. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til Búrfells. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Búrfells frá 20. október 1884 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.5. Efri-Brú og Brúarholt

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 4. maí 1887 telst innan landamerkja jarðarinnar Efri-Brúar og taki ekki til

lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Böðvari Guðmundssyni o.fl., þinglýstum eigendum jarðanna Efri-Brúar og Brúarholts, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðanna í kafla 3.5.

Efri-Brú ásamt Brúarholti er á meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðunum, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Efri-Brú er máldagi frá 14. öld. Hennar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695, 1708, 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Efri-Brúar.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 4. maí 1887. Þar lýsa eigendur landamerkjunum þannig:

> Millum landa Efri-Brúar og Syðri-Brúar liggja landamerkin úr Soginu eptir Kaldalæk einum, er rennur í Sogið fyrir sunnan Ljósafoss og ræður sá lækur upp að krók þeim er á honum er fáum föðmum neðar en hann greinist og hverfur í tvær keldur. Úr þessum krók á læknum ræður bein lína austur yfir Hallinn til Draugagils; þá ræður gilið mörkum norðan við nyrðra Hallvelli til Brúarár gengt Gunnlögslækjarminni í Svartabakka austan við ána; frá Gunnlögslæk í Svartabakka ræður bein stefna í Dagmálagil við Búrfellsrætur, og eptir því gili upp eptir fjallshlíðinni, og efst úr gljúfri þess beina stefnu í Vatnsás upp á Búrfelli.
>
> Millum Efri-Brúar og Búrfells úr áðurnefndum Vatnsás, í sömu stefnu í vestari gilklofann, sem liggur úr norðari Búrfellsfjallsenda, vestan við eystri brún á Búrfellshálsi. Þaðan yfir Búrfellsdal upp eptir Lingdalsheiði á Klapparhólinn í efri Beinugrófarenda og þaðan í Þrasaborgir.
>
> Millum Efri-Brúar og Kaldárhöfða, úr miðjum Stapanum, við Sogið, norðanvert við dæluna, beina stefnu í há-Moldásarenda vestri, og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til á brúninni á Brúarskyggnir og þaðan bein stefna í áðurnefndar Þrasaborgir.
>
> Þessi landamerki, sem eru samþykkt og undirskrifuð af öllum eigendum og umráðamönnum jarðarinnar, Efri-Brúar og allra kringumliggjandi jarða, skulu vera óraskanleg um aldur og æfi.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið „sumarið 1887“ og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Jörðinni hefur síðar verið skipt upp í Efri-Brú og Brúarholt.

Að Efri-Brú liggja jarðirnar Syðri-Brú, Kaldárhöfði og Búrfell. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á framangreindum jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Jafnframt liggur jörðin að Úlfljótsvatni og Sogi. Landamerkjabréf Efri-Brúar er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Efri-Brúar er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Efri-Brúar sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 4. maí 1887. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til Efri-Brúar og Brúarholts. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Efri-Brúar frá 4. maí 1887 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.6. Hæðarendi

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 24. maí 1885 telst innan landamerkja jarðarinnar Hæðarenda og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Guðmundi Sigurfinnssyni o.fl., þinglýstum eigendum jarðarinnar, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðarinnar í kafla 3.6.

Hæðarendi er ein þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Hæðarenda er frá 1553 og fyrsta lýsingin á landamerkjum jarðarinnar er svohljóðandi áreiðarbréf frá 1586:

> Það gjörum vér eftirskrifaðir menn, Jón Jónsson p., Stefán Gunnarsson ráðsmann, Jón Gíslason lögréttumann, Snorri Jónsson og Ólafur Arnþórsson góðum mönnum kunnigt með þessu voru opnu bréfi að á miðvikudaginn eftir Maríumessu enu fyrri þann 17. augusti vorum vér viðstaddir í ferð og samreið þá þann góði mann, Ólafur Árnason, afhenti herra Gísla Jónssyni jörðina Hægindi eftir þeirra kaupbréfi og með öllum þeim ummerkjum sem greindri jörðu fylgir og fylgt hefur og Ólafur vissi sönnust vera eftir gamallra manna sögn og lýsingu sem var Gestur Pálsson hver að í 40 ár hafði búið á Hægindum og svo hans sonur, Gvendur Gestsson, hver þar hafði uppalist. Í fyrstu hóf Ólafur sína reið frá fjárhellirinum austan undir Hægindatúni og upp með læknum allt í Baulversvatn og sjónhending úr ósmynninu inu neðra í þann ós fyr ofan vatnið, sem rennur úr Hrólfsgili, og svo úr ósmynninu efra og sjónhending á efra gilsbarminn á Hrólfsgili, sjónhending þaðan og í Grenjabrekkur er liggur fyrir austan Puntamýri [Punttamyre, hdr.], sjónhending þaðan í stein þann sem stendur fyrir vestan Lyngbrekkur á gilsbarminum vestara, sjónhending þaðan og suður í Grænugróf og svo síðan ofan með þeim öllum læk sem rennur í millum Hæginda og Búrfells, allt ofan í kringum Grásteinsvöllu, allt fram í odda þar sem mætast lækirnir, sá sem rennur ofan hjá Hægindum fyr austan en Búrfellslækur fyr vestan og svo upp með þeim læk öllum sem kallast Kálfhólalækur og allt upp að Hægindahellri, þar Ólafur hóf upp sína reið. Item lýsti Ólafur að Hægindi ætti torfskurð í Hægindamýri fyrir vestan Hóla, en Hólar ættu mánaðarbeit í Lyngbrekku í annað mál. …

Hæðarenda er einnig getið í jarðabókunum 1686, 1695, 1708, 1847 og 1861. Í þeim heimildum er ekkert fjallað um landamerki jarðarinnar.

Næst er fjallað um landamerki Hæðarenda í landamerkjabréfi, dags. 24. maí 1885, sem hljóðar svo:

> Frá syðstu hæðinni á Þrasaborgum beina stefnu í Nýpuhól austast í Lingbrekkum, þaðan í Gálgagil, og eptir þeim vatnsfarveg sem úr því er niður í Bauluvatn, þá eptir læknum sem úr því rennur (Hæðarendalæk) heilt af út fyrir Kálfshóla, þaðan eptir gömlu lækjarfari, sem byrjar við lækinn að sunnanverðu og eptir því út í Búrfellslæk, þá eptir honum uppað gömlu lækjarfari að sunnanverðu við lækinn og eptir því þar til það liggur aptur að læknum, og þá eptir læknum aptur upp að lækjarmótum, þaðan eptir vestri læknum sem nefndur er Berjaholtalækur, eptir honum til enda, og þá eptir vatnsfarveg uppaf honum uppí Grænugróf, eptir henni miðri til enda, þaðan beint á fyrstnefndan stað við Þrasaborgir.

Bréfið er þinglesið 6. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Hæðarenda liggja Búrfell, Klausturhólar og Miðengi. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Lýsingar á landamerkjum Hæðarenda er þannig að finna í heimildum frá 1586 og 1885. Þær eru frábrugðnar að því leyti að samkvæmt áreiðarbréfinu er nyrsti punktur að vestanverðu í Grenjabrekkum en í landamerkjabréfinu eru Þrasaborgir nyrsti punktur. Af örnefnalýsingu fyrir Hæðarenda frá 1971 má ráða að Grenjabrekkur eru fyrir norðan Markagil, ekki langt suður af Þrasaborgum.

Elstu heimildir um landamerki jarða á Lyngdalsheiði eru, auk framangreinds áreiðarbréfs, lýsing merkja Laugarvatns og Snorrastaða frá 1497, vitnisburður frá 1618 um landamerki Laugarvatns og lögfestur Klausturhóla frá 1830, 1842 og 1846. Samkvæmt þessum lýsingum utan merkjalýsingarinnar og áreiðarbréfsins eru merki í Þrasaborgir. Klausturhólar eru næsta jörð austan við Hæðarenda og Laugarvatnsjörðin gamla er handan við Þrasaborgir, beint norður af Hæðarenda. Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir jarðir á Lyngdalsheiði, nánar tiltekið á tímabilinu 1884-1890. Allar þessar merkjalýsingar ná í Þrasaborgir á miðri Lyngdalsheiði. Með hliðsjón af gögnum um merki aðliggjandi jarða verður ekki talið að lýsing norðurmarka Hæðarenda í áreiðarbréfi frá 1586 og merkjalýsing Laugarvatns frá 1497 gangi framar lýsingu sömu marka í landamerkjabréfi sem gert er um 300 árum síðar.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Hæðarenda er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Hæðarenda sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 24. maí 1885. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Hæðarenda. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Hæðarenda frá 24. maí 1885 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.7. Kaldárhöfði

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 3. maí 1884 telst innan landamerkja jarðarinnar Kaldárhöfða og taki ekki til lands innan þeirra. Þá lýsir sami aðili fyrir hönd Þingvallakirkju kröfu um beinan eignarrétt að landi jarðarinnar innan sömu merkja. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.1. Um kröfugerð Landsvirkjunar á svæðinu og úrlausn óbyggðanefndar um hana vísast til kafla 3.11. og 12.

Kaldárhöfði er ein þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Kaldárhöfða er frá 16. öld og jarðarinnar er einnig getið í jarðabókum árið 1686, 1695 og 1708. Kaldárhöfði er seldur undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboðinu 18. júní 1790 og kemst þá í einkaeign. Hans er einnig getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Kaldárhöfða.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 3. maí 1884. Þar lýsir eigandi landamerkjum hennar þannig:

Að norðanverðu í miðjann Sprænutanga hinn háa og þaðan beina stefnu í gil það í Driptinni er Stóra skriða kemur úr; verður þá línan sunnan til við svokallaða Brík, sem er í Miðfellslandi og norðan til við Hraunskignir, sem er í Kaldárhöfðalandi, svo úr Stóruskriðugili beina stefnu í miðborgina í Þrásaborginn. En að sunnanverðu, úr Stapanum miðjum norðanvert við Dæluna beina stefnu í há Moldásarenda vestri og ræður Moldás upp hjá stórum steini (Dagmálasteini) sjónhending norðan til við Kaplamýri í steina tvo sem eru vestan til í brúninni á Brúarskignir og þaðan beina stefnu í áðurnefnda Þrásaborg.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 24. maí 1884 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Kaldárhöfða liggja jarðirnar Miðfell og Efri-Brú. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Jörðin liggur einnig að Þingvallavatni, Soginu og Úlfljótsvatni. Landamerkjabréf Kaldárhöfða er áritað um samþykki vegna beggja framangreindra jarða.

Árið 1896 seldi Grímsneshreppur Kaldárhöfða í makaskiptum fyrir „afréttarland Þingvallakirkju“, sjá nánar í kafla 11.11.2.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Kaldárhöfða er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Kaldárhöfða sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 3. maí 1884. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Kaldárhöfða. Jafnframt benda þau gögn málsins sem hér hafa verið reifuð ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Kaldárhöfða frá 3. maí 1884 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.8. Klausturhólar og Hallkelshólar I og II

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 3. júní 1890 telst innan landamerkja jarðarinnar Klausturhóla og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Guðmundi Jóhannessyni o.fl., þinglýstum eigendum jarðarinnar Klausturhóla, Rannveigu Albertsdóttur, þinglýstum eiganda Hallkelshóla I, og Gísla Hendrikssyni, þinglýstum eiganda Hallkelshóla II, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðanna í kafla 3.7.

Klausturhólar og Hallkelshólar I og II eru á meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðunum, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Klausturhóla er í máldaga frá 1397 og um jörðina er einnig fjallað í máldögum frá 1569 og 1570 og konungstilskipun 1652. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1597, 1686, 1695, 1708, 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Klausturhóla.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum jarðarinnar er að finna í svohljóðandi lögfestu Jóns Jónssonar frá 20. júní 1830, sbr. einnig svipaðar lögfestur frá 1842 og 1846:

Eftir skriflegum og munnlegum vitnisburðum þeirra gamalla manna sem verið hafa á Klausturhólum

og þar í grennd sem kunnugir og minnugir sömuleiðis eftir máldögum kirkna og Árna Magnússonar jarðabók lögfesti ég undirskrifaður Klausturhólaland með þess gögnum og gæðum, engjum og ítökum til lands og vatns innan hér téðra landamerkja, sem eru að norðan úr Þrasaborgum sjónhending austur eftir því hæst liggjandi upp á Löngubrekkum og í hæsta og austasta melinn á Hrólfshólahálsinum og í gilið sem þar byrjar neðan undir og rennur ofan á Sláttuflöt, sjónhending aftur úr því gili í þúfuna eður giljaklafana austur af Lyngdalsmýraroddanum sem er hornmark á Klausturhólalandi, en Bjarkarland tekur við að sunnan, og ráða þar mörkum litlu holtin milli Lyngdalslækjanna og sjónhending í stóra steininn austarlega á Langamel og þaðan stefnu í þúfurnar á Skógarholti til þeirrar syðstu, þaðan aftur sjónhending í Tvíbytnuna í Ljósaviki, ræður svo lækurinn úr henni í Engjatungulækinn, þá úr Markakeldu, sem er á vestri lækjarbakkanum á straxnefndum Engjatungulæk og sjónhending eftir þeim vörðum sem eru á Háaleiti sömu stefnu neðan undir hústóftinni í Árnahreysi sem er hornmark og þaðan aftur sjónhending í Gráhellu, þaðan stefnu í vörðuna á Kálfshólakeri og sömu stefnu norður í lækinn, ræður svo Hæðarendalækur mörkum og Bauluvatn, síðan Hrólfsgil upp undir miðja Nípuhólsflöt, þá sjónhending í miðjan Nípuhól og sömu stefnu upp í Þrasaborgir. Sömuleiðis á kirkjan skógarhögg í Miðengislandi til eldiviðar. Fyrirbýð ég einum og sérhverjum að hagnýta sér, yrkja eður yrkja láta Klausturhólaland inna hér téðra landamerkja nema mitt lof eða leyfi hafi, undir fullkomnar bætur sem lög til segja.

Landamerkjum Klausturhóla er næst lýst í landamerkjabréfi, dags. 3. júní 1890, þar sem segir svo:

Milli jarðanna Klausturhóla og Neðraapavatns eru þessi merki: Þrasaborgir hornmark, þaðan bein stefna í þúfu, sem er fyrir ofan austasta Lyngdalsmýrar oddan, þess þúfa er hornmark milli Klausturhóla og Bjarkar.

Milli Klausturhóla og Bjarkar eru þessi merki: næstnefnd þúfa og úr henni sjónhending í stóran stein (Stóri-Steinn) austarlega á Laugamel, þaðan sjónhending í syðstu þúfu á Skógarholti, sem er hornmark milli jarðanna Klausturhóla, Bjarkar og Stóruborgar.

Milli Klausturhóla og Stóruborgar eru þessi merki: úr áðurnefndri þúfu á Skógarholti sjónhending í Tvíbytnu í Ljósaviki, þaðan ræður Tvíbytnulækur og Engjatungulæk.

Milli Klausturhóla og Foss eru þessi merki: Markakelda, sem er vestri bakka Engjatungulækjar; úr Markakeldu sjónhending í Árnahreysi, sem er hornmark milli Klausturhóla, Foss og Hraunkots.

Milli Klausturhóla, Hraunkots og Vaðness eru þessi merki: Úr áðurnefndu Árnahreysi í Gráhellu.

Úr Gráhellu er bein stefna í vörðuna á Kálfshólakeri þaðan sama bein stefna í Hæðarendalæk.

Svo ræður Hæðarendalækur mörkum uppí Bauluvatn, úr Bauluvatni ræður Hrólfsgil upp undir miðja Nýpuhálsflöt, þá sjónhending í miðjan Nýpuhól og úr honum sama stefna í fyrstnefndar Þrasaborgir.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 6. júní 1890 og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Jörðinni hefur síðar verið skipt upp í Klausturhóla, Hallkelshóla I og II. Nyrsti hluti Klausturhóla er í eigu hreppsins og nýttur sem hluti Grímsnesafréttar.

Að Klausturhólum liggja jarðirnar Miðengi, Hæðarendi, Neðra-Apavatn, Björk, Stóraborg, Foss, Hraunkot, Vaðnes og Snæfoksstaðir. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á framangreindum jörðum eftir gerð landamerkjabréfsins. Bréfið er áritað um samþykki vegna allra að-

liggjandi jarða, nema Miðengis og Hraunkots. Landamerkjabréf Miðengis, dags. 24. maí 1885 og þingl. 24. júní 1886, er hins vegar áritað vegna Klausturhóla. Landamerkjabréf Hraunkots er dags. 2. júní 1885 og þingl. 6. júní 1885. Enda þótt gagnkvæmar áritanir skorti ber bréfum Hraunkots og Klausturhóla saman um að merki liggi úr Arnarhreysi að mörkum við Vaðnes, í stefnu á Gráhellu.

Lýsingar á landamerkjum Klausturhóla er þannig að finna í heimildum frá 1830 og 1890. Þeim ber saman í öllum meginatriðum.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Klausturhóla er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Klausturhóla sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 3. júni 1890. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðanna Klausturhóla og Hallkelshóla I og II. Jafnframt benda þau gögn málsins sem hér hafa verið reifuð ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Klausturhóla frá 3. júní 1890 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.9. Neðra-Apavatn

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 2. júní 1890 telst innan landamerkja jarðarinnar Neðra-Apavatns og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Ingibjörgu Ebbu Magnúsdóttur, þinglýstum eiganda jarðarinnar, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar í kafla 3.8.

Neðra-Apavatn er á meðal þeirra jarða sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998.

Elsta heimild um Neðra-Apavatn er frá 13. öld. Í jarðabók frá lokum 16. aldar er Neðra-Apavatn skráð sem eign Skálholtsstóls. Jarðarinnar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Hún var seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboðinu 23. febrúar 1791. Þá er hennar getið í jarðabókunum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Neðra-Apavatns.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 2. júní 1890. Þar er merkjum lýst þannig:

> Úr Apármynni svo lengi sem Apaá ræður, fyrir norðan efra Smiðjuholt og úr áarbotninum þar beint í Stórhól og þaðan sjónhending í Þrasaborgir, úr Þrasaborgum sjónhending í „Markholt“ í þúfu á því, vestan undir nyrsta odda á Lingdalsmýrum, úr Markholti í þúfu á syðstu Lingdalshæð, þaðan sjónhending í þúfur á Melhól, mið Hoffmannahól, nyrsta Tjaldhól og beint í Morulækjarmynni, sem fellur í Stangarlæk, og ræður svo sá lækur merkjum út í Apavatn, sem svo ræður í fyrstnefnt Apármynni.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 6. júní sama ár og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Neðra-Apavatni liggja jarðirnar Klausturhólar, Efra-Apavatn, Mosfell, Þóroddsstaðir og Björk. Er þá ekki tekið tillit til breytinga sem orðið hafa á aðliggjandi jörðum eftir gerð landa-

merkjabréfsins. Þá liggur jörðin að Apavatni. Bréfið er áritað um samþykki vegna allra framangreindra jarða.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Neðra-Apavatns er getið í heimildum allt frá 13. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Neðra-Apavatns sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 2. júní 1890. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Neðra-Apavatns. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Neðra-Apavatns frá 2. júní 1890 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.10. Þóroddsstaðir

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi norðan þess lands sem samkvæmt landamerkjalýsingu frá 15. maí 1885 telst innan landamerkja jarðarinnar Þóroddsstaða og taki ekki til lands innan þeirra. Enginn ágreiningur er því með fjármálaráðherra f.h. ríkisins og Bjarna Þorkelssyni o.fl., þinglýstum eigendum jarðarinnar, um eignarréttarlega stöðu þessa lands. Kröfum íslenska ríkisins í Grímsnes- og Grafningshreppi er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðarinnar í kafla 3.9.

Þóroddsstaðir eru meðal þeirra jarða, sem taldar eru upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, þegar norðurhluti Árnessýslu var tekinn til meðferðar. Ástæða er því til að gera sérstaka grein fyrir athugun óbyggðanefndar á jörðinni, sbr. rannsóknarreglu 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

Elsta heimild um Þóroddsstaði er í jarðabók 1597 og er jörðin þá eign Skálholtskirkju. Þóroddsstaða er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1708. Jörðin var seld ábúanda á stólsjarðauppboðinu 18. júní 1790. Hennar er einnig getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Þóroddsstaða.

Fyrstu lýsingu á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi, dags. 15. maí 1885. Þar er merkjum lýst þannig:

> Að norðanverðu úr Morulækjarminni vestur í þúfu á norðasta Tjaldhól, þaðan beina stefnu í þúfu á mið Hofmannahól, þaðan áfram haldandi stefna um Melhól í þúfu norðast í syðstu Lingdalshæð beint í hornmark millum Klausturhóla og Neðra-Apavatns. Að austan og sunnan ræður Stangarlækur útí Áttungslækjarminni, þaðan bein stefna út í syðstu þúfu á Stelpuhæð, þaðan sjónhending í opinn Lingdalslæk fyrir austan Lingdal, þaðan bein stefna í áðurnefnt hornmark.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 6. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Þóroddsstöðum liggja jarðirnar Björk, Neðra-Apavatn, Stærra- og Minna-Mosfell auk Svínavatns. Bréfið er áritað um samþykki vegna Bjarkar, Neðra-Apavatns og Svínavatns. Landamerkjabréf fyrir Stóra-Mosfell, dags. 26. maí 1887 og þingl. „sumarið 1887“, er áritað vegna Þóroddsstaða. Þá ber landamerkjabréfum Þóroddsstaða og Minna-Mosfells, dags. 25. maí 1887 og þingl. sumarið 1887, saman um að mörk séu um Stangarlæk enda þótt gagnkvæmar áritanir skorti.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Þóroddsstaða er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2. Jafnframt

eru líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Grímsneshreppi. Þá benda fyrirliggjandi gögn til þess að landamerkjum Þóroddsstaða sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 15. maí 1885. Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma.

Svo sem að framan greinir tekur þjóðlendukrafa íslenska ríkisins ekki til jarðarinnar Þóroddsstaða. Jafnframt benda þau gögn málsins, sem hér hafa verið reifuð, ekki til annars en að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Þóroddsstaða frá 15. maí 1885 teljist ekki þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

11.11. Grímsnesafréttur

Grímsnesafrétti má skipta í þrjá hluta sem eiga sér mismunandi uppruna. Þar er í fyrsta lagi um að ræða vesturhluta hins upphaflega Grímsnesafréttar, þ.e. land sunnan og norðan Skjaldbreiðar. Í öðru lagi er um að ræða land sem Grímsneshreppur eignaðist í makaskiptum við Þingvallaprest 1896, þ.e. Skjaldbreið og landsvæði vestur og suðvestur af honum. Í þriðja lagi er um að ræða land úr jörðinni Laugarvatni sem Grímsneshreppur keypti 1917. Öll framangreind landsvæði komu í hlut Grímsneshrepps 1920 er Laugardalshreppur fékk eystri hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar skipt út. Laugardalshreppur var hluti Grímsneshrepps til 1906 og afrétturinn því hinn sami áður. Tvö síðarnefndu landsvæðin hafa ekki verið lögð til Grímsnesafréttar með þeim formlega hætti sem mælt er fyrir um í lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, enda keypt fyrir gildistöku þeirra. Með vísan til skiptingar hins forna Grímsnesafréttar 1920 er litið svo á að þessi landsvæði hafi verið formlega lögð til afréttar. Með þau hefur hins vegar verið farið á sama hátt og aðra hluta Grímsnesafréttar. Loks er þess að geta að hreppurinn á hluta jarðarinnar Klausturhóla og nýtir sem afréttarland en um Klausturhóla er fjallað í kafla 11.8.

Um vesturhluta hins upphaflega Grímsnesafréttar, þ.e. landið sunnan og norðan Skjaldbreiðar, er fjallað í kafla 11.11.1., en um afréttarland Þingvalla og Laugarvatns sem keypt var samkvæmt framangreindu í köflum 11.11.2. og 11.11.3., sbr. einnig mál nr. 1/2000 (Þingvallahreppur) og 3/2000 (Laugardalshreppur).

Land sunnan Langjökuls og ofan byggðar í Þingvalla-, Grímsnes-, Laugardals- og reyndar einnig Biskupstungnahreppi hefur lengi verið nýtt til sumarbeitar fyrir búfé. Þar á milli eru ekki skýr mörk af náttúrunnar hendi ef frá er talið Farið, sem rennur úr Hagavatni í Sandvatn. Áður en svokölluð Hlíðalönd í Biskupstungum voru girt af um 1930 og Farið varð að meiri farartálma en það hafði verið gat sauðfé runnið nokkuð hindrunarlaust frá Hvítá í austri allt vestur til Borgarfjarðardala. Af þessari ástæðu hafa upprekstraraðilar á svæðinu þurft að hafa samráð um smölun og fjallskil. Jafnframt eru lýsingar í eldri heimildum oft þannig að skýr mörk milli upprekstrarsvæða/afrétta einstakra hreppa verða ekki greind.

11.11.1. Vesturhluti hins upphaflega Grímsnesafréttar

Hér verður fjallað um vesturhluta hins upphaflega Grímsnesafréttar, að meðtöldum hluta Þórisjökuls og svæðinu allt upp að Langjökli, sbr. kafla 2.3. Nánar tiltekið er um að ræða tvö landsvæði, annað sunnan og suðaustan og hitt norðan þess lands sem Grímsneshreppur eignaðist í makaskiptum við Þingvallaprest 1896, þ.e. Skjaldbreiðs og landsvæði vestur og suðvestur af honum, sjá nánar í næsta kafla

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að landsvæði þessi verði viðurkennd þjóðlenda í eigu íslenska ríkisins að viðurkenndum rétti afréttareigenda til allra lagalegra afréttarnota, sjá nánar í

kafla 3.1.1. Byggt er á þeim meginröksemdum að engar heimildir séu til um nám þess lands sem nú teljist innan landamerkjalýsingar Grímsnesafréttar. Landnáma sé mjög glögg hvað þetta varðar og ljóst sé að allur afrétturinn sé utan þess lands sem numið var. Kröfulína íslenska ríkisins miðist við lýsingu á landnámi á þessu svæði. Því er mótmælt að jarðeigendur í hreppnum hafi öðlast beinan eignarrétt að afréttinum á grundvelli landnytja.

Af hálfu eigenda lögbýla í Grímsnesi er þess krafist að landsvæði þetta sé eign eigenda þeirra lögbýla í Grímsnes- og Grafningshreppi, sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum, sjá nánar í kafla 3.10. Á því er byggt að það hafi verið numið í öndverðu og síðan fylgt jörðunum.

Um kröfugerð og sjónarmið Landsvirkjunar á svæðinu og úrlausn óbyggðanefndar um hana vísast til kafla 3.11. 9. og 12.

Elsta heimild um hinn upphaflega Grímsnesafrétt er Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín frá 1708. Í lýsingu á jörðinni Efstadal segir svo:

> Afrjett á jörðin ásamt öllum Grímsnesíngum norður og vestur á fjöll kríngum Skjaldbreið, og var þá siður að reka þángað sem heitir Lambahraun. Sá afrjettur er nú aflagður fyrir nær því 40 árum; síðan gánga lömb í búfjárhögum, sem til fjalls vita, og með því jörðin á mikið land til fjalls, þiggja stundum fleiri, stundum færri, sumarhaga fyrir lömb sín af ábúandanum fyrir einhvorn góðvilja eftir því sem um semur.

Í umfjöllun um aðrar jarðir í Grímsneshreppi er vísað í framangreinda lýsingu á Efstadal. Þá segir svo um um afrétt Miðfells í Þingvallasveit:

> Afrjett hefur til forna brúkuð verið í Skjaldbreiðarhrauni og meinast allur þessi hreppur eigi afrjettinn saman við Grímsnesínga, en nú yfir 40 ár hefur þángað ei rekið verið, lagðist það af vegna þess að þaðan voru slæmar heimtur, svo er nú og landið þar mjög blásið og liggur undir snjóum lángt fram á sumur.

Í sóknarlýsingu séra Halldórs Jónssonar á Mosfelli frá 1840 segir svo um afrétt sóknarmanna:

> Í Kræklur og Lambahraun, sem eg heyri sagt, að liggja muni á landamerkjum Þingvalla og Laugardalsjarða (Laugarvatns og Miðdals), en nú í langan tíma ei brúkaðan. Mun helst grasleysi valda, og fé rennur þaðan víðs vegar, so tapast að öllu leyti, hvorsvegna nokkrir sóknarbændur hafa leigt nú um nokkurn tíma Hestfjall af Skálholtseiganda til lambaupprekstur.

Á fundi hreppsnefnda Grímsnes- og Laugardalshreppa 12. maí 1920 var ákveðið að Grímsnesafrétti skyldi skipt þannig á milli hreppanna:

> Kálfstindar ráða inn að Skífilfjallahorni, þaðan sjónhending um Skjaldbreið í Langafell, þaðan í svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum.

Fundargerð þessa fundar var þinglesin og innfærð í landamerkjabók sýslumanns. Á hana verður því að líta sem fullgilt landamerkjabréf að þessu leyti.

Heildarmerkjum afréttarins er fyrst lýst í yfirlýsingu Ásmundar Eiríkssonar oddvita, dags. 26. maí 1975, svohljóðandi:

> Úr vestasta Hrúðurkarli um Fremra Sandfell, þaðan í há Gatfell, um Prestastíg í vestasta horn á Hrafnabjörgum, í suð-austur horn á Hrafnabjörgum, um Eldborgir í Stóra Dímon þaðan í Driftarhorn, í há Þrasaborgir, í Litla-Barmshorn, inn með Litla- og Stóra-Barmi að vestan, þaðan í fremsta Skefil-

fjallahorn inn yfir há Skefilfjöll, þaðan í Skriðuhorn um Skriðuhnjúk, í há Sköflung, þaðan í Langafell síðan inn í Jökul.

Í kafla 6.11.1. er einnig tekin upp yfirlýsing Böðvars Pálssonar hreppstjóra, um landamerki Grímsnesafréttar, dags. 2. maí 1979, og sú lýsing hans sem birt er í Sunnlenskum byggðum. Jafnframt er þar að finna lýsingu Böðvars Magnússonar á vesturmörkum sem birt er í Göngum og réttum. Að einstökum atriðum í þessum lýsingum verður vikið nánar hér á eftir, svo sem ástæða er talin til.

Í fjallskilasamþykktum segir ekkert um merki afréttarins fyrr en í þeirri sem nú gildir, sbr. 2. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996, þar sem segir svo:

Afréttur Grímsneshrepps afmarkast af Hrafnabjörgum, Hlíðargjá og Gatfelli í Hrúðurkarla sem vesturmörk, en að austan ráða Skefilfjöll í Sköflung um Langafell í Klakk í Langjökli.

Þannig var ekki gerð landamerkjalýsing um hinn upphaflega Grímsnesafrétt í kjölfar setningar landamerkjalaganna árið 1882 nema að því er varðar skiptalínu afréttarins 1920. Jafnframt ákituðu fyrirsvarsmenn þáverandi Grímsneshrepps ekki þau landamerkjabréf aðliggjandi landsvæða sem gerð voru. Yfirlýsing oddvita frá 26. maí 1975 er fyrsta heildstæða lýsingin á merkjum núverandi Grímsnesafréttar. Hún er samin tæpum hundrað árum eftir gildistöku hinna upphaflegu landamerkjalaga og ekki verður séð að hún hafi fengið þá meðferð sem landamerkjalög mæla fyrir um varðandi landamerkjabréf. Á hana verður því að líta sem einhliða yfirlýsingu oddvita f.h. hreppsins á heildarlandamerkjum afréttarins. Með hliðsjón af lögskipuðu hlutverki hreppstjóra sem umboðsmanns sýslumanns verður hins vegar ekki talið að í lýsingu Böðvars Pálssonar 1979 felist yfirlýsing af hálfu hreppsins. Eina lögformlega lýsingin á merkjum Grímsnesafréttar í heild sinni er í 2. gr. Fjallskilareglugerðar, nr. 408/1996. Allar fimm framangreindar lýsingar eru samdar u.þ.b. öld eftir gildistöku landamerkjalaga og samningar Grímsneshrepps við Þingvallaprest 1896 og eiganda Laugarvatnsjarðarinnar 1917 lagðir þeim til grundvallar.

Við mat á þýðingu þeirrar lýsingar sem fram kemur í fjallskilareglugerðinni er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um merki afréttarins eða aðliggjandi landsvæða. Með því móti verður annars vegar reynt að skilgreina merki hins upphaflega Grímsnesafréttar og hins vegar þess lands sem í hlut Grímsneshrepps kom við skiptingu afréttarins 1920.

Hér verður fyrst fjallað um þann hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar sem á mörk að makaskiptalandinu frá 1896 til norðurs og vesturs. Þar liggur að austan Laugardalsafréttur, að sunnan sá hluti úr jörðinni Laugarvatni sem hreppurinn keypti 1917 og að suðvestan jörðin Gjábakki í Þingvallahreppi.

Verða fyrst könnuð mörk þessa landsvæðis við Gjábakka í Þingvallahreppi. Landamerkjabréf jarðarinnar er dags. 10. maí 1890 og þingl. 7. júní 1890. Samkvæmt því eru mörk jarðarinnar við hinn upphaflega Grímsnesafrétt og um leið þann hluta hans sem Grímsneshreppur hélt eftir 1920, um línu sem dregin er með stefnu úr Dímon í Stóru-Eldborg; þaðan í landsuðurshorn á Hrafnabjörgum, þaðan beint í útnorðurhorn sama fjalls; síðan í vörðu á Hlíðarstíg. Eldri gögn um merki Gjábakka að þessu leyti liggja ekki fyrir. Ákvæði 2. gr. fjallskilareglugerðarinnar, þar sem Hlíðargjá og Hrafnabjörg eru tilgreind sem syðsti punktur vesturmarka, fær samrýmst þessu og sama máli gegnir um lýsingar oddvita og hreppstjóra frá síðustu öld. Mörkum Grímsnesafréttar og Gjábakka er ekki lýst í elstu heimildum um afréttinn en ekkert í þeim mælir gegn framangreindri lýsingu í landamerkjabréfi Gjábakka. Landamerkjabréfi þessu var þinglýst og á lýsingu þess hefur verið byggt síðan án athugasemda yfirvalda eða ágreinings. Það bendir til þess að hún sé í samræmi við það sem almennt er talið gilda. Jafnframt er ljóst að hagsmunaaðilar hafa haft réttmæta ástæðu til að vænta þess að merkjum jarðarinnar við afréttinn sé rétt lýst. Líta verður svo á að landamerkjabréf jarðarinnar gildi til fyllingar ákvæði 2. gr. fjallskilareglugerðarinnar sem er mun ónákvæmara.

Að vestan og norðan liggur land það sem Grímsneshreppur fékk í makaskiptum við Þingvalla-

prest 1896. Samkvæmt makaskiptasamningnum er þar um að ræða „afrjettarland“ austan við línu sem dregin er yfir u.þ.b. mitt land kirkjunnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, dags. 1. sept. 1886 og þingl. 7. júní 1890. Nánar tiltekið liggur lína þessi „frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan í beina stefnu í hæsta hnúkinn á Galtafelli, og þaðan í beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum“. Svo sem áður hefur komið fram greina heimildir um Grímsnesafrétt frá 1708 og 1840 frá því að Grímsnesingar hafi beitt fé sínu innan þess „afréttarlands“ sem þeir festa hér kaup á, sbr. orðalagið „vestur á fjöll kringum Skjaldbreið“ og örnefnið „Skjaldbreiðarhraun“. Eðlilegt er þó að miða við að merkjum Grímsnesafréttar hins forna og Þingvallakirkjulands, austan við makaskiptalínuna, sé rétt lýst í landamerkjabréfi hins síðarnefnda, enda enginn fyrirvari gerður um annað í makaskiptasamningnum tíu árum síðar. Samkvæmt landamerkjabréfinu liggja merkin eftir norðureggjum Hrafnabjarga og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess.

Að austanverðu er Laugardalsafréttur sem var hluti Grímsnesafréttar til 1920. Ákvæði 2. gr. fjallskilasamþykktarinnar kveður á um merki úr Skefilfjöllum í Sköflung og þaðan í Langafell. Þannig er tekið mið af landamerkjabréfinu frá 1920, þ.e. skiptalínunni, nema hvað lýsing bréfsins hefst í því landi sem hreppurinn keypti úr Laugarvatni 1917, sbr. tilgreiningu Kálfstinda, og fer beint í Langafell. Lýsingar oddvita og hreppstjóra miðast einnig við kennileiti í Laugarvatnslandinu syðst en þegar norðar dregur er mörkum lýst austar en í fundargerð eða reglugerð, þ.e. í Skriðuna. Sú lýsing samræmist hins vegar ekki landamerkjabréfinu frá 1920 og kemur þegar af þeirri ástæðu ekki til álita. Mörk Grímsnesafréttar og Laugardalsafréttar fyrir sunnan Skefilfjöll og norðan Laugarvatnslands ráðast af því hvaðan stefna er tekin að sunnan í Skefilfjöll þar sem lýsing fjallskilareglugerðarinnar hefst. Landamerkjabréfið frá 1920 miðar við Kálfstinda, án nánari tilgreiningar, en hreppstjóri við Hrútafjöll 1979. Við þetta síðarnefnda kennileiti er nú miðað í skipulagi bæði Grímsnes- og Grafningshrepps og Laugardalshrepps og því eðlilegt að leggja það til grundvallar. Að sunnanverðu er jörðin Laugarvatn, þar á meðal landspilda sem Grímsneshreppur keypti 1917. Landamerkjabréf Laugarvatns er dags. 12. maí 1890 og þingl. 6. júní s.á. Samkvæmt því eru mörk jarðarinnar við hinn upphaflega Grímsnesafrétt, og um leið þann hluta hans sem Grímsneshreppur hélt eftir 1920, um línu sem dregin er úr Eldborgum og að skiptalínunni frá 1920, í stefnu á háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún. Eldri heimildir um landamerki Laugarvatns styðja þetta, sjá nánar í kafla 11.11.3. og máli nr. 3/2000 (Laugardalshreppur). Ákvæði 2. gr. fjallskilasamþykktarinnar, þar sem Skefilfjöll eru tilgreind sem syðsti punktur austurmarka, fær ágætlega samrýmst þessu. Mörkum Grímsnesafréttar og Laugarvatnsjarðarinnar er ekki lýst í öðrum heimildum um merki afréttarins en ekkert í þeim mælir gegn framangreindri lýsingu í landamerkjabréfi Laugarvatns. Jafnframt festir Grímsneshreppur kaup á hluta af landi Laugarvatns 1917 og við það tækifæri er norðurmörkum lýst á mjög svipaðan hátt og í landamerkjabréfi Laugarvatns 1890, þ.e. úr Eldborgum og þaðan sjónhending í norðasta Kálfstind, sem er lítið eitt sunnar en hnúkur sá á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún sem landamerkjabréfið miðar við. Þar sem mið er tekið með þessum hætti verður til mjó landræma úr landi Laugarvatns sem skilur á milli Grímsnesafréttar og landsins sem hreppurinn keypti úr Laugarvatni 1917. Hér er nánar tiltekið um að ræða svæðið á milli framangreindra tveggja stefnulína úr Eldborgum og að skiptalínu hreppanna frá 1920, milli Kálfstinda og Skífilfjallahorns, enda nær lýsing fjallskilareglugerðarinnar 1996 ekki svo sunnarlega. Landamerkjabréfi Laugarvatns var þinglýst og á lýsingu þess hefur verið byggt síðan án athugasemda yfirvalda eða ágreinings. Það bendir til þess að hún sé í samræmi við það sem almennt er talið gilda. Jafnframt er ljóst að hagsmunaaðilar hafa haft réttmæta ástæðu til að vænta þess að merkjum jarðarinnar við afréttinn sé rétt lýst. Líta verður svo á að landamerkjabréf jarðarinnar gildi til fyllingar ákvæði 2. gr. fjallskilareglugerðarinnar sem er mun ónákvæmara.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið eru mörk þess hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar sem er sunnan og suðaustan við makaskiptalandið frá 1896 svo sem hér segir:

> Mörk Gjábakka og afréttarins eru um línu sem dregin er með stefnu úr Dímon í Stórueldborg; þaðan í landsuðurshorn á Hrafnabjörgum, þaðan beint í útnorðurhorn sama fjalls; síðan í vörðu á Hlíðarstíg. Mörk Þingvallakirkjulands og afréttarins eru eftir norðureggjum Hrafnabjarga, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess allt þar til kemur að mörkum við Laugardalsafrétt. Mörk Grímsnesafréttar og Laugardalsafréttar eru um línu sem dregin er úr Sköflungi í Skefilfjöll og loks að mörkum við Laugarvatn, í stefnu á Hrútafjöll. Mörk Grímsnesafréttar og Laugarvatnsjarðarinnar eru um línu sem dregin er úr Eldborgum og að skiptalínunni frá 1920 milli Kálfstinda og Skífilfjallahorns, í stefnu á háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún.

Þá verður næst fjallað um þann hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar sem á mörk að makaskiptalandinu til suðurs. Þar liggja að norðan Þórisjökull og Langjökull. Að austan er Laugardalsafréttur og að vestan er annars vegar landspilda norðan við land Þingvallakirkju innan hreppamarka Grímsnes- og Grafningshrepps og hins vegar land í Borgarfjarðarsveit.

Verða fyrst könnuð mörk landspildu þeirrar, norðan Þingvallakirkjulands, sem er til meðferðar í máli nr. 1/2000. Forsaga þessa er sú að við skiptingu Þingvallakirkjulands 1896, vegna makaskipta Þingvallaprests og Grímsneshrepps, er miðað við stefnulínu eftir því endilöngu, frá Gatfelli og norður í Hrúðurkarla en þeir liggja utan við land Þingvallakirkju. Með því að gefa þessari línu sjálfstætt gildi eftir að Þingvallakirkjulandi sleppir afmarkast þríhyrnt svæði í Grímsneshreppi sem liggur að Borgarfirði ofan við Þingvallakirkjuland. Ákvæði 2. gr. fjallskilasamþykktarinnar miðar við makaskiptalínuna. Þennan skika vilja jarðeigendur í Þingvallahreppi kalla Þingvallaafrétt, sbr. mál nr. 1/2000, en Grímsnesingar telja hann ekki til afréttar síns. Er þetta ástæða þess að um hann er fjallað í máli nr. 1/2000, Þingvallahreppur. Þar sem makaskiptalínan sker markalínuna við Borgarfjörð, þ.e. stefna úr ósi Brunnavatns í suðvesturhorn Þórisjökuls, er hornmark. Loks eru suðurmörk skikans jafnframt norðurmörk Þingvallakirkjulands.

Því næst tekur við landsvæði í Borgarfjarðarsveit, þ.e. afréttur Lundarreykjadalshrepps en mörk þessi eru jafnframt vesturmörk þess svæðis sem óbyggðanefnd tók til meðferðar með tilkynningu, dags. 1. mars 1999, sbr. kafla 2.3. Lýsing á austurmörkum þessa afréttar í ritinu „Byggðir Borgarfjarðar III“ er í samræmi við það sem þar kemur fram, svohljóðandi:

> Að austan Þórisjökull (Geitlandsjökull) og úr suðvesturhorni hans (nálægt eða þar, sem forn varða stendur á fjallsbrúninni) stefna í ós Brunnavatns, þar sem Reyðarlækur fellur úr vatninu.

Norðurmörk þess svæðis sem hér er til umfjöllunar eru frá vörðu við suðvesturhorn Þórisjökuls í hábungu Þórisjökuls, þaðan að jökulrönd Geitlandsjökuls með stefnu á hábungu Geitlandsjökuls og loks með jökulröndinni að Klakki í Langjökli, sbr. kafla 2.3. Á milli Þórisjökuls og Geitlandsjökuls er Þórisdalur. Mörkum Grímsnesafréttar til norðurs er fyrst lýst í framangreindri fundargerð frá 1920 þar sem miðað er við „svartan hnjúk vestan í Langjökli inn af Jökulkróknum“. Samkvæmt afréttarlýsingu í Sunnlenskum byggðum og fjallskilareglugerð 1996 er hér um að ræða Klakk enda er hann beina stefnu frá Langafelli um há-Sköflungahálsinn.

Fyrsta lýsing á norðurmörkum að vestanverðu er í yfirlýsingu oddvita frá 1975 þar sem dregin er lína í vestasta Hrúðurkarl, sbr. viðmiðun úr makaskiptasamningi Þingvallaprests og Grímsneshrepps 1896. Lýsingar hreppstjóra gera ráð fyrir því sama en Böðvar Magnússon dregur mörk í Fanntófell sem er norðvestan við Hrúðurkarla. Ekki verður séð að það eigi við rök að styðjast.

Hrúðurkarlar eru suðvestur af Þórisjökli, innan marka Borgarfjarðarsveitar og utan þess svæðis sem hér er til meðferðar.

Í ákvæði 2. gr. fjallskilareglugerðar er á sama hátt miðað við Klakk í Langjökli að austanverðu og Hrúðurkarla að vestanverðu, án nánari tilgreiningar. Um norðurmörk afréttarins á milli Klakks og Hrúðurkarla er ekki fjallað. Af elstu heimildum um hinn upphaflega Grímsnesafrétt verður ekkert ráðið umfram það að afrétturinn hafi náð norður fyrir Skjaldbreið. Engar óyggjandi heimildir eru um að leitir á þessu svæði hafi náð lengra en í Lambahlíðar, sunnan við Stóra-Björnsfell. Í kaflanum um staðhætti og gróðurfar á Grímsnesafrétti kemur fram að áætlað sé að um landnám hafi nokkuð samfelldur gróður þakið mikinn hluta lands á afréttinum upp undir 500 m hæð yfir sjávarmáli. Síðan hafi tekið við slitróttur bersvæðisgróður upp að 700-800 m hæð, þ.e. að suðurhlíðum Litla-Björnsfells, Stóra-Björnsfells og Langafells. Ætla má að hálendið þar norður af hafi þá, eins og nú, verið nánast gróðurlaust allt norður að Þórisjökli, svo og Þórisdalur og umhverfi hans milli Þórisjökuls og Langjökuls norður að Prestahnjúk og Geitlandsjökli. Ólíklegt verður að teljast að á þessu svæði hafi verið bithagar síðan land byggðist.

Ekkert bendir því til þess að land við Þórisjökul, norðan við Stóra- og Litla-Björnsfell og inn í Þórisdal, hafi að staðaldri verið nýtt til sumarbeitar fyrir búfé. Þá verður jökull eðli máls samkvæmt ekki notaður til sumarbeitar fyrir búfé. Samkvæmt þessu telur óbyggðanefnd eðlilegt að miða norðurmörk Grímsnesafréttar fyrr og síðar við línu sem dregin er úr Klakki í hæsta punkt Stóra-Björnsfells, þaðan í hæsta punkt Litla-Björnsfells og loks að mörkum við Borgarfjarðarsveit í stefnu á Hrúðurkarla.

Að austanverðu er Laugardalsafréttur. Ákvæði 2. gr. fjallskilasamþykktarinnar miðar við Skefilfjöll í Sköflung um Langafell í Klakk í Langjökli. Mið er þannig tekið af fundargerðinni frá 1920. Lýsingar oddvita og hreppstjóra eru á sama veg nema hvað stefna norður í Sköflung er tekin nokkru austar en í fundargerð eða reglugerð, þ.e. úr Skriðunni. Ekki verður séð að það eigi við rök að styðjast. Lýsing fjallskilareglugerðarinnar á austurmörkum, veitir einungis upplýsingar um þann hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar sem Grímsneshreppur hélt eftir 1920.

Að sunnanverðu er makaskiptalandið frá 1896. Um þetta atriði gildir hið sama og áður greindi um þann samning, af honum verður dregin sú ályktun að suðurmörk Grímsnesafréttar hins forna á þessu svæði megi ráða af lýsingu norðurmarka í landamerkjabréfi Þingvalla frá 1886. Samkvæmt landamerkjabréfinu liggja merkin úr austurrótum fjallsins Skjaldbreiðs „og svo kringum það norður fyrir með-fram rótum þess, og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða...“, allt þar til kemur að skurðarpunkti við línu þá úr Gatfelli í vestasta Hrúðurkarl sem áður var gerð grein fyrir og afmarkar framangreinda landspildu norðan Þingvallalands.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið eru mörk þess hluta hins upphaflega Grímsnesafréttar, sem er norðan við makaskiptalandið svo sem hér segir:

Mörk afréttarins og landskika norðan Þingvallakirkjulands: Lína sem dregin er frá hæsta hnúknum á Gatfelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Þar sem þessi línan sker markalínu við Borgarfjörð er hornmark og einnig þar sem hún sker norðurmörk Þingvallakirkjulands. Mörk afréttarins og lands í Borgarfirði eru frá suðvesturhorni Þórisjökuls, stefnu í ós Brunnavatns, þar sem Reyðarlækur fellur úr vatninu. Mörk afréttarins til norðurs eru um línu sem dregin er frá Klakki í hæsta punkt Stóra-Björnsfells, þaðan í hæsta punkt Litla-Björnsfells og loks að mörkum við Borgarfjarðarsveit í stefnu á Hrúðurkarla. Mörk Grímsnesafréttar og Laugardalsafréttar eru Skefilfjöll í Sköflung um Langafell í Klakk í Langjökli. Mörk afréttarins og Þingvallalandsins eru frá mörkum við Laugardalsafrétt í austurrótum fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess, og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða, allt þar til kemur að skurðarpunkti við framangreinda línu úr Gatfelli í vestasta Hrúðurkarl.

Hluti þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar fellur þannig utan Grímsnesafréttar.

Mörk þessi eru um línu sem dregin er úr Klakki í hæsta punkt Stóra-Björnsfells, þaðan í hæsta

punkt Litla-Björnsfells og loks að mörkum við Borgarfjarðarsveit í stefnu á Hrúðurkarla. Þaðan að vörðu við suðvesturhorn Þórisjökuls og í hábungu Þórisjökuls, að jökulrönd Geitlandsjökuls með stefnu á hábungu Geitlandsjökuls og loks með jökulröndinni að Klakki í Langjökli.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig hins upphaflega Grímsnesafréttar er getið í heimildum allt frá 1708. Af þeim verður ráðið að um afrétt hafi þá verið að ræða, án þess að inntak eignarréttinda í því sambandi sé skýrt, sbr. umfjöllun í kafla 10.6.

Frá því fyrstu heimildir greina og fram á þennan dag hefur Grímsnesafréttur verið nýttur til sameiginlegrar sumarbeitar fyrir búpening. Óbyggðanefnd telur lýsingu Landnámu ekki styðja þann skilning að Grímsnesafréttur hafi í neinu verulegu legið innan upphaflegs landnáms.

Af hálfu eigenda jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi hefur ekki verið sannað að landsvæði þau sem hér eru til umfjöllunar, séu eignarlönd, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.

Í máli þessu er ekki sýnt fram á annað en að réttur til Grímsnesafréttar hafi í öndverðu orðið til á þann veg að íbúar á landsvæði framangreinds hrepps hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnum var falið að annast framkvæmd á.

Innan marka þeirra landsvæða, sem hér hafa að framan verið skilgreind sem vesturhluti hins upphaflega Grímsnesafréttar, annað sunnan og hitt norðan þess lands sem Grímsneshreppur eignaðist í makaskiptum við Þingvallaprest 1896, hafa búfjáreigendur í Grímsneshreppi haft hefðbundin afréttarnot, undir umsjón hreppsins á sama hátt og gildir um samnotaafrétti almennt. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Hins vegar bendir ekkert til þess að norðvesturhorn þess landsvæðis, sem hér er til meðferðar, þ.e. svæði það norðan Björnsfellanna og meðfram jaðri Langjökuls sem skilgreint var hér að framan, sé eða hafi nokkurn tímann verið afréttur. Sýnast þau mörk varlega áætluð miðað við að engar óyggjandi heimildir eru um sumarbeit fyrir búfé norðar en í Lambahlíðum.

Ljóst er að einstakir hlutar þeirra landsvæða, sem hér hafa verið skilgreind sem afréttur, eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitarsvæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það, sem hér eru til umfjöllunar, að frátöldu landi norðan þeirrar línu sem að framan hefur verið dregin sem norðurmörk afréttarins, verður því í heild sinni talið falla undir skilgreininguna „landsvæði ... sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., að þau landsvæði, sem hér eru til umfjöllunar og skilgreind hafa verið að framan, þ.e. vesturhluti hins upphaflega Grímsnesafréttar, sunnan og norðan makaskiptalandsins frá 1886, og svæðið norðan Litla- og Stóra-Björnsfells, allt upp að Langjökli, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Sömu landsvæði, að frátöldu svæðinu norðan Litla- og Stóra-Björnsfells, eru afréttur Grímsnes- og Grafningshrepps í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998.

Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

11.11.2. Land fengið í makaskiptum við Þingvallakirkju 1896

Landamerkjabréf fyrir Þingvallakirkjuland er gert 1. september 1886 og verður efni þess tekið upp hér síðar. Hinn 7. september 1896 lét presturinn á Þingvöllum af hendi til Grímsneshrepps „... tiltekið stykki af afrjettarlandi Þingvallakirkju“ en fékk í þess stað jörðina Kaldárhöfða. Þar var nánar tiltekið um að ræða „afrjettarland það alt, tilheyrandi Þingvallakirkju, sem liggur fyrir austan

þessa línu: Frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan í beina stefnu í hæsta hnúkinn á Galtafelli, og þaðan í beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum.“ Hér verður fjallað um þann hluta Þingvallakirkjulands sem Grímsneshreppur eignaðist í þessum makaskiptum, þ.e. Skjaldbreið og landsvæði vestur og suðvestur af honum. Þingvallakirkjuland að öðru leyti, eins og því er lýst í áðurnefndu landamerkjabréfi frá 1886, er hins vegar formlega séð til meðferðar í máli nr. 1/2000, Þingvallahreppur, og eignarréttarleg staða þess er því ekki til efnislegrar úrlausnar í þessu máli. Samhengis vegna verður þó fjallað um það hér að því marki sem saga þess er samofin sögu makaskiptalandsins.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að landsvæði þetta sé að öllu leyti þjóðlenda, sjá nánar í kafla 3.1.1. Bent er á að fleiri heimildir séu til um þetta heiðarland en makaskiptasamningur Þingvallaprests og Grímsneshrepps. Saga umrædds afréttar Þingvallakirkju sýni að afrétturinn hafi ekki verið hluti af jörðinni sjálfri heldur hafi kirkjan einungis átt þar upprekstrarrétt sem hafi þó varla verið einkaréttur.

Krafa hreppsins er sú að landsvæði þetta sé fullkomin eign hans, sjá nánar í kafla 3.10. Land þetta hafi tilheyrt Þingvallakirkju og verið fullkomið eignarland þegar hreppurinn eignaðist það í makaskiptum og lagði til afréttarins. Makaskiptasamningur þessi hafi verið staðfestur af hálfu ríkisvaldsins 6. apríl 1897 og honum þinglýst 16. júní s.á. Þrátt fyrir að landsvæði þetta sé þar nefnt „afréttarland“ sé ljóst af orðalagi samningsins að verið var að afsala fullkomnu eignarlandi. Landamerkjabréf fyrir jörðina hafi verið gert 1. september 1886 og sé það að mestu leyti í samræmi við eldri heimildir um landamerki hennar. Í greinargerð jarðeigenda og í málflutningi kom fram að þeir litu svo á að í kröfugerð þeirra fælist að ef kröfu þeirra um beinan eignarrétt yrði hafnað fælist í kröfugerð þeirra jafnframt krafa um afnotarétt þeirra í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju.

Í kafla 11.2. er gerð grein fyrir þögn Landnámu um svæðið milli landnáma Ingólfs Arnarsonar og Ketilbjarnar gamla í Grímsnesi. Í 3. kafla Íslendingabókar skýrir Ari fróði svo frá að maður nokkur, er nefndur var Þórir kroppinskeggi, hafi gerst sekur um þræls morð eða leysings. Hann átti land í Bláskógum. Það varð síðan allsherjarfé, „en það lögðu landsmenn til alþingis neyslu. Af því es þar almenning at viða til alþingis í skógum ok á heiðum hagi til hrossahafnar“. Fræðimenn greinir á um hvar land þetta liggur; Jakob Benediktsson telur að Bláskógar hafi táknað svæðið norðan, vestan og sunnan Þingvallavatns og að Þórir hafi búið á jörð þeirri sem síðan var kölluð Þingvöllur. Einar Arnórsson taldi það naumast orka tvímælis að land Þóris hefði verið á milli Almannagjár og Hrafnagjár. Bláskógaheiði hefði hins vegar náð yfir hálendið milli Borgarfjarðar og hraunsins vestanvert við Skjaldbreið, að því er virðist sunnan undir Oki og suður um Hallbjarnarvörður eða jafnvel suður undir Kvígindisfell. Um það hvort Bláskógaheiði hafi verið hluti af jörðinni Bláskógum er hins vegar ekki vitað. Eftir frásögnum Íslendingabókar og Landnámu að dæma virðast Þingvellir og heiðarnar þar fyrir ofan hafa verið einhvers konar almenningur sem fyrst og fremst var nytjaður þann tíma sem þinghald stóð yfir.

Fyrsti nafngreindi maðurinn sem vitað er með vissu að búið hafi á Þingvöllum, með því nafni, var Brandur Þórisson og er þá komið fram undir 1200. Vitað er að um 1200 var prestsskyld kirkja á Þingvöllum. Kirkjan var orðin beneficium (kirkjulén), fyrir lok 14. aldar en í því fólst að hún taldist myndug og sjálfstæð undir forræði biskups. Þingvallakirkja hafði þá sérstöðu að hún þjónaði þinghaldi landsmanna og þingmenn hafa líklega deilt hlunnindum jarðarinnar að einhverju leyti með kirkjunni.

Í elsta máldaga Þingvallakirkju, Vilkinsmáldaga frá 1397, er ekki greint frá öðrum fasteignum í hennar eigu en 6 hundruðum í Brúsastaðajörð. Samkvæmt Gíslamáldaga frá 1575 á Þingvallakirkja hins vegar m.a. „heimaland allt með gögnum og gæðum. Skjaldbreið.“ Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig til þessara eignarréttinda hafi verið stofnað.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1711 segir að kirkjustaðurinn á Þingvöllum hafi

átt afrétt „… á Skjaldbreiðarhrauni, en hefur ekki brúkaður verið yfir 40 ár, lætur nú presturinn brúka fyrir afrétt Ármannsfell, Kvíindisfell og Gagnheiði“. Aðrar jarðir í Þingvallahreppi eru einnig sagðar eiga afrétt í Skjaldbreiðarhrauni og ekki einungis hjáleigur Þingvallakirkju heldur einnig jarðir í einkaeign, sbr. umfjöllun um Miðfell. Jafnframt kemur fram að Grímsnesingar allir hafi átt afrétt „norður og vestur á fjöll kringum Skjaldbreið, og var þá siður að reka þángað sem heitir Lambahraun“, sbr. lýsingu Efstadals frá 1707. Virðast þessi afréttarnot Þingvellinga og Grímsnesinga hafa verið slík frá fornu fari þó að afrétturinn hafi ekki verið notaður um nokkurt skeið þegar jarðabókin er rituð vegna uppblásturs og snjóþyngsla langt fram á sumar.

Í þeim heimildum sem hér hafa verið raktar er ekkert fjallað um landamerki Þingvalla.

Árið 1736 gaf amtmaður út álitsgerð um Þingvelli þar sem hann áréttaði þau ævafornu réttindi þingmanna að nýta sér almenning („aldminding“) til skógartekju og beitar jafnframt því sem þeim væri heimilt að reisa þar búðir. Tilefnið var beiðni sóknarprestsins um að fá bætur vegna búðabyggínga og annars átroðnings. Nokkru síðar, eða árið 1740, sá presturinn á Þingvöllum, sr. Markús Snæbjörnsson, ástæðu til að lögfesta landareign kirkjunnar með svofelldum hætti:

> Soknarprestur til Þíngvallar og Ulfliotsvatns Kyrkiu Safnada Eg Markus Snæbjörnsson lögfesti hér i Dag mér forlénad kongl. Majsts Beneficium Þíngvelli innann Arness Syslu, til efter skrifadra Takmarka: Á Mjóaness Sídu: i Saudanes fyrer sunnann Arnarfell, þadann beint uppi Prestsveginn og vestur epter sem hann heldur ad Hrafnagiá, sidann epter endelángri sömu Giá nordur ad Hrafnabjarga Vegi, Enn fyrer nordann vegenn strandlengis efter Fjöllum nordr ad Skialdbreid hvörja eg lögfesti alla itra; þadann beint i Leirárhöfda og so vestur epter allt þar til vötnum hallar ad Borgarfyrdi: þad[an] beint yfer ad Steinkyrkiu eda Steinkistu (af sumum kalladri) úr henni i midja þúfuna sem stendr hædst uppa Brattafelli, sidann beint ofann i Holmavad, úr Holmavadi midt yfer um stóra Saudafell, þadann i Riúpnagil, úr Riúpnagili i Steininn á litla Saudafelli, frá Steini þeim i Sýsluvördur á eystri Moldbreckum, og so þvert yfir i Klofníngа, enn úr þeim i Þingvallavatn, epter gilinu milli Heidarbæar og Nesia. Innann þessara Marka lögfesti eg Tödur og Engiar, Skóga Holt og Haga Vötn og Veidistadi, Eggver og allar landsnytiar þær sem þessu Landi eiga ad logum ad fylgia og Kongl Majt ei allranádugast epter láted hefr Landsþinginu til nytsemda, allt ad ordfullu lögfullu og lögmáli réttu, fyrerbjódande hédann af hvörjum manni sér ad nýta tilteked Þingvallar Beneficii land edur i því vinna nema mitt leifi þar til fái. Eg lögfesti og i allann sama Máta Þingvallar kyrkjujörd Sydri Brú i Grimsnesi og allt henni ad lögum tilheyrandi hvört heldur þad vera kann epter lögföstum Skiölum edur Lagahefd. Lögfestuna stadfester Nafn mitt med egenn hendi skrifad her ad nedann.

Hér er um að ræða fyrstu lýsinguna á landamerkjum Þingvalla. Eins og þarna kemur fram er enginn greinarmunur gerður á Skjaldbreið og öðru landi „Þingvallar Beneficii“. Innan þessara marka lögfesti sóknarpresturinn nánar tiltekin réttindi að því marki sem ekki hafði verið eftirlátið „Landsþinginu til nytsemda.“ Var öðrum fyrirboðið að nýta sér landið eða í því vinna nema með leyfi sóknarprests. Lögfestan var lesin upp á manntalsþingi að Stóruborg 16. maí 1740 en ekki sjást þess merki í heimildum að hún hafi verið staðfest með dómi eins og þó var ætlast til í lögum.

Í kafla 6.11.2. er einnig tekin upp sýslumarkalýsing Þórðar Sveinbjörnssonar, sýslumanns 1832, lýsing Stefáns Pálssonar hreppstjóra á landamerkjum Þingvallakirkju og sýslumörkum sama ár, sóknarlýsing sr. Björns Pálssonar 1840 og þau mörk sem lesa má út úr Íslandskorti Björns Gunnlaugssonar frá 1844. Jafnframt er þar að finna lýsingu Guðbjörns Einarssonar hreppstjóra á Þingvallaafrétti, dags. 2. júní 1978. Að einstökum atriðum í þessum lýsingum verður vikið nánar hér á eftir, eftir því sem ástæða er til.

Í sóknarlýsingu sr. Björns Pálssonar á Þingvöllum 1840 segir að fyrir norðan Súlur, Ármannsfell og Lágafell og suður af Skjaldbreið sé afréttur fyrir Þingvallasókn, sem tilheyri Þingvallaprestakalli og brúkist leigulaust. Fáeinir úr Grímsnesi reki þangað. Einnig segir að yfir um mið

Hrafnabjörg, Tindafjöll eða Tindaskaga og Skjaldbreið séu „afréttarskil milli Laugardals og Þingvallahrepps“. Sr. Jón Bachmann greinir hins vegar frá því á sama tíma að fáeinir sóknarmanna í Klausturhóla- og Búrfellssóknum kaupi upprekstur í Þingvallasveitarafrétti.

Í skrá yfir landamerki prestssetursins Þingvalla, með hjáleigunum Arnarfelli, Skógarkoti, Hrauntúni og Svartagili, þ.e. Þingvallakirkjulands, dags. 1. september 1886, lýsir sr. Jens Pálsson merkjum á þessa leið:

> Frá Öxarármynni liggur Þingvallavatn fyrir landinu suður að Langatanga (Sauðanesi). Úr klofnum hellusteini á Langatanga liggja svo mörkin beina stefnu að sjá í slakkann milli Gildruholta allt til markavörðu við hinn forna svonefnda Prestsveg; þá ræður Prestsvegurinn mörkum til Hallstígs á Hrafnagjá, og svo Hrafnagjá inneptir þartil hún þrýtur við Rauðshól. Úr Rauðshól í vörðu á sprungnum klapparhól á Innri-Gaphæðum, þaðan beint í Hlíðarstíg; úr Hlíðarstíg beina stefnu yfir Þúfuhól í Hrafnabjörg. Síðan liggja mörkin strandlengis með fjallabrúnum allt til norðausturenda Tindaskaga, svo sem hjer segir: eptir norðureggjum Hrafnabjarga, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatindi sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eptir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs, sem allt er eign Þingvallakirkju, og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess, og úr norðurrótum þess eptir beinni stefnu á Leirárhöfða, þartil vötnum hallar að Borgarfirði, en það er um þá línu, sem liggur sjónhending úr norðvesturhorni Geitlandsjökuls í hæsta tind Kvikfjáryndisfells. Þar sem þessi síðast nefnda lína sker línuna úr norðurrótum Skjaldbreiðs í Leirárhöfða er hornmark. Úr hornmarki þessu liggja landamerkin sjónhending í hæsta tind Kvikfjáryndisfells, þaðan í Mjóu-Súlu (eður Háu-Súlu), þaðan til Öxarárupptaka, eður þess staðar er Öxará rennur úr Myrkavatni, þaðan beina stefnu í há-Kjöl móts við upptök Búrfellsgils, og eptir því gili til Öxarár, sem þá ræður landamerkjum til Þingvallavatns.

Landamerkjabréfið var þinglesið 7. júní 1890 og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Þessi lýsing er í allgóðu samræmi við lögfestu sr. Markúsar Snæbjörnssonar frá 1740 hvað varðar það svæði sem hér er til umfjöllunar. Þær lýsingar sem gerðar voru á vesturmörkum Árnessýslu, Þingvallalands eða -sóknar og ganga lengra en landamerkjabréfið frá 1886, byggja ekki á skjallegum gögnum og hafa ekki stuðning af öðrum heimildum. Óbyggðanefnd telur að ekkert bendi til þess að landsvæði Þingvallakirkju hafi aukist í vesturátt frá lögfestu sr. Markúsar. Verða þessar lýsingar ekki lagðar til grundvallar við úrlausn máls þessa.

Að Þingvallakirkjulandi, þ.m.t. landi því sem Grímsneshreppur fékk í makaskiptum við Þingvallaprest 1896, liggja Gjábakki og Brúsastaðir í Þingvallahreppi, Ingunnarstaðir í Kjósarhreppi, Stóribotn í Hvalfjarðarstrandarhreppi, Vörðufell (Gilstreymi) í Skorradalshreppi og Þverfell í Lundarreykjadalshreppi. Þá liggur afréttur Lundarreykjadalshrepps að landi Þingvalla að vestan en að norðan og austan liggur afréttur Grímsneshrepps hins forna. Norðan við Þingvallakirkjuland, á milli sýslu- og sveitarfélagamarka við Borgarfjörð og þess svæðis sem fjallað er um hér liggur einnig þríhyrndur landskiki sem til meðferðar er í máli nr. 1/2000, Þingvallahreppur. Þá liggur Þingvallavatn sunnan við Þingvallakirkjuland, frá Öxarármynni og suður að Langatanga (Sauðanesi). Glögg merki eru þannig í landslaginu að því leyti.

Landamerkjabréf Þingvallakirkjulands er áritað um samþykki fyrirsvarsmanna allra aðliggjandi landsvæða nema afréttar Lundarreykjadalshrepps og Grímsnesafréttar, auk þess skika beint norður af Þingvöllum sem áður var nefndur. Við mat á þýðingu framangreindrar landamerkjalýsingar er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um þau merki eða aðliggjandi landsvæða. Ástæða er til þess að sá samanburður taki til allra aðliggjandi landsvæða, án tillits til framangreindra áritana á landamerkjabréf, sbr. kafla nr. 11.6.

Jarðirnar Brúsastaðir, Ingunnarstaðir, Stóribotn, Vörðufell (Gilstreymi) og Þverfell liggja vestan við Þingvelli. Brúsastaðir voru á þessum tíma Þingvallajörð og landamerkjabréf jarðarinnar,

dags. 1. september 1890 og þingl. 2. júní 1891, er undirritað af Þingvallapresti. Þar segir að landamerki milli Brúsastaða og Þingvalla séu „Öxará neðan frá Þingvallavatni allt upp að Búrfellsgili, þá Búrfellsgil til upptaka sinna, þaðan bein stefna í Há-kjöl.“ Þessi lýsing er nánast samhljóða lýsingu í landamerkjaskrá Þingvalla.

Landamerkjabréf Ingunnarstaða er dags. 26. apríl 1890 og þingl. 2. júní sama ár. Merkjum við Þingvallakirkju er lýst þannig: „Bein lína frá svonefndri “Háusúlu„ eða “Mjóusúlu„ sem stendur í beinni línu við merki að norðanverðu ræður svo stefna úr nýnefndri Súlu, til upptaka Öxarár við Mirkavatn, og þaðan sjónhending í suður á “Há Kjöl„“. Fyrirsvarsmenn Ingunnarstaða og Þingvalla árita hvor um sig landamerkjabréf hins og lýsingum bréfanna ber saman.

Landamerkjabréf Stórabotns er dags. 14. maí 1890 og þingl. 6. júní sama ár. Um merki gagnvart Þingvöllum segir: „… úr há Kvífjárindisfelli og í Háusúlu (Mjóusúlu) …“ Fyrirsvarsmenn Stórabotns og Þingvalla árita hvor um sig landamerkjabréf hins og lýsingum bréfanna ber saman.

Vörðufell var áður hluti jarðarinnar Gilstreymis. Landamerkjabréf Gilstreymis er dags. 20. mars 1922 og þingl. 5. júlí 1932. Því ber saman við landamerkjabréf Þingvallakirkjulands um að einn landamerkjapunktur sé sameiginlegur, nefnilega Kvikfjáryndisfell. Bréf Þingvallakirkjulands er áritað vegna Vörðufells en ekki öfugt.

Landamerkjabréf Þverfells er dags. 10. september 1886 og þingl. 2. júní 1887. Þar segir svo um merki gagnvart Þingvöllum „… suður að Reiðarlæk, svo ræður hann merkjum til Grunnavatns, svo ræður bein sjónhending merkjum milli Þverfells og Þingvallakirkju í háhnjúkinn á Kvígindisfelli …“ Fyrirsvarsmenn Þverfells og Þingvalla árita hvor um sig landamerkjabréf hins og lýsingum bréfanna ber í meginatriðum saman. Þingvallabréfið er þó ekki eins nákvæmt og bréf Þverfells þar sem í hinu fyrrnefnda er einungis dregin lína beint á milli norðvesturhorns Geitlandsjökuls og Kvikfjáryndisfells. Þar á milli, örlítið austan við beina stefnu, rennur Reyðarlækur úr Grunnavatni (Brunnavatni) og við það miðar Þverfellsbréfið, sem er lítið eitt yngra og verður að telja eðlilegt að leggja til grundvallar.

Norðan og vestan Brunnavatns tekur við afréttur Lundarreykjadalshrepps. Um þetta landsvæði er fjallað í svokölluðum Reyðarvatnsmálum (H 1967 916 og H 1971 1137). Fram kemur að Reykholtskirkja hafi talið sér til eignar land við Reyðarvatn, „austan frá Drangshlíð og útundir Fossárflóa“. Árið 1885 hafi Lundarreykjadalshreppur keypt afréttarlönd Reykholtskirkju við Reyðarvatn, án nánari lýsingar landamerkja. Í kjölfarið hafi hreppsnefndin lögfest hreppnum „land það á fjalli, er liggur fyrir norðan Reyðarlæk á milli Þingvallakirkju- og Reykholtskirkjulands.“, nánar tiltekið 29. maí 1890. Ekki er frekari gagna getið í dómunum en lögfestu hreppsins frá 1890.

Óbyggðanefnd telur að líta megi á lögfestu Lundarreykjadalshrepps frá 1890 um land norðan Reyðarlækjar sem samþykki gagnvart landamerkjalýsingu Þingvallakirkju, að teknu tilliti til lýsingar Þverfells frá sama tíma. Samkvæmt þessu eru mörk Þingvallakirkjulands og afréttar Lundarreykjadalshrepps bein lína úr ósi Brunnavatns í stefnu á suðvesturhorn Þórisjökuls, allt þar til kemur að skurðarpunkti við norðurmörk Þingvalla en þau eru um línu sem dregin er frá norðurrótum Skjaldbreiðar í stefnu í Leirárhöfða. Lýsing á austurmörkum þessa afréttar í ritinu „Byggðir Borgarfjarðar III“ er í samræmi við þetta, svohljóðandi:

> Að austan Þórisjökull (Geitlandsjökull) og úr suðvesturhorni hans (nálægt eða þar, sem forn varða stendur á fjallsbrúninni) stefna í ós Brunnavatns, þar sem Reyðarlækur fellur úr vatninu.

Norðan við Þingvallakirkjuland, austan framangreindra sýslu- og sveitarfélagamarka við Borgarfjörð og vestan svæðis sem um er fjallað í kafla 11.11.1. um vesturhluta hins forna Grímsnesafréttar, liggur þríhyrndur landskiki sem um er fjallað í máli 1/2000, Þingvallahreppur. Austurmörk eru nánar tiltekið stefnulína sú sem dregin var í Hrúðurkarla við makaskipti Þingvallaprests og Grímsneshrepps 1896. Mörkum Þingvallakirkjulands til norðurs er einhliða lýst enda ekki að sjá að

nokkur hafi fyrr eða síðar talið til réttinda á þessu svæði, sjá nánar í máli nr. 1/2000. Lýsing norðurmarka í landamerkjabréfi Þingvallakirkju fær samrýmst lögfestu sr. Markúsar Snæbjörnssonar frá 1740 enda virðist eðlilegt að túlka hana á þann veg að tekin sé stefna á Leirárhöfða en vatnaskil ráði að öðru leyti.

Norðurmörk Þingvallakirkjulands að öðru leyti og austurmörk voru ekki staðfest með áritun af hálfu fyrirsvarsmanna hins upphaflega Grímsnesafréttar. Tíu árum eftir gerð landamerkjabréfs Þingvalla gerðu Þingvallaprestur og Grímsneshreppur með sér samning um skipti á „afréttarlandi Þingvallakirkju“ og jörðinni Kaldárhöfða. Gerð er grein fyrir aðdraganda þessara makaskipta í kafla 6.11.2. Þar kemur m.a. fram að í bréfi því frá stjórnvöldum í Kaupmannahöfn, sem heimilaði makaskiptin, er m.a. kveðið á um að fara skyldi með umrætt land sem bændajörð hvað gjaldskyldu snerti. Hér er þess að gæta að samkvæmt konungsbréfi 30. júní 1786 var óheimilt að skilja eignir frá kirkju eða rýra þær á annan hátt. Væri eign afsalað frá kirkju varð hún hins vegar gjaldskyld og mun það skýring þessa. Í makaskiptasamningnum segir m.a. svo:

> Jeg Jón Thorstensen prestur á Þingvöllum afhendi Grímsneshreppi til löglegrar eignar, afnota og umráða afrjettarland það alt, tilheyrandi Þingvallakirkju, sem liggur fyrir austan þessa línu. Frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan beina stefnu í hæsta hnúkinn á Galtafelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Alt það afrjettarland Þingvallakirkju, þar með talið fjallið Skjaldbreiður, sem liggur fyrir austan nefnda markalínu, er því upp frá þessu rjett eign Grímsneshrepps og honum heimil til allra löglegra afnota, með skilyrðum þeim og takmörkunum, sem nú skal greina. …

Þá segir að Grímsnesingar smali landið sem annan afrétt sinn til allra rétta. Mælt er fyrir um hvenær reka má í landið og um sektir til Þingvallahrepps ef út af því væri brugðið. Ekki mátti reka hross á þennan afrétt. Grímsnesingar skyldu flytja aðalréttir sínar upp á Laugarvatnsvelli og Þingvalla- og Grímsneshreppar koma sér saman um hvernig afréttarsmölun færi fram. Þá er fjallað um refaveiðar og framkvæmd þeirra og fram kemur að ábúendur á jörðunum Gjábakka, Skógarkoti og Hrauntúni hafi rétt til að reka fjallfé upp í eitt eða fleiri skipti hvert sumar og skyldi Grímsneshreppur greiða þann kostnað. Samningur þessi er dagsettur 7. september 1896 og var þinglýst með undirritun stiftsyfirvalda 16. júní 1897.

Svo sem áður hefur komið fram greina heimildir um Grímsnesafrétt frá 1708 og 1840 frá því að Grímsnesingar hafi beitt fé sínu innan þess „afréttarlands“ sem þeir festa hér kaup á, sbr. orðalagið „vestur á fjöll kringum Skjaldbreið“ og örnefnið „Skjaldbreiðarhraun“. Eðlilegt er þó að miða við að merkjum Þingvallakirkjulands og Grímsnesafréttar hins forna sé rétt lýst í landamerkjabréfi hins fyrrnefnda enda enginn fyrirvari gerður um annað í makaskiptasamningnum tíu árum síðar. Samkvæmt landamerkjabréfinu liggja merkin eftir norðureggjum Hrafnabjarga og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða, allt þar til kemur að skurðarpunkti við línu þá úr Gatfelli í vestasta Hrúðurkarl sem áður var gerð grein fyrir og afmarkar framangreinda landspildu norðan Þingvallalands.

Jörðin Gjábakki liggur einnig austan við Þingvelli. Landamerkjabréf Gjábakka er dags. 10. maí 1890 og þingl. 7. júní sama ár. Þar lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum hennar þannig að þau liggi frá útnorðurhorni Hrafnabjarga „síðan í vörðu á Hlíðarstíg; þaðan í vörðu á Innri-Gaphæð, síðan ráða Hrafnagjáardrög og Hrafnagjá á áðurnefndan Hallstíg“. Fyrirsvarsmenn Gjábakka og Þingvalla árita hvor um sig landamerkjabréf hins og lýsingum ber saman í meginatriðum.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf það fyrir Þingvalla-

kirkjuland sem áður er getið. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að merkjum landsvæðisins sé þar rétt lýst, að teknu tilliti til landamerkjabréfs Þverfells. Bréf Þingvallakirkjulands er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna sem máli skipti. Landamerkjabréfum Gjábakka, Brúsastaða, Ingunnarstaða, Stórabotns, Gilstreymis (Vörðufells) og Þverfells er einnig þinglýst. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þeir formlegu ágallar, sem á bréfinu eru, verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi. Þrátt fyrir þetta bera gögn málsins með sér að tilefni sé til að skoða sérstaklega hvort allt land innan þessara marka hafi sömu eignarréttarlega stöðu.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig fyrst Bláskóga og síðar Þingvalla er getið í heimildum allt frá upphafi allsherjarríkis. Af þeim verður ekki annað ráðið en að um jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 10.4.2., en eignarréttarleg staða hennar snemma með sérstökum hætti. Af orðum Íslendingabókar verður þó ekki ótvírætt dregin sú ályktun að allt land Þóris kroppinskeggja með gögnum og gæðum hafi verið gert að allsherjarfé. Í þeim gæti einnig falist að þingmönnum hafi verið heimilt að nýta skóg og hagbeitarland bótalaust án þess að áhrif hefði á önnur eignarréttindi. Jafnframt er ekki útilokað að landið milli Öxarár, Lyngdalsheiðar og Hrafnabjargarháls hafi verið numið að einhverju leyti, sbr. vísbendingar um að þar hafi mjög snemma tekist byggð, a.m.k. á svæðinu suðvestanverðu, hagstætt gróðurfar og nálægar samgönguleiðir. Vafi um landnám hlýtur þó óhjákvæmilega að verða meiri eftir því sem norðar og austar dregur.

Þingmenn og kirkjan, eftir að hún var stofnuð, hafa að öllum líkindum nytjað gögn og gæði Þingvallalands fyrstu aldirnar. Þegar umsvif þinghaldsins minnkuðu og það lagðist loks alveg niður hefur svigrúm Þingvallakirkju eðlilega aukist að sama skapi.

Eignarréttarleg sérstaða Þingvallakirkjulands, eins og því er fyrst lýst í lögfestu Þingvallaprests 1740 og síðan í landamerkjabréfi 1886, kemur fram í heimildum á tvennan hátt. Í fyrsta lagi var lengi vel um að ræða not þingmanna af landinu meðan á þinghaldi stóð. Í öðru lagi hefur Skjaldbreiður og hraunið umhverfis frá því fyrstu heimildir greina og fram á þennan dag verið nýtt til sameiginlegrar sumarbeitar fyrir búpening Þingvellinga og Grímsnesinga. Umráð og hagnýting Þingvallakirkjulands hefur í sama mæli verið frábrugðin því sem gildir um eignarland almennt. Að öðru leyti virðist jörðin Þingvellir hafa verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, fram til friðunar hluta landsins 1928. Gögn málsins benda því til að innan Þingvallakirkjulands, eins og því er lýst í landamerkjabréfi 1886, megi gera greinarmun á annars vegar jörðinni Þingvöllum og hins vegar afréttarlandi hennar og að þessi landsvæði hafi ekki sömu eignarréttarlegu stöðu.

Óbyggðanefnd telur að tilgreining Skjaldbreiðar í Gíslamáldaga 1575 sé vísbending um að þetta svæði hafi ekki tilheyrt kirkjunni áður enda er þess ekki getið í Vilkinsmáldaga frá 1397. Af þeim greinarmun, sem gerður er á Skjaldbreið og heimalandi, má jafnframt ráða að fjallið hefur ekki verið órofa hluti Þingvallajarðar. Áréttað skal að elstu heimildir um afmörkun Þingvallakirkjulands eru frá 1740. Lýsingar Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1711 á Skjaldbreið og hrauninu umhverfis sem sameiginlegum afrétti Grímsnesinga og Þingvellinga eru skýrar. Samkvæmt sóknarlýsingu frá 1840 á þetta við um allt svæðið fyrir norðan Súlur, Ármannsfell og Lágafell. Ummæli jarðabókarinnar um „Ármannsfell, Kvíindisfell og Gagnheiði“ hníga í sömu átt. Þannig benda heimildir til þess að Skjaldbreiður, Skjaldbreiðarhraun og jafnvel landsvæði þar til suðvesturs hafi nær einvörðungu verið notuð til beitar á fyrri tíð. Sögusagnir og munnmæli um byggð á þessu svæði verða enga þýðingu taldar hafa. Þegar þessara landsvæða er getið í skriflegum heimildum að öðru leyti er það í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Efni og orðalag makaskiptasamningsins frá 1896, auk aðdraganda þeirra viðskipta, bendir til þess sama, sbr. t.d. notkun hugtaksins „sommergræsgang“. Þetta er í samræmi við niðurstöðuna í H 1926 341, þar sem Grímsneshreppur var ekki talinn skyldur til að greiða útsvar til Þingvallahrepps vegna makaskipta-

landsins en í málinu var lögð til grundvallar yfirlýsing þess fyrrnefnda um að hann ætti þar aðeins upprekstrarrétt.

Suðurhluti svæðisins, næst Þingvallavatni, virðist hins vegar aldrei hafa verið afréttarland. Að frátöldum notum þingmanna, á meðan á þeim stóð, virðast eignarráð og nýting hafa verið með hefðbundnum hætti jarðarnota. Um hluta þessa lands er fjallað í lögum nr. 59/1928 og kveðið á um ævarandi eign íslensku þjóðarinnar að því. Enginn vafi er á því að friðlandið á Þingvöllum er eignarland. Lög þessi og lögskýringargögn með þeim, ásamt fyrri frumvörpum um sama efni, bera hins vegar ekki með sér að mat á inntaki eignarréttar hafi ráðið ákvörðun marka friðlandsins.

Þegar litið er til alls þess sem að framan er rakið um Þingvallakirkjuland og nýtingu þess verður ekki talið að Þingvallakirkjuland í heild sinni hafi nokkurn tíma verið undirorpið fullkomnum eignarrétti einstaklinga, kirkjunnar eða ríkisins, hvorki fyrir nám né með löggerningum eða öðrum hætti. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir þannig til þeirrar niðurstöðu að þar sé að hluta til um þjóðlendu að ræða og að öllu leyti hvað makaskiptalandið varðar. Tiltækar heimildir benda hins vegar til þess að um afréttareign eigenda Þingvallakirkjulands hafi verið að ræða í þeim skilningi að aðrir hafi ekki átt þar óskoraðan rétt til upprekstrar, og a.m.k. á einhverjum tíma greitt Þingvallapresti gjald fyrir. Þá eru staðhættir og víðátta heiðalandsins þannig að líkur mæla gegn óskoruðum eignarráðum jarðeigenda. Í afsali Þingvallaprests 1896 gat ekki falist víðtækari eignarréttur Grímsneshreppi til handa en sannanlega var á hendi afsalsgjafa.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið hefur land innan landamerkja Þingvallakirkjulands mismunandi eignarréttarlega stöðu, eignarland að sunnanverðu og þjóðlenda að norðanverðu, þ.m.t. makaskiptalandið allt. Utan þess er óljóst hvar mörk liggja á milli en um það atriði er fjallað í máli nr. 1/2000, Þingvallahreppur.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., að umræddur hluti Þingvallakirkjulands svo sem hann er afmarkaður hér á eftir, þ.e. makaskiptaland Grímsneshrepps frá 1896, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

> Frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan beina stefnu í hæsta hnúkinn á Gatfelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Frá Hlíðarstíg beina stefnu yfir þúfuhól í Hrafnabjörg. Síðan liggja mörkin strandlengis með fjallabrúnum allt til norðausturenda Tindaskaga svo sem hér segir: eftir norðureggjum Hrafnabjarga, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess, og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða, þar til kemur að skurðarpunkti við framangreinda stefnulínu úr Gatfelli í vesturhornið á Hrúðurkörlum.

Sama landsvæði er afréttur Grímsnes- og Grafningshrepps, í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota, sem afréttareign fylgja, fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

Eftirtaldir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið lýst þjóðlenda og afréttur Grímsnes og Grafningshrepps eru háðir sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, og nánari skilgreiningu í náttúruminjaskrá: „Skjaldbreiður“, og „Þingvellir og Þingvallavatn“ auk þess sem sérstök lög gilda um friðun Þingvalla, nr. 59/1928.

11.11.3. Land keypt úr Laugarvatni 1917

Í máli nr. 3/2000 er fjallað um Laugarvatn eins og jörðinni er lýst í landamerkjabréfi, dags. 12. maí 1890 og þingl. 6. júní s.á. Þar er þó er ekki til úrlausnar eignarréttarleg staða þess hluta lands jarðarinnar sem Grímsneshreppur keypti 28. ágúst 1917. Í kaupsamningi er mörkum hins selda lýst svo:

Markaþúfan á Biskupsbrekku, úr henni bein lína í Þrasaborgir, þaðan sjónhending í norðurendann á Driftinni, þaðan um Hamarsselshellir, Stóra Dímon, Eldborgir og þaðan sjónhending í norðasta Kálfstind. Þaðan fram með fjallgarðinum fram í syðra Litlubarmshorn og þaðan sjónhending í áðurnefnda þúfu í Biskupsbrekku.

Þetta landsvæði sem nefnt er „spilda úr afréttarlandi Laugarvatns“ í fasteignabók sýslumannsembættisins á Selfossi er til meðferðar hér. Þetta svæði hefur verið nýtt sem hluti afréttar án þess þó að hafa verið formlega lagt til afréttar skv. l. nr. 42/1969.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi um landsvæði þetta, sjá nánar í kafla 3.1.1. Í málatilbúnaði íslenska ríkisins er því haldið fram að sá hluti afréttarins sem keyptur var úr Laugarvatni sé ekki allur fullkomin eign hreppsins. Kröfulínan miðist við mörk á milli heimalands Laugarvatns og útlendis eða afréttarlands jarðarinnar.

Af hálfu hreppsins er þess krafist að viðurkennt verði að landsvæði þetta sé fullkomið eignarland. Vísað er til afsals frá 17. nóvember 1917 en með því hafi hreppurinn eignast hluta af jörðinni Laugarvatni í Laugardal. Þannig hafi afréttarland Grímsnesinga við Skjaldbreið verið tengt heimalöndum jarða í hreppnum. Á þessum tíma hafi Laugardalur tilheyrt Grímsneshreppi en þegar afréttarlandi var skipt við stofnun Laugardalshrepps hafi þessi hluti Laugarvatnsjarðarinnar komið í hlut Grímsneshrepps. Landamerkjabréf fyrir jörðina hafi verið gert 12. maí 1890 og sé það að mestu leyti í samræmi við lögfestu fyrir jörðina frá 1669 sem byggist á vitnisburði Magnúsar Brandssonar frá 1618.

Í máli nr. 3/2000, Laugardalshreppur, eru rakin sjónarmið aðila um jörðina Laugarvatn eins og henni er lýst í áðurnefndu landamerkjabréfi frá 1890, heimildir um merki hennar og sögu að öðru leyti. Samhengis vegna snýst sú umfjöllun einnig um „spildu úr afréttarlandi Laugarvatns“, fram til 1917 þegar það er selt frá jörðinni enda er saga svæðisins fram til þess samofin sögu jarðarinnar að öðru leyti.

Komist er að þeirri niðurstöðu í máli nr. 3/2000 að það land jarðarinnar, sem þar er til meðferðar, sé eignarland. Að teknu tilliti til sögu jarðarinnar eftir 1917 og þeirra sjónarmiða sem aðilar hafa fram að færa í þessu máli telur óbyggðanefnd að þær ályktanir nefndarinnar sem fram koma í kafla 11.1. í máli nr. 3/2000 eigi einnig við um þann hluta Laugarvatns sem hér er til meðferðar, þ.e. land það sem Grímsneshreppur keypti 1917.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að landspilda sú úr Laugarvatni, sem Grímsneshreppur keypti árið 1917, sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 10.6., að sá hluti lands Laugarvatns, sem er til meðferðar í þessu máli, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12. LANDSVIRKJUN

Í máli þessu gerir Landsvirkjun kröfur vegna Hrauneyjafosslínu, fyrirhugaðrar Sultartangalínu 3 og mælistöðva sem fyrirtækið kveðst eiga í hreppnum. Þá gerir fyrirtækið einnig kröfur vegna vatnsmiðlunar í Þingvallavatni og vegna Steingrímsstöðvar í landi jarðarinnar Kaldárhöfða. Hér á eftir verður í fyrstu vikið að því hvað felst í þeim heimildum sem Landsvirkjun byggir kröfur sínar á og því næst tekin til úrlausnar einstök mannvirki sem kröfur eru gerðar um.

12.1. Almennt

Fyrir óbyggðanefnd liggur að kveða á um og skera úr um réttindi Landsvirkjunar á grundvelli III.

kafla laga nr. 58/1998, sbr. 7. gr., sbr. 1. gr. laganna. Við það mat er öðru fremur tekið mið af fyrirmælum a- og c-liða 7. gr. laganna. Úrlausn óbyggðanefndar er fyrst og síðast eignarréttarlegs eðlis, í hefðbundinni stjórnskipulegri merkingu, sbr. 72. gr. stjórnarskrár, nr. 33/1944, sbr. 10. gr. laga nr. 97/1995. Sætir Landsvirkjun hvað það varðar sömu stöðu og aðrir við það mat sem fram fer á grundvelli 7. gr. tilvitnaðra laga og fellur utan valdsviðs óbyggðanefndar að kveða á um og skera úr um önnur réttindi sbr. orðalag c-liðar 7. gr. þjóðlendulaga, sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laganna.

Kröfur Landsvirkjunar í máli þessu byggjast á tvíþættum grundvelli. Annars vegar er byggt á framsali á grundvelli einkaréttarlegra heimilda. Hins vegar byggir Landsvirkjun réttindi sín á lagaheimildum og leyfum stjórnvalda veittum á grundvelli þeirra.

12.2. Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum

Að því leyti sem réttindi Landsvirkjunar eru byggð á löggerningum, þ.e. einkaréttarlegu framsali fasteignaréttinda, þá felst greining á inntaki þeirra réttinda fyrst og fremst í túlkun og mati á viðkomandi gerningum sem eignarheimildum, hvaða réttindi verið sé að yfirfæra að eignarrétti og svo því hvaða eignarréttarlegu heimildum sá sem afsalar réð í raun yfir.

Hér kemur einkum til skoðunar bótasamningur sem Landsvirkjun hefur gert við Grímsneshrepp vegna lagningu orkuveitu (háspennulínu) um afrétt hreppsins. Þann 15. júní 1979 undirrituðu Landsvirkjun og oddviti Grímsneshrepps, f.h. hreppsins, yfirlýsingu vegna lagningu orkulínu um afrétt Grímsneshrepps.[1] Í 1. gr. kom fram að Landsvirkjun væri heimilt hreppsins vegna að reisa eða láta reisa 36 stauravirki til að bera háspennta rafmagnslínu í afrétti Grímsneshrepps norðan Skjaldbreiðar. Skyldu Landsvirkjun eða þeir sem fyrirtækið fæli slík störf hafa óhindraðan aðgang að stauravirkjum og rafmagnslínum í landinu, bæði að því er varðaði byggingarframkvæmdir og venjulegt eftirlit og viðhald síðar, sbr. 2. gr. yfirlýsingarinnar. Þá var því lýst yfir í 3. gr. að Landsvirkjun hefði greitt að fullu gjald vegna réttinda sem um ræddi í yfirlýsingunni og mættu mannvirkin standa í afréttinum óátalin af hálfu hreppsins. Í 4. gr. kemur fram að Landsvirkjun skuldbindur sig til að jafna allt jarðrask af völdum línuframkvæmda, bæði við möstur og vegaslóðir. Enn fremur að sáð og borið yrði á öll gróðursár og áburði dreift á öll gróðursár ári eftir sáningu. Jafnframt lofaði Landsvirkjun samkvæmt sömu grein að gera hlið á vegaslóðir til að fyrirbyggja óþarfaumferð um vegaslóðir meðfram háspennulínunni. Í 5. gr. var því lýst yfir að yrðu spjöll á eignum hreppsins við framkvæmdir háspennulínunnar ætti hreppurinn rétt til bóta vegna þess. Í 7. gr. kom svo fram að samkomulag, sem í yfirlýsingunni fólst, væri gert án þess að afstaða væri tekin af hálfu Landsvirkjunar til eignarréttar að landinu.

Ljóst þykir af orðalagi tilvitnaðrar yfirlýsingar Landsvirkjunar og Grímsneshrepps að ekki er um að ræða framsal eignarréttinda á afréttinum til handa Landsvirkjunar heldur er verið að semja um greiðslu bóta vegna hugsanlegs tjóns sem rétthafar að afréttinum verða fyrir vegna þeirrar röskunar sem hljótast kann af því að háspennulínan er lögð á landsvæði afréttarins. Verður því ekki byggt á yfirlýsingunni sem stuðningi fyrir eignaryfirfærslu til handa Landsvirkjun.

12.3. Kröfur byggðar á lagaheimildum

Þá koma í annan stað til almennrar skoðunar og eignarréttarlegs mats þau réttindi sem Landsvirkjun byggir á lagaheimildum sem gilda og gilt hafa um starfsemi Landsvirkjunar og koma þá jafnframt til skoðunar framkvæmdaleyfi ráðherra gefin út á grundvelli þeirra sömu lagaheimilda. Í köflum 12.2. og 12.3. í máli nr. 7/2000, þar sem fjallað er um þjóðlendumörk í Gnúpverjahreppi o.fl., gefur að finna tæmandi úttekt á þeirri löggjöf sem hefur tekið til starfsemi Landsvirkjunar og þess sem henni tengist. Ekki eru efni til þess í þessu máli að taka þá umfjöllun upp í heild sinni.

1 Skjal nr. 137.

Sá háttur hefur frá upphafi verið hafður á að mælt er fyrir með löggjöf um heimildir Landsvirkjunar til þess að reisa og/eða reka ákveðin raforkuver, aðalorkuveitur og til þess að gera, m.a. með mannvirkjagerð, nauðsynlegar ráðstafanir á viðkomandi vatnasvæði til þess að tryggja rekstur viðkomandi raforkuvers. Sýnist hin formlega lagalega tilhögun hvað þetta varðar hafa verið sú sama frá upphafi, sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, um Landsvirkjun, sbr. núgildandi lög um Landsvirkjun, nr. 42/1983 með síðari breytingum, sem og samkvæmt lögum um raforkuver, nr. 60/1981 með síðari breytingum. Í annan stað hafa framkvæmdir þessarar gerðar útheimt sérstakt leyfi ráðherra og/eða ríkisstjórnar, áður en í þær hefur verið ráðist. Þá hafa viðkomandi lög á hverjum tíma haft að geyma eignarnámsheimild til handa Landsvirkjun til þess að taka eignarnámi vatnsréttindi, lönd, mannvirki og önnur réttindi, sem nauðsynleg séu, til þeirra framkvæmda sem Landsvirkjun eru heimilaðar og ætlaðar lögum samkvæmt.

Það skal þó þegar áréttað að utan umfjöllunar óbyggðanefndar, sbr. 7. gr., sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998 falla áform um virkjanir, vatnsmiðlanir og aðrar framkvæmdir sem ekki er beinlínis mælt fyrir um í lögum eða hafa þegar verið heimilaðar af stjórnvöldum á grundvelli gildra lagaheimilda.

Óbyggðanefnd hefur gert ítarlega rannsókn á viðkomandi lagaheimildum og í því sambandi kannað tiltæk lögskýringargögn; lagafrumvörp, greinargerðir og athugasemdir með þeim, ásamt því að fara yfir allar umræður um viðkomandi lagafrumvörp. Í tilvitnuðum lögum og lögskýringargögnum er hvergi að finna áform í þá veru að með umræddum lögum hafi tilætlunin verið sú að stofna til hefðbundinna eignarréttarheimilda Landsvirkjun til handa að lands- og/eða vatnsréttindum. Með vísan til þeirrar rannsóknar er það mat óbyggðanefndar að með tilvitnuðum lagaheimildum hafi ekki verið stofnað til beinna eignarréttarheimilda í einkaeignarréttarlegum og stjórnskipulegum skilningi, sbr. og orðalag c-liðs 7. gr. laga nr. 58/1998, Landsvirkjun til handa, að fasteignaréttindum þeim sem liggja utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998. Um er að ræða nokkurs konar og að öðru leyti óskilgreindan nýtingarrétt sem stofnað er til í skjóli valdheimilda íslenska ríkisins og á grundvelli fullveldisréttar þess. Þau réttindi, sem mælt er fyrir um í tilvitnuðum lögum verða eðli málsins samkvæmt túlkuð með þröngum hætti og samkvæmt hljóðan sinni. Aðild ríkisins og framsal í formi lagaheimilda er fólgið í fullveldisrétti, yfirráða eða umráðarétti en ekki stofnun eignarréttar í hefðbundinni og stjórnskipulegri merkingu.

Til frekari stuðnings þessari niðurstöðu vísast til þess að í upphaflegu lögunum um Landsvirkjun, nr. 59/1965, er beinlínis gert ráð fyrir því, sbr. t.d. 4. og 5. gr. laganna, sbr. 6. gr. þeirra, að Landsvirkjun séu lögð til ákveðin eignarréttindi, þar með talin vatnsréttindi, en það er gert með einkaeignarréttarlegri tilvísun til sameignarsamnings frá 1. júlí 1965 milli landbúnaðarráðuneytisins og Landsvirkjunar þar sem afhent eru þau réttindi sem af hálfu ríkisins höfðu verið keypt af skilanefnd a/s Titan, sbr. 3. tl. A-liðar 2. gr. samningsins. Samanburður á 4. gr., 6. gr. og 18. gr. laga nr. 59/1965 styður eindregið þá niðurstöðu að lögbundnar heimildir til handa Landsvirkjun til þess að reisa og reka raforkuver ásamt nauðsynlegum búnaði og tilfæringum, svo sem aðalorkuveitum, verði ekki skýrðar svo að með þeim heimildum hafi verið tilætlan löggjafans að stofna til hefðbundinna einkaeignarréttarlegra heimilda í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Hefði tilætlan löggjafans verið sú var engin þörf á því að kveða á um yfirfærslu þeirra eignarréttinda sem ríkið var komið að fyrir einkaréttarlega samninga, sbr. 4. gr. laganna né að mæla fyrir um sérstaka eignarnámsheimild skv. 18. gr. laganna. Þá má enn fremur benda á tilhögun hinna yngri lagaheimilda, sbr. 2. mgr., 1. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, þar sem kveðið er á um heimildir ríkisins til þess að semja við Landsvirkjun um að reisa og reka virkjanir í Blöndu í Blöndudal, Jökulsá í Fljótsdal og Héraðsvötnum við Villinganes. Íslenska ríkið og Landsvirkjun sömdu um það, sbr. 3. gr. sameignarsamnings frá 11. ágúst 1982, að áður en rekstur hverrar virkjunar hæfist skyldi gera sérstakt samkomulag um greiðslur til handa ríkinu vegna þeirra vatnsréttinda sem væru í umráðum ríkisins, hvort sem væri vegna lögbýla í eigu ríkisins, annarra eignarlanda eða vegna vatnsréttinda

á almenningum og afréttarlöndum. Var réttur ríkisins til gjaldtöku vegna þessa staðfestur með dómi Hæstaréttar í málinu nr. 413/2000: Landsvirkjun gegn íslenska ríkinu, sem dæmt var í Hæstarétti þann 29. mars 2001.

Af þessu má ráða að í lagaheimild til byggingar og reksturs virkjunar, aðalorkuveitu og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á viðkomandi svæði felst ekki áform um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun er því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfum veittum á grundvelli þeirra. Íslenska ríkið er því eigandi umræddra fasteignaréttinda, vatns- og landsréttinda, sbr. 1. mgr 2. gr. laga nr. 58/1998. Ótvírætt er að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum. Hvað þau mannvirki varðar, þar með talið vegi, varnargarða, háspennulínur, skurði, uppistöðulón, vatnsmiðlunarmannvirki o.fl., er það að segja að þó svo fyrirtækið sé eigandi mannvirkjanna og framkvæmdanna sem slíkra þá á það ekki beinan eignarrétt að því landi sem þær standa á né að því vatni sem nýtt er til orkuvinnslunnar.

Eins og að framan er rakið hefur löggjafinn í skjóli valdheimilda sinna veitt Landsvirkjun með lögum nr. 59/1965, sbr. síðar lög nr. 42/1983, ákveðinn en þó óskilgreindan nýtingarrétt á svæði því sem um ræðir í máli þessu. Samkvæmt c-lið 7. gr. laga nr. 58/1998 er það hlutverk óbyggðanefndar að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna. Þau sérstöku réttindi sem löggjafinn hefur veitt Landsvirkjun falla í öllum meginatriðum utan þeirrar hefðbundnu eignarréttarlegu skilgreiningar sem liggur nefndu lagaákvæði til grundvallar, sbr. og skilgreining eignarréttinda skv. 1. gr. laga nr. 58/1998. Með lögum nr. 58/1998 hefur nú verið stofnað til eignarréttar íslenska ríkisins að öllu því landi sem við gildistöku laganna var eigendalaust og ríkið fer með viðkomandi eignarheimildir í samræmi við 2. kafla laga nr. 58/1998. Lögtaka laganna hafði þannig grundvallarbreytingu í för með sér á hefðbundinni eignarréttarlegri stöðu Landsvirkjunar á þeim landsvæðum. Það er hins vegar á færi til þess bærra handhafa ríkisvalds að mæla nú nánar fyrir um og/eða skilgreina frekar réttarstöðu Landsvirkjunar að breyttri réttarskipan.

Undir framangreindum kringumstæðum fer íslenska ríkið því óskorað með eignarheimildir á því landi sem úrskurðað verður sem þjóðlenda, sbr. 2. kafli laga nr. 58/1998.

12.4. Einstök mannvirki

Í köflunum sem hér koma á eftir, verður fjallað um mannvirki Landsvirkjunar sem staðsett eru í Grímsneshreppi eða munu rísa í hreppnum og fyrirtækið gerir tilkall til á grundvelli laga nr. 5871998. Gerð verður grein fyrir þeim mannvirkjum sem um er að ræða, hvar þau eru staðsett, í þeim tilvikum sem það liggur fyrir, og á hvaða grundvelli kröfur Landsvirkjunar byggja. Loks verður tekin afstaða til þeirra krafna sem Landsvirkjun hefur uppi vegna mannvirkjanna.

12.4.1. Hrauneyjafosslína

Hér er um að ræða háspennulínu Landsvirkjunar sem hefur flutningsgetu upp á 220 kV spennu og liggur frá Hrauneyjafossvirkjun í Rangárvallasýslu yfir í Gnúpverjahrepp við Sultartangavirkjun og þaðan þvert yfir Gnúpverjaafrétt í stefnu norðan Háafoss í Fossá. Þaðan liggur svo línan allt vestur að Brennimel í Hvalfirði. Línan er því staðsett að hluta í afrétti Grímsneshrepps, nánar tiltekið frá mörkum Laugardalsafréttar og Grímsnesafréttar fyrir norðan Sköflung og fyrir sunnan Langafell og þaðan í vestur yfir afrétt Grímsnesinga meðfram Skjaldbreið. Hrauneyjafosslína var reist á grundvelli heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971 og leyfi iðnaðarráðherra sem dagsett er þann 30. desember 1976. Var hún tekin í notkun á árinu 1982. Landsvirkjun og oddviti Grímsneshrepps undirrituðu þann 15. júní 1979, yfirlýsingu um bætur vegna lagningar línunnar yfir land Grímsnesafréttar. Hrauneyjafosslína hefur í kröfugerð Landsvirkjunar gengið undir því nafni en undir rekstri málsins einnig verið kölluð Sultartangalína 1.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Hrauneyjafosslínu á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971 leyfi iðnaðarráðherra, sbr. bréf dags. 30. desember 1976, og bótasamningum við einstakar jarðir og hreppa í Árnessýslu. Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 12.3. að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og reksturs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veittum á grundvelli þeirra þó svo ótvírætt sé að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum og njóti lögvarins réttar til orkunýtingar. Þá fela bótagreiðslur til handa Grímsneshreppi á grundvelli samningsins frá 22. júní 1979 ekki heldur í sér innlausn eða yfirfærslu á eignarréttindum til handa Landsvirkjun.

Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi orkuveitu þeirrar sem tilgreind hefur verið sem Hrauneyjafosslína og fyrirtækið hefur komið fyrir og njóti lögvarins réttar til nýtingar hennar. Hins vegar er Landsvirkjun hvorki eigandi lands né annarra réttinda á svæði því sem orkuveitan liggur um, sbr. 1. gr., 2. gr. og 7. gr. laga nr. 58/1998.

12.4.2. Sultartangalína 3

Hér er um að ræða fyrirhugaða háspennulínu Landsvirkjunar með áætlaða flutningsgetu upp á 400 kV spennu sem á að liggja samsíða Hrauneyjafosslínu frá Sultartangavirkjun að Brennimel í Hvalfirði. Línan verður því staðsett að hluta í afrétti Grímsneshrepps, nánar tiltekið frá mörkum Laugardalsafréttar og Grímsnesafréttar fyrir norðan Sköflung og sunnan Langafells og þaðan í vestur yfir afrétt Grímsnesinga með fram Skjaldbreið. Sultartangalína 3 verður reist á grundvelli almennrar heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981, enn fremur á leyfi iðnaðarráðherra, dags. 12. mars 1997. Væntanleg háspennulína Landsvirkjunar sem hér hefur verið fjallað um, er nefnd Sultartangalína 1 í kröfugerð fyrirtækisins en undir rekstri málsins var farið að nefna þessa háspennulínu Sultartangalínu 3.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Sultartangalínu 3 á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981 og einnig leyfi iðnaðarráðherra dags. 12. mars 1997. Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 12.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og reksturs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Enn fremur er það utan valdsviðs óbyggðanefndar að ákvarða aðilum réttindi að landi vegna mannvirkja sem ekki hafa enn verið reist. Heimild til byggingar Sultartangalínu 3 er að finna í lagaheimildum og leyfi ráðherra sem eru svo almenns eðlis að ekki þykir fært að ákvarða sérstök réttindi á grundvelli þeirra þegar mannvirkin hafa ekki enn verið byggð. Styðst sú niðurstaða enn fremur við þá staðreynd að ekki hefur verið tilgreind nákvæm staðsetning orkulínunnar.

Samkvæmt framansögðu er Landsvirkjun því ekki handhafi neinna réttinda á svæðinu vegna fyrirhugaðra framkvæmda við Sultartangalínu 3.

12.4.3. Mælistöðvar

Hér er um að ræða ótiltekinn fjölda mælistöðva sem Landsvirkjun hefur að sögn reist í Grímsneshreppi og er ætlað til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu á virkjunarsvæði fyrirtækisins. Landsvirkjun krefst þess að landsréttindi og umferðarréttindi sem þurfi til vegna reksturs mælistöð-

va fyrirtækisins verði viðurkennd. Umræddar kröfur Landsvirkjunar sýnast byggjast á þeim sérstöku lögum sem heimila Landsvirkjun byggingu og rekstur virkjana, orkuveitna og vatnsveitna, þ.e. lögum nr. 59/1965 og lögum nr. 42/1983 með áorðnum breytingum.

Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 12.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar hvers kyns mannvirkja í tengslum við starfsemi fyrirtækisins á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi þeirra mælistöðva sem fyrirtækið hefur komið fyrir í tengslum við einstök virkjunarmannvirki sem fullnægjandi heimildir eru fyrir að lögum og njóti þá lögvarins réttar til nýtingar mælistöðvanna. Hins vegar er Landsvirkjun ekki eigandi þess lands sem mælistöðvarnar standa á.

Við rekstur máls þessa ber þess hins vegar að gæta að ekki hefur verið upplýst hverjar né hversu margar þær mælistöðvar eru sem um er að ræða né heldur hvar þær eru. Eru því ekki efni til þess af hálfu óbyggðanefndar að nein afstaða sé tekin til meintra eða mögulegra réttinda þeim tengdum.

12.4.4. Miðlun í Þingvallavatni og Kaldárhöfði

Krafan um vatnsmiðlun í Þingvallavatni kemur ekki hér til álita þar sem Þingvallavatn er utan þess svæðis sem er til meðferðar í máli þessu. Á sama hátt verður ekki fjallað um kröfuna vegna austurenda stíflu í landi Kaldárhöfða við útfallið í Efra-Sog þar sem það mannvirki stendur ekki í þjóðlendu.

13. ÚRSKURÐARORÐ[1]

Land innan eftirfarandi landamerkja er þjóðlenda:

Um línu sem dregin er úr Klakki í hæsta punkt Stóra-Björnsfells, þaðan í hæsta punkt Litla-Björnsfells og loks að mörkum við Borgarfjarðarsveit í stefnu á Hrúðurkarla. Þaðan að vörðu við suðvesturhorn Þórisjökuls og í hábungu Þórisjökuls, að jökulrönd Geitlandsjökuls með stefnu á hábungu Geitlandsjökuls og loks með jökulröndinni að Klakki í Langjökli.

Land innan eftirfarandi merkja er þjóðlenda og jafnframt afréttur Grímsnes- og Grafningshrepps:

Frá Gjábakkalandi á Hlíðarstíg, eftir Hlíðargjá inn á enda hennar fyrir innan Prestastíg, þaðan beina stefnu í hæsta hnúkinn á Gatfelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Frá Hlíðarstíg beina stefnu yfir þúfuhól í Hrafnabjörg. Síðan liggja mörkin strandlengis með fjallabrúnum allt til norðausturenda Tindaskaga svo sem hér segir: eftir norðureggjum Hrafnabjarga, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir með fram rótum þess, og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða, þar til kemur að skurðarpunkti við framangreinda stefnulínu úr Gatfelli í vesturhornið á Hrúðurkörlum.

1 Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (kort).

Land innan eftirfarandi landamerkja er þjóðlenda og jafnframt afréttur Grímsnes- og Grafningshrepps:

Frá hæsta hnúknum á Gatfelli, og þaðan beina stefnu í vesturhornið á Hrúðurkörlum. Þar sem þessi línan sker mörk til norðvesturs, þ.e. frá suðvesturhorni Þórisjökuls, stefnu í ós Brunnavatns þar sem Reyðarlækur fellur úr vatninu, er hornmark. Frá Klakki í hæsta punkt Stóra-Björnsfells, þaðan í hæsta punkt Litla-Björnsfells og loks að skurðarpunkti við framangreind mörk til norðvesturs, í stefnu á Hrúðurkarla. Frá Klakki suður um Langafell í Sköflung og í stefnu á Skefilfjöll. Þar sem þessi lína sker línu í austurrótum fjallsins Skjaldbreiðs er hornmark. Þaðan kringum fjallið Skjaldbreið norður fyrir með fram rótum þess, og úr norðurrótum þess eftir beinni stefnu á Leirárhöfða, allt þar til kemur að skurðarpunkti við framangreinda línu úr Gatfelli í vestasta Hrúðurkarl.

Land innan eftirfarandi landamerkja er þjóðlenda og jafnframt afréttur Grímsnes- og Grafningshrepps:

Frá Stórueldborg í landsuðurshorn á Hrafnabjörgum, þaðan beint í útnorðurhorn sama fjalls; síðan í vörðu á Hlíðarstíg. Eftir norðureggjum Hrafnabjarga, úr skurðarpunkti við framangreinda línu í Hlíðarstíg, og úr Hrafnabjörgum yfir tvo hnúka beint á Tröllatind, úr Tröllatind sjónhending í suðvesturhorn Tindaskaga, síðan eftir Tindaskaga endilöngum til norðausturenda hans, þaðan í austurrætur fjallsins Skjaldbreiðs og svo kringum það norður fyrir meðfram rótum þess allt þar til kemur að mörkum við Laugardalsafrétt. Þaðan um línu sem dregin er úr Sköflungi í Skefilfjöll, í stefnu á Hrútafjöll, uns komið er að skurðarpunkti við línu sem dregin er úr Eldborgum og að skiptalínunni frá 1920 milli Kálfstinda og Skífilfjallahorns, í stefnu á háan hnúk á norðan- og austanverðri Hrossadalsbrún.

Landsvirkjun er ekki eigandi landsréttinda, þ.m.t. vatnsréttinda, á svæðinu í skilningi 1., 2. og 7. gr. laga nr. 58/1998 en á svæði þessu fer Landsvirkjun með eignarrétt að Hrauneyjafosslínu sem nánar hefur verið fjallað um í úrskurðinum og nýtur lögvarins réttar til nýtingar hennar.

Kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins og Landsvirkjunar, ákvarðast sameiginlega 998.892 krónur er greiðist úr ríkissjóði, þar af þóknun lögmanns sem ákvarðast 800.000 krónur og útlagður kostnaður 198.892 krónur, þegar endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998. Kostnaður Landsvirkjunar, þ.e. þóknun lögmanns, ákvarðast 150.000 krónur er greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitasetningu að liðnum málskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar enda hefur óbyggðanefnd ekki fjallað um öll nærliggjandi landsvæði.

Kristján Torfason

Allan V. Magnússon Ragnheiður Bragadóttir

14. FYLGISKJÖL

I. **Kort**

II. **Skjalaskrá**

III. **Aðilaskrá (einstakar jarðir)**

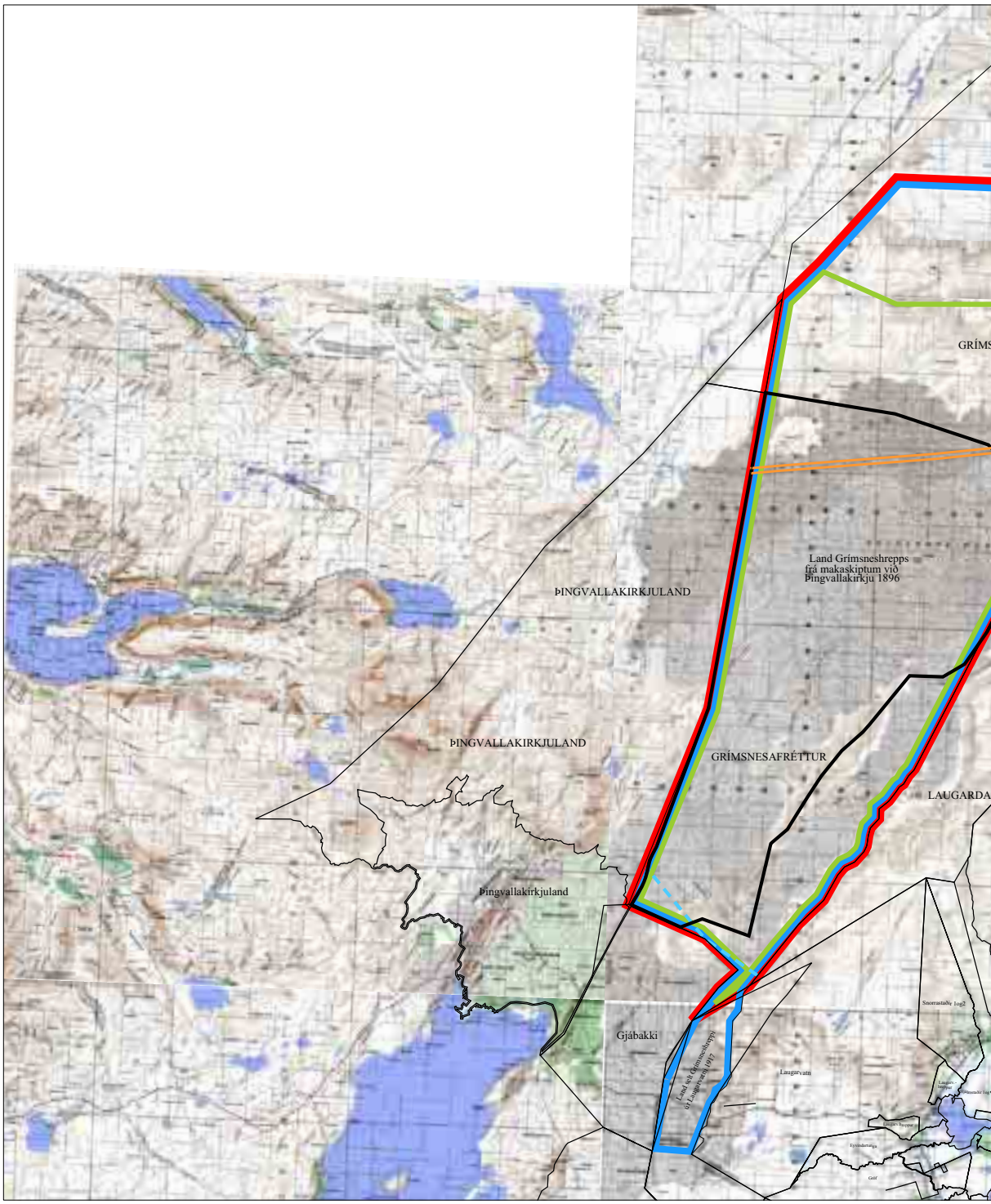

ÞJÓÐLENDULÍNA

Mál nr. 2/2000; Grímsnesafréttur og jarðir umhverfis Lyngdalsheiði í Grímsnes- og Grafningshreppi.

Þjóðlendulína
Afréttarlína ó
Kröfulína jarð

Grunnkort: Skannað af Landmælingum Íslands, kort í flokki C761 nr. 1613-1, 1613-2, 1713-1, 1713-2, 1713-3, 1713-4, 1714-2, 1714-3, 1813-1, 1813-2, 1813-3, 1813-4, 1814-1, 1814-2, 1814-3, 1814-4, 1913-4, 1914-1, 1914-2, 1914-3, 1914-4.

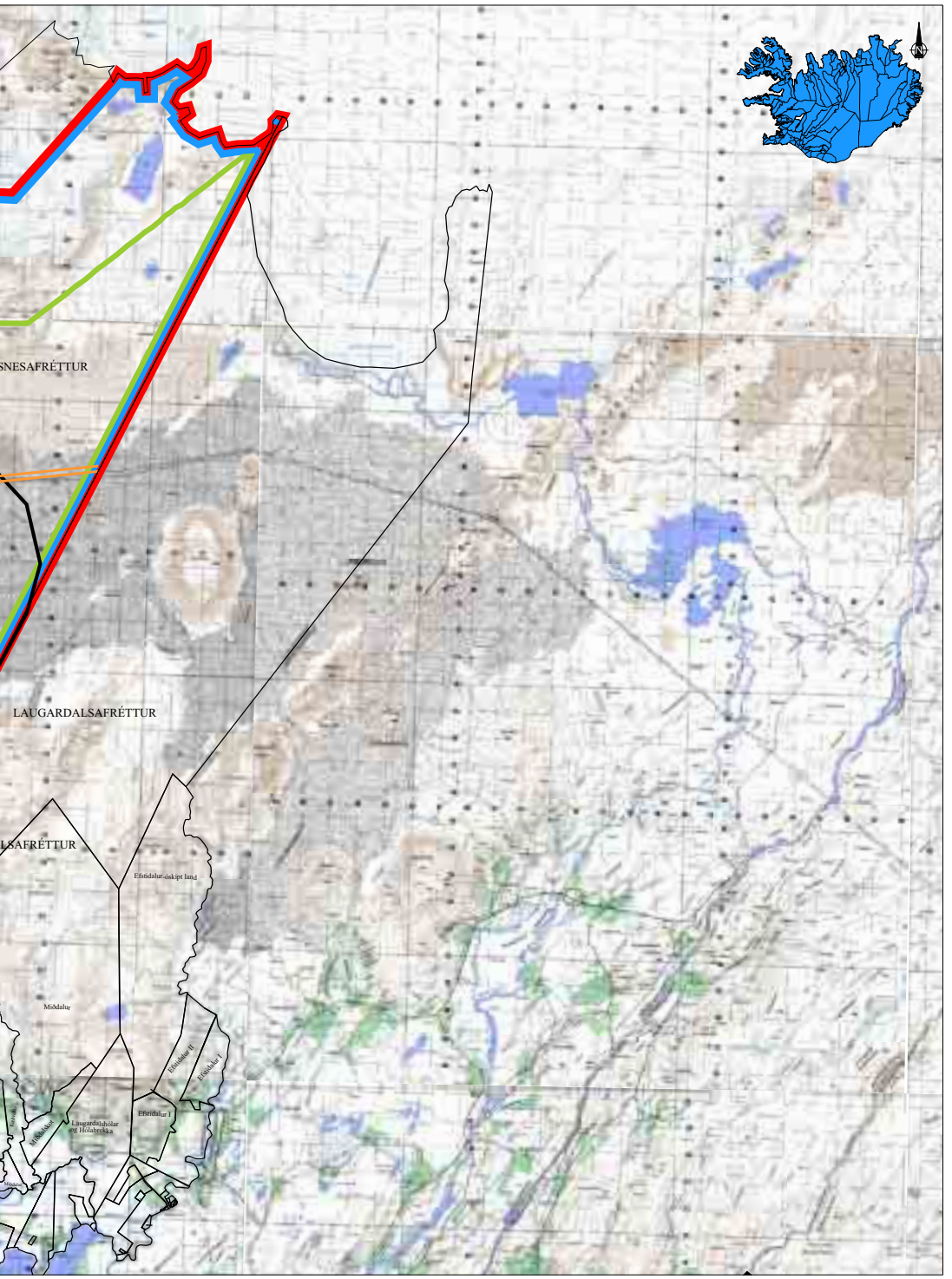

a óbyggðanefndar
byggðanefndar
eigenda

Aðalkröfulína ríkisins
Varakröfulína ríkisins
Kröfulína Landsvirkjunar

Mælikvarði 1:ekki í kvarða Dags. 21. mars 2002 Teikning nr. GR-10 Verknúmer 201-035

LANDFORM ehf

LANDSLAGSARKITEKTAR FÍLA, Austurvegur 6, 800 Selfoss, s:482 4090 / fax 482 3542, landform@landform.is

II. Skjalaskrá

Skjöl lögð fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

1 Kröfulýsing íslenska ríkisins um þjóðlendumörk í Grímsneshreppi, dags. 18.6 1999.
2 „Göngur og réttir“ bls. 252-255, 268-271, 282-283 og 292-293.
3 „Árnesþing á landnáms- og söguöld“ eftir Einar Arnórsson, bls. 124-125, 164-167 og 172-173.
4 a-b Landakort með kröfulínum í mkv. 1:50 000. (2 blöð).
5 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, dags. 4.6.1999. Staðfesting á fresti til að skila kröfulýsingu.
6 Bréf fjármálaráðuneytisins til óbn., dags. 21.6.1999, fylgibréf m/ kröfulýsingu.
7 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, dags. 12.8.1999. Mótteknar kröfulýsingar til óbyggðanefndar og önnur gögn.
8 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, dags. 12.10.1999. Drög að kröfulínukorti óbyggðanefndar nr. 1.
9 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytisins, dags. 4.11.1999. Tilkynning um að yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1 hafi verið birtar.
10 Bréf fjármálaráðuneytisins til óbn. dags. 15.9.1999. Svar við bréfi óbn. frá 12.8.1999.
11 Lýsing íslenska ríkisins á afréttarlöndum í Grímsneshreppi, dags. 18.6.1999.

Skjöl lögð fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. v/Kaldárhöfða:

12 Kröfulýsing, dags. 6.7.1999.
13 Skjalaskrá með kröfulýsingu óbyggðanefndar vegna jarðarinnar Kaldárhöfða.
14 Landamerkjabréf fyrir Kaldárhöfða, dags. 3.5.1884.
15 Makaskiptasamningur milli Grímsneshrepps og Þingv.kirkju, dags. 6.4.1897.
16 Veðbókarvottorð, dags. 1.7.1999.
17 „Árnesþing á landnáms- og söguöld“, bls. 124-125 og 164-167.
18 Ljósrit af korti yfir Lyngdalsheiði og nágrenni þar sem mörk Kaldárhöfða hafa verið teiknuð inn.
19 a-b Landakort í mkv. 1:50 000 á 2 blöðum.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Efri-Brúar og Brúarholts:

20 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
21 Landamerkjabréf fyrir Efri-Brú, dags. 4.5.1887.
22 a-j Veðbókarvottorð fyrir Efri-Brú og Brúarholt, dags. 3.6.1999.
23 a-c Fasteignamatsvottorð fyrir Efri-Brú og Brúarholt.
24 Landakort í mkv. 1:50 000 með inndregnum kröfulínum.
25 Skrá yfir landamerkjapunkta.
26 Skiptagerð, dags. 10.7. 1995, v/ dánarbús Guðmundar Guðmundssonar.
27 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar hrl., dags. 12.10.1999. Drög að kröfulínukorti óbyggðanefndar af svæði nr. 1.
28 Bréf Landforms ehf. til Ólafs Björnssonar og Sig. Jónssonar, dags. 21.10.1999, v/ yfirlesturs á korti óbn.
29 Bréf Ólafs Björnssonar og Sigurðar Jónssonar til óbn. um drög að kröfulínukorti óbn, dags. 26.10.1999.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

30 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar hrl., dags. 21.6.1999, v/kröfulýsingar til óbyggðanefndar.
31 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar hrl., dags. 15.7.1999, staðfesting á kröfulýsingum.
32 Bréf óbn. til Sigurðar Jónssonar hrl., dags. 4.11.1999. Yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

33 Bréf Páls Lýðssonar til óbn., dags. 23.6.1999, um heimildir sögu fjalljarða.
34 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
35 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
36 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstólsjarðir í samantekt Páls Lýðssonar, bls. 23-25.
37 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 356-357.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Búrfells I, II og III:

38 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
39 Landamerkjabréf fyrir Búrfell, dags. 20.10.1884.
40 a-f Veðbókarvottorð fyrir Búrfell I-III, dags. 7.6.1999.
41 Fasteignamatsvottorð fyrir Búrfell I-III.
42 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
43 Yfirlýsing um efni skiptasamnings um fasteignina Búrfell II, dags. 11.12.1976.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

44 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
45 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
46 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstólsjarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
47 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 353-354.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Hæðarenda:

48 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
49 Landamerkjabréf fyrir Hæðarenda, dags. 24.5.1885.
50 Veðbókarvottorð fyrir Hæðarenda, dags. 3.6.1999.
51 Fasteignamatsvottorð fyrir Hæðarenda.
52 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
53 Yfirlýsing, dags. 30.11.1988, um skipti á dánarbúi Marenar Eyvindsdóttur og Sigurfinns Guðmundssonar á milli barna þeirra.
54 Greinargerð frá ábúendum Hæðarenda með kröfulýsingu til óbn., dags. 4.6.1999.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:

55 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
56 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
57 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
58 Jarðabók Árna og Páls, titilblað og bls. 343-344.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Klausturhóla og Hallkelshóla I og II:

59 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
60 Landamerkjabréf fyrir Klausturhóla, dags. 3.6.1890.
61 a-h Veðbókarvottorð fyrir Klausturhóla og Hallkelshóla I og II, dags. 3.6.1999.
62 Fasteignamatsvottorð fyrir Klausturhóla.

63 a-c Landakort í mkv. 1:50 000 með inndregnum kröfulínum (3 blöð).
64 Afsal Ara Þorleifssonar á jörðinni Klausturhólum til Grímsneshrepps, dags. 4.9.1986.
65 a-b Afsal Grímsneshrepps á jörðinni Klausturhólum til Þórleifar Gunnarsdóttur, dags. 9.5.1992.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:
66 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
67 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
68 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar, bls. 23-25.
69 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og 342-343.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Bjarkar:
70 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
71 Landamerkjabréf fyrir jörðinni Björk, dags. 1.6.1886.
72 Veðbókarvottorð fyrir spildu úr jörðinni Björk, dags. 3.6.1999.
73 Fasteignamatsvottorð fyrir Björk.
74 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
75 Afsal Reynis Tómassonar til Tryggva Tómassonar á 1/2 jörðinni Björk, Grímsnesi, dags. 14.4.1955.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:
76 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og 114-115.
77 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
78 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
79 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 340.

Skjöl lögð fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Þóroddsstaða:
80 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
81 Landamerkjabréf fyrir Þóroddsstaði, dags. 15.5.1885.
82 a-b Veðbókarvottorð fyrir Þóroddsstaði, dags. 3.6.1999.
83 Fasteignamatsvottorð fyrir Þóroddsstaði.
84 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum
85 Afsal Teits Eyjólfssonar til Þorkels Bjarnasonar á jörðinni Þóroddsstaðir í Grímsneshreppi, dags. 15.11.1953.
86 Kaupsamningur Þorkels Bjarnasonar við Bjarna Þorkelsson og Margréti Hafliðadóttur, um kaup á jörðinni Þóroddsstöðum í Grímsnesi, dags. 5.11.1998.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:
87 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
88 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
89 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar, bls 23-25.
90 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 326 og 327.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/Neðra-Apavatns:
91 Kröfulýsing, dags. 6.6.1999.
92 Landamerkjabréf fyrir Neðra-Apavatn, dags. 2.6.1890.
93 Veðbókarvottorð fyrir Neðra-Apavatn, dags. 31.5.1999.
94 Fasteignamatsvottorð fyrir Neðra-Apavatn.

95 Landakort í mkv. 1:50 000 með kröfulínum.
96 Leyfi fyrir Ingibjörgu Ebbu Magnúsdóttur til að sitja í óskiptu búi á Neðra-Apavatni, útg. 4.12.1978.

Lagt fram af Páli Lýðssyni vegna Sigurðar Jónssonar hrl.:
97 „The old Icelandic Land Registers“, titilblað og bls. 114-115.
98 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
99 Hluti af skrá yfir seldar Skálholtsstóls jarðir í samantekt Páls Lýðssonar.
100 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 325-326.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl. v/afréttarlands Grímsnesinga:
101 Kröfulýsing, dags. 4.7.1999.
102 Landamerkjaskrá fyrir Grímsnesafrétt, dags. 2.5.1979.
103 Kaupsamningur milli Böðvars Magnússonar, Laugarvatni og hreppsnefndar Grímsneshrepps, vegna hluta Laugarv.jarðar dags. 28.8.1917 og 17.11.1917.
104 Makaskiptasamningur vegna lands Þingvallakirkju annars vegar, og Grímsneshrepps hins vegar, dags. 7.9.1896.
105 a-d Skrá yfir lögbýli í Grímsneshreppi frá Tækni- og kerfissviði Fasteignamats rík., dags. 5.7.1999.
106 a-c Landakort í mkv. 1:50000 með inndregnum kröfulínum (3 blöð), dags. 7.7.1999.
107 Skrá yfir kennitölur eigenda jarða í uppsveitum Árnessýslu, frá Lögmönnum Suðurlandi, dags. 26.7.1999.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl. vegna Landsvirkjunar:
108 Kröfulýsing Landsvirkjunar, dags. 24.6.1999.
109 [1] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands og Reykjavíkurborgar um Landsvirkjun, dags. 1.7.1965.
110 [2] Sameignarsamningur milli Ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um Landsvirkjun, dags. 27.2.1981.
111 [3] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um breytingu á sameignarsamningi um Landsvirkjun,dags. 28.10.1996.
112 [4] Eignarnámsheimild landbúnaðarráðherra, dags. 29.8.1966, vegna virkjunar Þjórsár við Búrfell.
113 [5] Heimild atvinnumálaráðherra, dags. 23.2.1968, til virkjunar Þjórsár við Búrfell.
114 [6] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1970, til að framkvæma vatnsmiðlun úr Þórisvatni.
115 [7] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 7.7.1971, til stíflugerðar í Þórisós og Köldukvísl og veitu árinnar í Þórisvatn og þaðan í Tungnaá um Vatnsfellsvatn.
116 [8] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.3.1973, til að framkvæma virkjun í Tungnaá við Sigöldu.
117 [9] Virkjunarleyfi iðnaðarráðherra, dags. 30.13.1976, fyrir fyrri áfanga Hrauneyjafossvirkjunar, 140 MW virkjun ásamt aðalorkuveitum.
118 [10] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 1.7.1981, til að kaupa þriðju aflvél og stækka Hrauneyjafossvirkjun í 210 MW afl.
119 [11] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.1.1982, til byggingar Sultartangastíflu.
120 [12] Ályktun Alþingis 6.5.1982 um virkjunarframkvæmdir og orkunýtingu.
121 [13] Auglýsing menntamálaráðherra, dags. 10.11.1987, um friðland í Þjórsárverum.
122 [14] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 4.12.1991, til 1) stækkunar Búrfellsvirkjunar í allt að 310 MW afl ásamt tilheyrandi flutningslínum og aðveitustöðvum, 2) hækkunar stíflna og

gerð veitumannvirkja við Þórisvatn þannig að hækka megi vatnsborð Þórisvatnsmiðlunar í allt að 581 m yfir sjávarmál og 3) lúkningar 5. áfanga Kvíslaveitu.

123 [15] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 12.3.1997, til allt að 125 MW Sultartangavirkjunar á ármótum Þjórsár og Tungnaár ásamt aðalorkuveitum.

124 [16] Leyfi forsætisráðherra, dags. 12.4.1999, samkvæmt lögum nr. 58/1998 um þjóðlendur, til að reisa virkjun samkvæmt 1. tölulið 1. mgr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, sbr. 1. gr. laga nr. 48/1999, og annarra framkvæmda af því tilefni á svonefndum Holtamannaafrétti.

125 [17] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1999, fyrir Vatnsfellsvirkjun með allt að 110 MW afli ásamt aðalorkuveitum.

126 [18] Bréf atvinnumálaráðuneytis, dags. 20.6.1955, til stjórnar Sogsvirkjunar um miðlun í Þingvallavatni og virkjun Efra-Sogs.

127 [19] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og hreppsnefndar Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 29.5.1997.

128 [20] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna umhverfisbreytinga vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 16.5.1986.

129 [21] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22. júní 1979. Ársæll Jónasson eigandi jarðarinnar Tortu í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

130 [22] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Björn Sigurðsson eigandi jarðarinnar Úthlíð í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

131 [23] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Gísli Einarsson, Kjarnholtum, oddviti Biskupstungnahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.

132 [24] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Haukur Þórðarson, eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

133 [25] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Kristbergur Jónsson, ábúandi jarðarinnar Laugar (ríkiseign) í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

134 [26] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 13.6.1979. Sigurður Greipsson, forsvarsmaður jarðanna Haukadalur II og Bryggja í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

135 [27] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Steinar Þórðarson eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.

136 [28] Bréf hreppsnefndar Biskupstungnahrepps, dags. 23.6.1979, varðandi fyrirhugaða byggingu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Grundartanga.

137 [29] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Ásmundur Eiríksson, Ásgarði, oddviti Grímsneshrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.

138 [30] Fundargerð hreppsnefndar Grímsneshrepps 18.1.1979, vegna fyrirhugaðrar línulagningar frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði.

139 [31] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 18.6.1979. Steinþór Ingvarsson, Þrándarlundi, oddviti Gnúpverjahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.

140 [32] Bréf hreppsnefndar Gnúpverjahrepps, dags. 21.1.1979, um háspennulínulögn frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel í Hvalfirði.

141 [33] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Daníel Guðmundsson, Efra-Seli, oddviti Hrunamannahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.

142 [34] Bréf hreppsnefndar Hrunamannahrepps, dags. 23.1.1978, um fyrirhugaða raflínulögn frá Hrauneyjafossi að Brennimel.

143 [35] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Þórir Þorgeirsson, Laugarvatni, oddviti Laugardalshrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.

144 [36] Bréf hreppsnefndar Laugardalshrepps, dags. 29.1.1979, um nýja háspennulínu frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel á Hvalfjarðarströnd.
145 [37] Yfirlýsing v/ lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Ingólfur Guðmundsson, Miðfelli, oddviti Þingvallahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
146 [38] Bréf hreppsnefndar Þingvallahrepps, dags. 21.2.1979, um lagningu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði.
147 [39] Bréf Landsvirkjunar, dags. 29.10.1990 varðandi greiðslur vegna lagningar Hrauneyjafosslínu til Grímsnes-, Gnúpverja- og Hrunamannahrepps.
148 [40] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 24.7.1991, um leyfi til að reisa og reka 220 kV Búrfellslínu 3A.
149 [41] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 7.8.1997, þar sem staðfest er leyfi fyrir Búrfellslínu 3A til flutnings raforku með 400 kV spennu.
150 [42] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallasýslu hins vegar varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981.
151 [43] Staðfesting á samningi milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallasýslu hins vegar, varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981. Staðfestingin er dags. 24.7.1981.
152 [44] Um eignarrétt að miðlunarlónum. Greinargerð prófessors Sigurðar Líndal, dags. 22.6.1987.
153 [45] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps, um veiðirétt í miðlunarlónum, dags. 8.7.1987.
154 [46] Bréf Landsvirkjunar til Veiðifélags Holtamannaafréttar, dags. 31.1.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
155 [47] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps, dags. 3. 2.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
156 [48] Fundargerð fundar sem haldinn var 2.6.1992, Landsvirkjunar og fulltrúa Ásahrepps, Djúpárhrepps, Holtamannahrepps og Landmannahrepps, um fiskveiði á Holta- og Landmannaafrétti, dags. 22.6.1992.
157 [49] Þjórsárvirkjanir, mynsturáætlun um orkunýtingu á vatnasviði Þjórsár niður fyrir Búrfell, dags. í október 1980.
158 [50] Ekkert skjal ber þetta númer
159 [51] Kort 1 - Skjaldbreiður 1:50 000.
160 [52] Kort 2 - Hengill 1:50 000
161 [53] Kort 3 - Haukadalur 1:50 000.
162 [54] Kort 4 - Geldingafell 1:50 000.
163 [55] Kort 5 - Þjórsárdalur 1:50 000.
164 [56] Kort 6 - Nyrðri-Háganga 1:50 000.
165 [57] Kort 7 - Gnúpverjahreppur. Aðalskipulag 1993-2013. 1:50 000.
166 Bréf óbn. um drög að kröfulínukorti, dags. 12.10.1999.
167 Bréf Landsvirkjunar um drög að kröfulínukorti, dags. 19.10.1999.
168 Bréf óbn. til Landsvirkjunar um yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði 1, dags. 4.11.1999.
169 Bréf Landsvirkjunar til óbn. um athugasemdir v/ kröfulýsingu, dags. 30.12.1999.
170 Efri-Þjórsá - Samanburður virkjunarkosta útg. í desember 1992.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.

171 Greinargerð fjármálaráðuneytisins fyrir hönd íslenska ríkisins.

172 Kort sem sýnir varakröfulínu ríkisins.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.

173 Greinargerð eigenda afréttarlands í Grímsnes- og Grafningshreppi.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl.

174 Greinargerð Landsvirkjunar.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

175 1-3 Umfjöllun um Grímsneshrepp í „ÍSLEIF“, gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf., ásamt 3 fylgiskjölum (bréf Fornleifastofnunar ehf., dags. 27.3.1999, heimildaskrá, kort).

176, 1-20 Bréf Héraðsskjalasafns Árnesinga, dags. 5.6.2000, ásamt fylgiskjölum sem tilgreind eru í bréfinu nr. 1, 3, 4, 6, 9, 11, 13, 14, 15, auk nr. 16, 19, (bls. 17) og 20 (bls. 75-76).

177 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðatali á Íslandi gefnu út af J. Johnsen, dags. 5.6.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum 1, (bls.70-72) 2, (82-83).

178 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 5.6.2000, ásamt tilgreindu fylgiskjali 1.

179 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðabréfum frá 16. og 17. öld, útdráttum Gunnars F. Guðmundssonar, dags. 7.6.2000.

180 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Lovsamling for Island og Stjórnartíðindum frá 1874-1918, dags. 20.6.2000.

181 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Alþingisbókum Íslands, dags. 29.5.2000, ásamt tilgreindu fylgiskjali 1.

182 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um leit í Landsyfirréttar- og Hæstaréttardómum, dags. 29.6.2000.

183 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings, um máldaga og heimildargildi þeirra, dags. 9.6. 2000.

184 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings, um heimildar-gildi Landnámu, dags. 9.6.2000.

185 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Íslensku fornbréfasafni, dags. 29.5.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum 1-7.

186 Bréf umdæmisskrifstofu Fasteignamats ríkisins á Selfossi, dags. 6.7.1999, ásamt fylgiskjölum. (1-10)

187 Bréf byggingarfulltrúa á Laugarvatni, dags. 8.5.1999, um skála á afréttarlöndum Grímsnes- og Grafningshrepps, Þingvallahrepps, Laugardalshrepps, Biskupstungnahrepps, Hrunamannahrepps, Gnúpverjahrepps og Skeiðahrepps í árslok 1998.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

188 Bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns til óbyggðanefndar, dags. 30.6.2000, varðandi Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar.

189 Ljósrit úr Gjörðabók fasteignamatsnefndar Árnessýslu 1916-1918, bls. 157-158, 161-167, 169 og 176.

190 a-c Skilabréf Þjóðskjalasafns (a) dags. 7.11.2001, sbr. minnisblað frá Þjóðskjalasafni

Íslands (b), mótt. 11.7.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum 1-10 og uppskriftum og bréfi Jóns Torfasonar til óbyggðanefndar, dags. 11.7.2000.

191 Umfjöllun Ingva Þorsteinssonar, náttúrufræðings, um gróðurfar á kröfusvæði ríkisins í Grímsnesafrétti.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.

192 Leiðrétt kröfulínukort ríkisins (teiknað á hluta af kröfulínukorti óbn.).

193 Leiðrétt kröfulínukort ríkisins (teiknað á hluta af kröfulínukorti landeiganda).

194 Gögn frá Ólafi Sigurgeirssyni, ljósrit úr Íslensku fornbréfasafni III. bindi bls. 343, IV. bindi bls. 91, VII. bindi bls. 324-325. Alþingisbækur Ísl. VII. bindi, bls. 153-154.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.

195 Fundargerð fundar hreppsnefnda Grímsness- og Laugardalshreppa 12.5.1920 þar sem m.a. er samþykkt að skipta afrétti með tilteknum hætti. Landamerkjabók Árnessýslu nr. 337.

196 Bréf frá Skipulagsstofnun til Grímsnes-og Grafningshrepps, varðandi deiliskipulag fjallaskála v/ Tjaldafell, dags. 28.7.2000.

197 Kvittun frá oddvita Grímsneshrepps til Landsvirkjunar, v/greiðslu 36 turna, dags. 2.7.1979.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

198 Minnisblað um gagnaöflun óbyggðanefndar hjá Sýslumanninum á Selfossi, dags. 10.10.2001.

199 Minnisblað óbyggðanefndar um upplýsingaleit í 13. b. Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 30.8.2001.

200 Minnisblað óbyggðanefndar um athugun á bréfabók Guðbrands biskups Þorlákssonar, dags. 23.1.2001.

201 Ljósrit úr Landnámabók, í útgáfu Jakobs Benediktssonar, Reykjavík 1986, bls. 384-389.

202 Fasteignamat jarða í Grímsneshreppi 1922.

203 Fasteignamat jarða í Grímsneshreppi 1932.

204 Fasteignamat jarða í Grímsneshreppi 1938.

205 Fasteignamat jarða í Grímsneshreppi 1957.

206 Ný jarðabók fyrir Ísland (Grímsneshreppur).

207 Jarðatal á Islandi. Gefið út af J. Johnsen. Khöfn 1847. (Grímsneshreppur)

208 Jarðamat 1804 (Grímsneshreppur).

209 Jarðamat 1849-1850 (Grímsneshreppur).

210 Bréf óbn. til Lögmanna Suðurlandi varðandi vesturmörk svæðis nr. 1 hjá óbyggðanefnd, dags. 7.4.2000.

211 Landamerki Þingvalla með hjáleigunum Arnarfelli, Skógarkoti, Hrauntúni og Svartagili, dags. 1.9.1886.

212 Máldagi Gísla biskups Jónssonar um Þingvallakirkju frá um 1570. Íslenskt fornbréfasafn 15.b. Reykjavík 1949.

213 Bréf Jóns Torfasonar til óbyggðanefndar ásamt fylgiskjölum varðandi heimildir um Þingvallaafrétt, dags. 7.6.2000.

214 Þinglýsing á makaskiptum um Skjaldbreið og jörðina Kaldárhöfða milli Þingvallakirkju og Grímsneshrepps, dags. 16.6.1897.

215 Bréf Þjóðskjalasafns Íslands til óbyggðanefndar varðandi þinglestur á landamerkjum Kaldárhöfða ásamt fylgiskjölum, dags. 11.9.2001.

216 Minnisblað óbyggðanefndar um heimildaleit í ráðuneytum, dags. 5.7.2001.
217 Landamerkjabréf jarðarinnar Gjábakka í Þingvallasveit, dags. 10.5.1890.
218 Landamerki jarðarinnar Miðfells í Þingvallahreppi, dags. 7.9.1883.
219 a-i Ljósrit úr veðbókarregistri fyrir jarðir í Grímsnesi.
220 Skiptasamningur milli Páls Diðrikssonar og Halldórs Diðrikssonar um jörðina Búrfell 1, dags. 30.10.1938.
221 Landamerkjabréf jarðarinnar Laugarvatn, dags. 12.5.1890.
222 Veðbókarvottorð fyrir spildu úr afréttarlandi Laugarvatns, dags. 12.4.1999.
223 Ljósrit úr veðbókarregistri fyrir Laugarvatn.
224 Veðbókarvottorð fyrir Laugarvatn að undanskilinni spildu úr afrétti, dags.
225 Ljósrit úr veðbókarregistri fyrir Þingvelli.
226 Bréf Þjóðskjalasafns Íslands til óbn. ásamt ljósritum sem varða skiptingu Grímsneshrepps í Grímsnes- og Laugardalshreppa, dags. 14.8.2001.
227 Símskeyti Stjórnarráðsins til allra sýslumanna landsins varðandi vatnsréttindi, dags. 3.4.1918.
228 Minnisblað óbn. um yfirlit yfir frumgögn sem könnuð hafa verið vegna máls nr. 2/2000, dags. 19.11.2001.
229 Bréf Héraðsskjalasafns Árnesinga varðandi staðfest afrit skjala, dags. 21.11.2001.
230 Sérkort óbyggðanefndar: Grímsneshreppur (Lýstar kröfur á svæði nr. 1), dags. 29.10.1999. Mælikvarði 1:100 000.
231 a-h Fundargerðir í máli nr. 2/2000 hjá óbyggðanefnd (5 fyrirtökur, aðalmeðferð, endurupptaka og lokafyrirtaka).
232 a-c Bréf óbyggðanefndar til lögmanna aðila, dags. 19.11.2001. Tilkynning um endurupptöku, spurningar til lögmanna og skrá yfir breytingar á skjalamálum.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl.:
233 Minnisblað Sigurðar Jónssonar hrl. til óbn. varðandi svör við spurningum við endurupptöku, dags. 26.11.2001.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:
234 Kort með breytingum á þjóðlendulínu íslenska ríkisins. Dags. 26.11.2001.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
235 Kaupsamningur Böðvars Magnússonar og Grímsneshrepps um landspildu af Laugarvatnslandi, dags. 17.11.1917.
236 Ljósrit af síðu úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Laugarvatn. Dags. 29.10.2001.
237 Veðbókarvottorð fyrir jörðina Laugarvatn að undanskilinni spildu úr afrétti.
238 Kaupsamningur um nýbýlið Reyðarmúla milli Böðvars Magnússonar og Símonar Símonarsonar. Dags. 19.7.1919.
239 Bréf Tryggva Gunnarssonar til hreppsnefndar Laugardalshrepps, dags. 20.9.1995 varðandi fjallskil vegna jarðarinnar Laugarvatns.
240 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Alþingisbókum Íslands, dags. 29.5.2000, ásamt ljósriti af bls. 251-253 úr I. bindi og bls.153-154 úr VII. bindi.
241 Landamerkjaskrá fyrir Laugarvatn, dags. 12.5.1890.
242 Vitnisburður um landamerki Laugarvatns frá 1618.
243 Greinargerð fjallskilanefndar Laugardalshrepps vegna bréfs Tryggva Gunnarssonar til

hreppsnefndar Laugardalshrepps, varðandi fjallskil Laugarvatnsjarðarinnar, dags. 9.11.1995.

244 Landamerkjabréf jarðarinnar Hraunkots, dags. 2.6.1885.

245 Landamerkjabréf jarðarinnar Miðengi, dags. 24.5.1885.

246 Landamerkjabréf jarðarinnar Minna-Mosfells, dags. 25.5.1887.

247 Landamerkjabréf jarðarinnar Stóra-Mosfells, dags. 26.5.1887.

248 Örnefnalýsing fyrir Hæðarenda, frá apríl 1971.

249 Hæðarendi. Jarðabréf frá 16. og 17. öld bls. 13 og 139.

250 Hæðarendi. Alþingisbækur Ísl. VI. bls. 464-465.

251 Hæðarendi. Úr Íslensku fornbréfasafni 12. bindi, bls. 532-535.

252 Bréf prestsins á Þingvöllum til konungs um heimild að selja hluta af afrétti Þingvallakirkju í makaskiptum fyrir jörðina Kaldárhöfða, dags. 6.9.1895.

253 Úr hreppabók Grímsneshrepps 1896-1897.

254 Bréf héraðsfundar Grímsneshrepps til prestsins á Þingvöllum um kaup á hluta á afréttarlandi Þingvallakirkju í makaskiptum fyrir jörðina Kaldárhöfða, dags. 10.9.1895.

255 Úr vísitasíu Jóns biskups Árnasonar af Þingvöllum 24.7.1728.

256 Úr vísitasíu Þórðar biskups Þorlákssonar á Þingvöllum 15.8.1677.

257 Dómur Hæstaréttar um greiðslu útsvars af afrétti Grímsneshrepps, 31.5.1926.

258 (a-e) Bréf óbyggðanefndar til Þórðar Bogasonar hdl. um Sigöldulínur 1-3 og Sultartangalínu 1, dags. 24.1.2002. Tölvupóstur, dags. 24.1.2002, 28.1.2002, 5.2.2002, 11.2.2002 milli óbyggðanefndar og Þórðar Bogasonar hdl. um þetta efni.

259 Yfirlýsing Ásmundar Einarssonar dags. 26. maí 1975 um landamerki á Grímsnesafrétti.

III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)

Björk	Tryggvi Tómasson
Brúarholt	Böðvar Guðmundsson
Búrfell 1	Guðrún Ásgerður Halldórsdóttir
Búrfell 1	Ólöf Erla Halldórsdóttir
Búrfell 2	Böðvar Pálsson
Efri-Brú	Böðvar Guðmundsson
Hallkelshólar 1	Rannveig Björg Albertsdóttir
Hallkelshólar 2	Gísli Hendriksson
Hæðarendi	Guðmundur Sigurfinnsson
Hæðarendi	Birgir Sigurfinnsson
Kaldárhöfði	Ríkisbókhald
Klausturhólar	Þórleif Gunnarsdóttir
Klausturhólar	Guðmundur Jóhannesson
Neðra-Apavatn	Ingibjörg Ebba Magnúsdóttir
Þóroddsstaðir	Bjarni Þorkelsson
Þóroddsstaðir	Margrét Hafliðadóttir

IV. Aðilaskrá (afréttur)[1]

Arnarbæli 1	Ingibjörg Magnúsdóttir
Arnarbæli 1	Grétar Ottó Róbertsson
Arnarbæli 2	Árni Guðmundsson
Ártangi	Gunnar Þorgeirsson
Ásgarður	Búgarður ehf.
Ásgarður land	Grímsnes- og Grafningshreppur
Básar	Sigurður Gunnarsson
Bíldsfell	Guðmundur Þorvaldsson
Bíldsfell	Árni Þorvaldsson
Bíldsfell 1	Sigurður Jónsson
Bíldsfell 2	Sigurður Guðmundsson
Bíldsfell 3	Þóra Guðmundsdóttir
Bíldsfell 4	Kiddy Amry El Kholy
Bíldsfell 4	Lene Sívertsen
Bíldsfell 5	Þórdís Todda Guðmundsdóttir
Bíldsfell 6	Grétar B. Grímsson
Bjarnastaðir	Sigurður Gunnarsson
Bjarnastaðir	Ása Gunnarsdóttir
Bjarnastaðir	Ólafur Einarsson
Björk	Tryggvi Tómasson
Brjánsstaðir	Sveinn Hjartarson

1 Sjá kafla 3.10.

Brúarholt	Böðvar Guðmundsson
Búrfell 1	Guðrún Ásgerður Halldórsdóttir
Búrfell 1	Ólöf Erla Halldórsdóttir
Búrfell 2	Böðvar Pálsson
Búrfell 3	Böðvar Pálsson
Efri-Brú	Böðvar Guðmundsson
Eyvík	Kolbeinn Reynisson
Eyvík	Guðrún Bergmann Vilhjálmsdóttir
Eyvík II	Sigrún Reynisdóttir
Foss	Guðrún Claessen
Gíslastaðir	Gunnlaugur Þór Pálsson
Gíslastaðir	Gunnlaugur Pálmi Steindórsson
Gíslastaðir	Gunnlaugur J. Briem
Gíslastaðir	Málfríður Jónsdóttir
Gíslastaðir	Soffía S. Briem
Gíslastaðir	Sveinn Skúlason
Gíslastaðir	Gunnlaugur Skúlason
Gíslastaðir	Páll Skúlason
Gíslastaðir	Sigurður Ingason
Gíslastaðir	Gunnlaugur Jón Ingason
Gíslastaðir	Soffía Ingadóttir
Gíslastaðir	Sigurjón Ágúst Ingason
Gíslastaðir	Jórunn Sörensen
Gíslastaðir	Guðrún S. Jónsdóttir
Gíslastaðir	Halldór Ólafur Jónsson
Gíslastaðir	Bryndís Jónsdóttir
Gíslastaðir	Robert Kaatee
Gíslastaðir	Theódór Skúli Halldórsson
Gíslastaðir	Guðmundur V. Karlsson
Gíslastaðir	Eiríkur Karlsson
Gíslastaðir	Gunnar Þorsteinsson
Gíslastaðir, land	Robert Kaatee
Grímkelsstaðir	Egill Guðmundsson
Göltur	Gunnlaugur Guðmundsson
Hagavík	Tómas Helgason
Hagavík	Ragnhildur Helgadóttir
Hagavík	Bjarni Helgason
Hagi 1	Kristrún Kjartansdóttir
Hagi 2	Kristrún Kjartansdóttir
Hallkelshólar 1	Rannveig Björg Albertsdóttir
Hallkelshólar 2	Gísli Hendriksson
Hamrar 1	Eiríkur Guðmundsson
Hamrar 1	Gyða Sigurðardóttir
Hamrar 2	Gunnar Jóhannesson
Hestur	Gunnlaugur Þór Pálsson
Hestur	Gunnlaugur Pálmi Steindórsson
Hestur	Gunnlaugur J. Briem
Hestur	Málfríður Jónsdóttir

Hestur	Soffía S. Briem
Hestur	Sveinn Skúlason
Hestur	Gunnlaugur Skúlason
Hestur	Páll Skúlason
Hestur	Sigurður Ingason
Hestur	Gunnlaugur Jón Ingason
Hestur	Soffía Ingadóttir
Hestur	Sigurjón Ágúst Ingason
Hestur	Jórunn Sörensen
Hestur	Guðrún S. Jónsdóttir
Hestur	Halldór Ólafur Jónsson
Hestur	Bryndís Jónsdóttir
Hestur	Robert Kaatee
Hestur	Guðmundur V. Karlsson
Hestur	Theódór Skúli Halldórsson
Hestur	Gunnar Þorsteinsson
Hestur	Eiríkur Karlsson
Hlíð	Sigurður Þorvaldsson
Hraunkot	Sjómannadagsráð Rvíkur/Hafnarfj
Hæðarendi	Guðmundur Sigurfinnsson
Hæðarendi	Birgir Sigurfinnsson
Kaldárhöfði	Ríkisbókhald
Kiðjaberg	Meistarafélag húsasmiða
Kiðjaberg	Robert Kaatee
Klausturhólar	Þórleif Gunnarsdóttir
Klausturhólar	Guðmundur Jóhannesson
Kringla 1	Halldór Steingrímsson
Kringla 2	Jón H. Bjarnason
Krókur	Egill Guðmundsson
Krókur	Áslaug F. Guðmundsdóttir
Krókur	Jóhannes Guðmundsson
Krókur	Jóhanna Guðmundsdóttir
Krókur	Sæunn Guðmundsdóttir
Krókur	Elfa Guðmundsdóttir
Krókur	Erlingur Guðmundsson
Krókur	Jóhannes Jóhannsson
Krókur	Kristín B. Hallbjörnsdóttir
Krókur	Guðmundur V. Hallbjörnsson
Krókur	Guðrún Björk Hallbjörnsdóttir
Litli-Háls	Grímsnes- og Grafningshreppur
Miðengi	Valgerður Kristinsdóttir
Miðengi	Gústav Adolf Guðnason
Minna-Mosfell	Gunnar Sigurðsson
Minni-Borg	Hólmar Bragi Pálsson
Minni-Bær	Hjörtur Jónsson
Mosfell	Ríkisfjárhirsla
Mosfell	Ríkisfjárhirsla
Mýrarkot	Böðvar Guðmundsson

Mýrarkot	Sjómannadagsráð Rvíkur/Hafnarfj.
Mýrarkot	Guðjón Hermannsson
Neðra-Apavatn	Ingibjörg Ebba Magnúsdóttir
Nesjar	Ásta G. Pétursdóttir
Nesjavellir	Orkuveita Reykjavíkur
Norðurkot	Ástríður Ólafsdóttir
Norðurkot	Runólfur Oddsson
Ormsstaðir	Tómas J. Brandsson
Reykjalundur	Valfríður Gísladóttir
Reykjanes	Guðmundur Óli Ólafsson
Reykjanes	Willy Petersen
Reykjanes	Sigurður Ingi Bjarnason
Reykjanes	Elín Jóhanna Elíasdóttir
Reykjanes	Guðmundur Ingi Leifsson
Sandey Þingvallavatni	Ríkisfjárhirsla
Sel 1	Þórunn Árnadóttir
Sel 2	†Sveinn Kjartansson
Snæfoksstaðir	Skógræktarfélag Árnesinga
Sólheimar	Sólheimar í Grímsnesi
Stóra-Borg	Ólafur Sigurjónsson
Stóra-Borg	Jórunn Erla Sigurjónsdóttir
Stóra-Borg	Halldór Ingi Sigurjónsson
Stóra-Borg	Pálmar Karl Sigurjónsson
Stóra-Borg	Sigurjón S. Sigurjónsson
Stóra-Borg	Þröstur Sigurjónsson
Stóra-Borg	Björn Ingvar Björnsson
Stóri-Háls	Ársæll Hannesson
Stóri-Háls	Ársæll Hannesson
Stærri-Bær 2	Gunnar Ágústsson
Stærri-Bær I	Ágúst Gunnarsson
Stærri-Bær I	Sigríður Jósefsdóttir
Stærri-Bær I	Markús Jósefsson
Stærri-Bær I	Anna Margrét Sigurðardóttir
Suðurkot	Ólafur Tryggvason
Svínavatn	Ólafur Jónsson
Svínavatn	Jón Ingileifsson
Syðri-Brú	Guðmundur S. Ottesen
Torfastaðir 1	Grímsnes- og Grafningshreppur
Torfastaðir 2	Grímsnes- og Grafningshreppur
Úlfljótsvatn	Orkuveita Reykjavíkur
Vaðnes	Kjartan Pálsson
Vatnsholt	Ingþór Guðmundur Haraldsson
Vatnsnes	Þorsteinn Magnússon
Villingavatn	Sigurður Hannesson
Þórisstaðir 1	Sigurdís Sigurðardóttir
Þórisstaðir 2	Svanhildur Eiríksdóttir
Þórisstaðir 2, land	Jón H Bjarnason
Þórisstaðir 2, land	Elsa Jónsdóttir

Þóroddsstaðir	Bjarni Þorkelsson
Þóroddsstaðir	Margrét Hafliðadóttir
Ölfusvatn norðurhluti	Ragnheiður Brynjólfsdóttir
Ölfusvatn suðurhluti	Orkuveita Reykjavíkur
Öndverðarnes 1	Múrarafélag Reykjavíkur
Öndverðarnes 1	Múrarameistarafélag Reykjavíkur
Öndverðarnes 2	Alviðra, félag

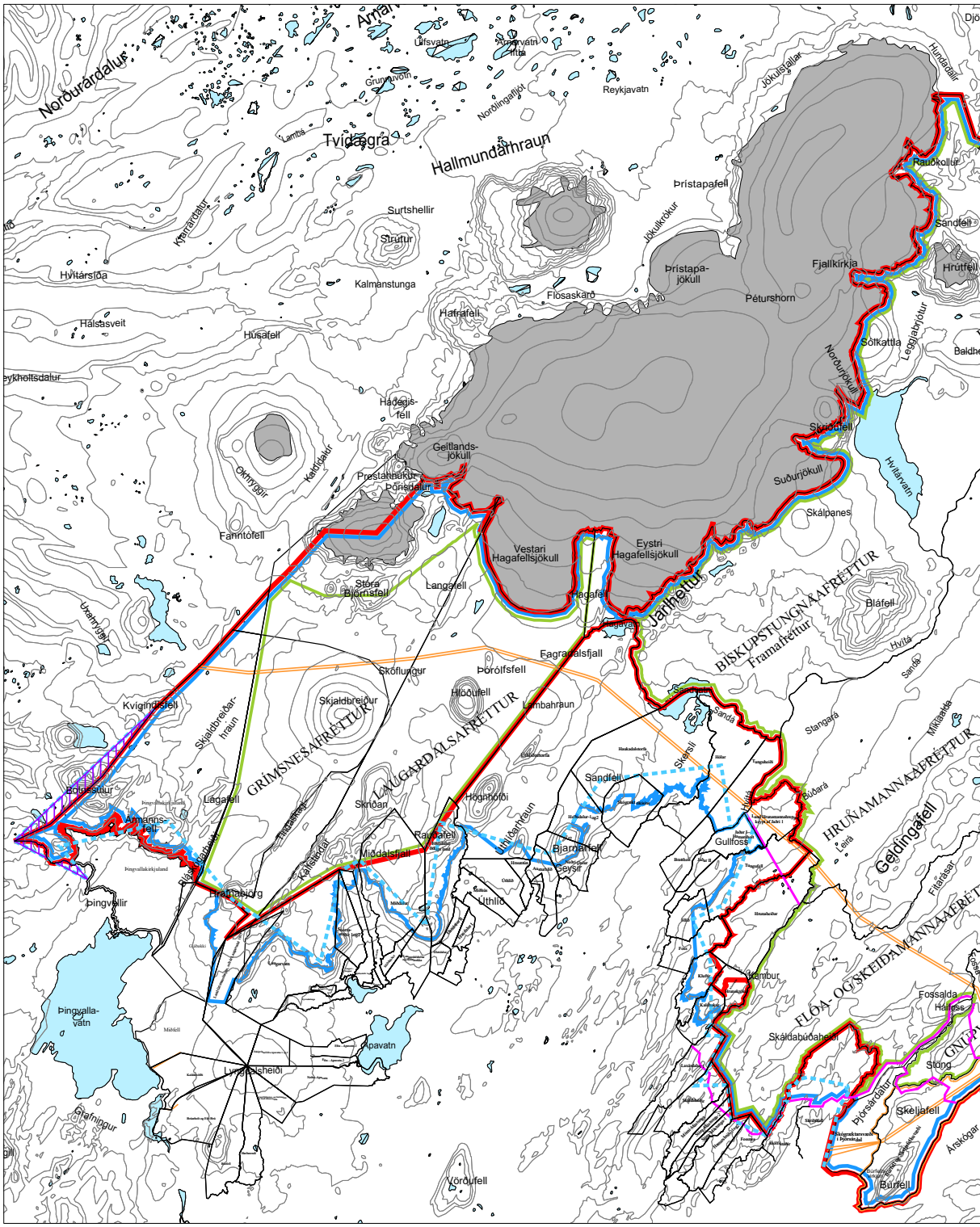

ÞJÓÐLENDULÍNA

Mál nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7/2000 í ÁRNESS SLU.

- Þjóðlendulína óbyggðanefndar
- Afréttarlína óbyggðanefndar
- Kröfulína jarðeigenda
- Aðalkröfulína ríkisins
- Varakröfulína ríkisins
- Kröfulína Landsvirkju

Grunnkort: Birt með leyfi Landmælinga Íslands L02030013

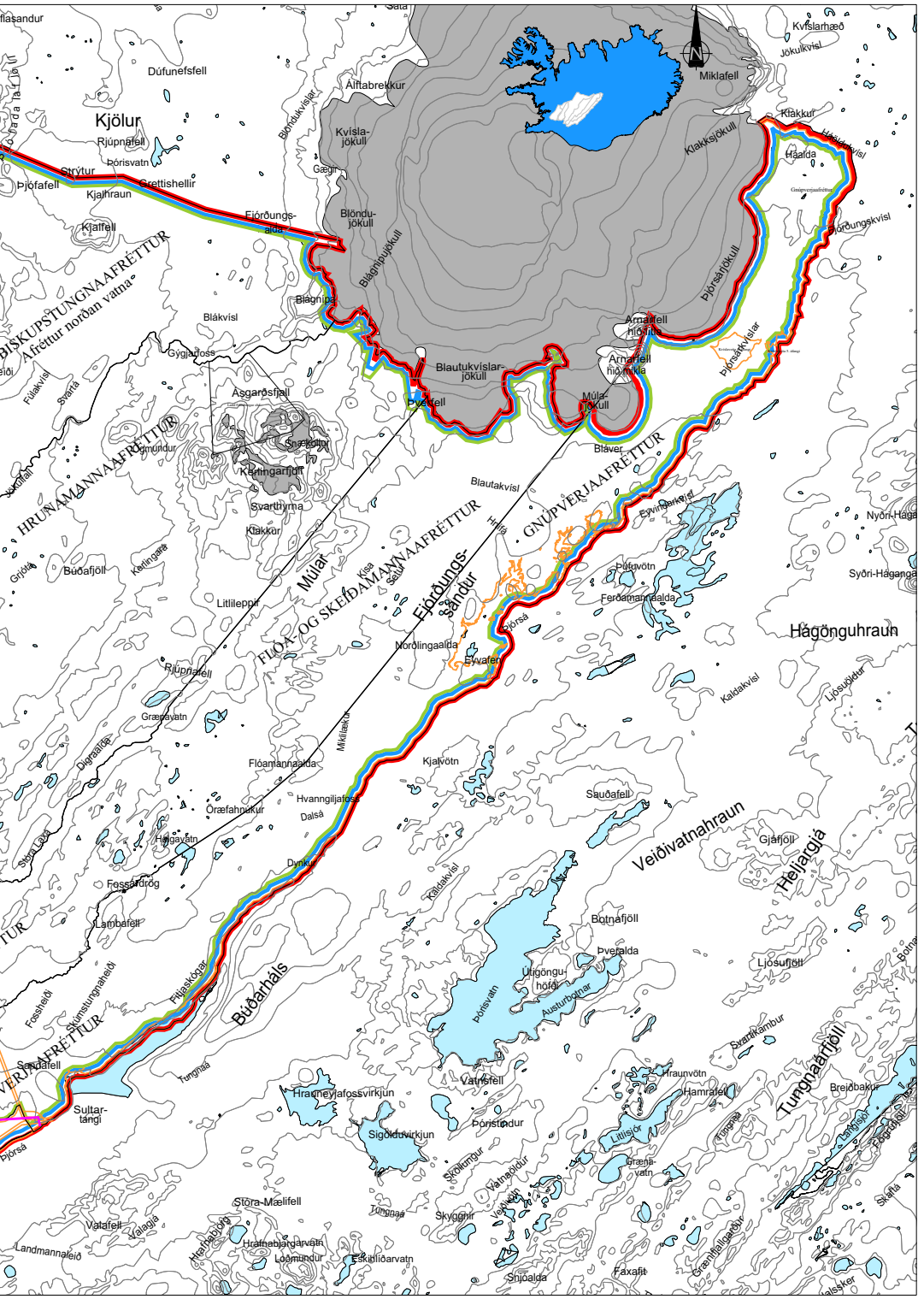

Mælikvarði :ekki kvarða Dags. 21. mars 2002 Teikning nr. -02 Verknúmer 201-035

LANDFORM ehf

LANDSLAGSARKITEKTAR FÍLA, Austurvegur 6, 800 Selfoss, s/482 4090, fax/482 3542, netfang: landform@landform.is